

Разом чи окремо?

20 років польсько-українських відносин

УДК 327 (477):(438)

ББК 66.4

Р 17

Проект обкладинки: Володимир Монастирецький

Коректа і верстання: Клаудія Север

Переклад з польської мови: Пйотр Барановський

Рецензенти:

Ігор Цепенда, доктор політичних наук, професор, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Вальдемар Парух, доктор габілітований, професор, завідувач кафедри теорії політики і методології політології Університету Марії Кюрі-Склодовської у Любліні

Разом чи окремо? 20 років польсько-українських відносин : монографія / за ред. Олега Бориняка, Марти Валяк та Ігоря Гурака. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – 230 с.

У колективній монографії, підготовленій групою польських та українських науковців, розкрито найрізноманітніші аспекти співпраці між Україною та Республікою Польща, концептуальні засади та практичні кроки зовнішньої політики обох держав, вплив історичних моментів на двосторонню співпрацю та місце офіційного Києва у зовнішній політиці ЄС.

Праця адресується науковцям, викладачам, студентам та широкому загалу, який цікавиться відповідною проблематикою.

УДК 327 (477):(438)

ББК 66.4

ISBN 978-966-640-375-2

© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
------------	---

ЧАСТИНА І

Зовнішня політика – двосторонні відносини

Аркадіуш Адамчик <i>У спільному геополітичному просторі. Вступ до роздумів над геополітичним положенням Польщі та України на рубежі ХХ–ХХІ ст. ....</i>	13
Ігор Гурак <i>Український шлях до ЄС: досягнення та характерні особливості на фоні Республіки Польща .....</i>	34
Казімеж Борковський <i>Польсько-український шлях до демократії після 1990 року.....</i>	49
Ольга Кроковська <i>„Багатовекторність” та „одновекторність” у зовнішній політиці України .....</i>	62
Катажина Мончнік <i>Східна Європа в зовнішньополітичних концепціях Права і справедливості та Громадянської платформи .....</i>	78
Іван Монолатій <i>Геополітичні та національні інтереси в українських та російських інтерпретаціях.....</i>	98
Юзеф Тимановський <i>Україна та східна політика Європейського Союзу .....</i>	116
Марта Валак <i>Україна як стратегічний партнер у польській зовнішній політиці – формування концепції партнерства.....</i>	135
Станіслав Вуйчік <i>Зауваження щодо словацько-української співпраці. Минуле і сьогодення .....</i>	152
Єжи Залевський <i>Україна у польській східній політиці .....</i>	167

ЧАСТИНА II

Довкола історичної політики

Магдалена Рексьчъ	
<i>Колективна амнезія? Ностальгія за комунізмом та її причини.....</i>	197
Марек Ейсмонт, Беата Космальська	
<i>Візерунок українців у Польщі – міфи та стереотипи.....</i>	187
Збігнев Антошевський	
<i>Вплив історичної політики на стан політичної свідомості поляків і українців.....</i>	214
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	223
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	227

ВСТУП

Наше минуле формує наше майбутнє.
Антоній Кемпінський

*Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами,
[...] Отак-то, ляше, друже, брате! [...]
Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай! [...].
Тарас Шевченко, 1847*

Останнє десятиліття ХХ ст. було періодом глибоких та інтенсивних суспільних змін у Європі. Разом зі змінами політичних устроїв, які принесли закінчення холодної війни, наступила еволюція зовнішньої політики країн Центральної Європи та ново-посталих держав на пострадянському просторі. У новому геополітичному просторі Україна та Польща заклали підґрунтя для добросусідської співпраці при одночасному зазначенні своєї міжнародної ідентичності. Адже, за умов конструювання білатеральних взаємин та розвитку двостороннього діалогу між суспільствами, наші держави виразно легітимізували свою присутність на світовій арені. Відтак детермінантами, які схилили обох партнерів до створення вигідної когеренції, безсумнівно, було редефініювання поняття безпеки у міжнародних відносинах, а також всюдишущє явище глобалізації.

Представлена увазі читачів колективна монографія з'явилася у контексті двадцятої річниці підписання між Польщею та Україною *Трактату про добросусідство, приязні відносини і співпрацю*, однак його гаслом є думки про майбутнє. Польсько-українські відносини останнього двадцятиліття, що отримали назву стратегічного партнерства, спонукали українських і польських дослідників до спроб діагностики існуючого стану та окреслення його перспектив. Значною мірою експерти були зацікавлені у з'ясуванні суперечливих питань, що впливають на

форму двосторонніх взаємин, а також у визначенні напрямів зовнішньої політики Польщі та України на тлі динаміки, яка панує у сучасних міжнародних відносинах. Більше того, автори, враховуючи жваві дебати, що з'являються навколо цієї проблематики, як серед політичних діячів, так і в політичній публіцистиці, зробили спробу дати однозначну відповідь на питання: *Разом чи окремо?*. Це завдання виявилось надзвичайно складним, тому остаточну відповідь залишено на розсуд читачів.

Ця монографія складається із 13 статей, які поділені на дві частини: перша має назву *Зовнішня політика – двосторонні відносини*, а друга – *Довкола історичної політики*. Основою представленого тому є перша частина, більш обширна ніж друга, бо містить у собі десять статей науково-педагогічних працівників з Інституту міжнародних відносин університету імені Яна Кохановського у Кельцах (філія у Пйотркові Трибунальському), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, факультету політології університету Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні, а також Варшавського університету. Це статті таких авторів: Аркадіуша Адамчика *Між Хартлендом і Римлендом Центральної Європи. Геополітичне положення Польщі і України на переломі ХХ і ХХІ ст.*, Ігоря Гурака, *Український шлях до ЄС: досягнення та характерні особливості на фоні Республіки Польща*; Казимира Борковського, *Польсько-український шлях до демократії після 1990 року*; Ольги Кроковської, *„Багатовекторність” та „одновекторність” у зовнішній політиці України*; Катажини Мончнік, *Східна Європа в зовнішньополітичних концепціях партії Право і справедливість та партії Громадянської платформи*; Івана Монолатія, *Геополітичні та національні інтереси в українських та російських інтерпретаціях*; Юзефа Тимановського, *Україна та східна політика Європейського Союзу*; Марти Валак, *Україна як стратегічний партнер у польській зовнішній політиці – формування концепції партнерства*; Станіслава Вуйчіка, *Зауваження щодо словацько-української співпраці. Минуле і сьогодні*, а також Єжи Залевського, *Україна у польській східній політиці*.

Другий розділ видання *Довкола історичної політики* і містить у собі статті: Марка Ейсмонта та Беати Космальської (Гдань-

ський університет), *Візерунок українців у Польщі – міфи та стереотипи*; Магдалени Рекщ (університет Лодзі), *Колективна амнезія? Ностальгія за комунізмом та її причини*; Збігнева Антошевського, *Вплив історичної політики на стан політичної свідомості поляків і українців*.

Видання розпочинається статтею *Аркадіуша Адамчика*. Дослідник, демонструючи багату мозаїку геополітичних парадигм України та Польщі, перерахував гетерогенні, історичні та геоморфологічні умови, які впливають на складність проблем субрегіону. Виходячи з принципів геополітичної і стратегічної думки та думок географічних детерміністів, Автор представив теоретичну інтерпретацію, яка служить подальшим роздумам інших авторів монографії. Дуже актуальним питанням, щодо відносин між Україною та Євросоюзом, у контексті підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, зайнявся у своїй статті *Igor Гурак*. Він звертає увагу на результати польського інтеграційного досвіду, який Україна може використати у своїх європейських прагненнях. Автор, ділячись своїми спостереженнями, формулює тезу про специфічність української політичної сцени та співпадання інтересів різних національних і наднаціональних суб'єктів. На думку науковця, перед українською державою стоїть багато перешкод, яких не мали інші держави регіону. Автор вважає, що вони, швидше за все, будуть реалізовані, незважаючи на різні тенденції, які нині представляє українська дипломатія. Стаття *Казимира Борковського* окреслює подібності та відмінності в розвитку демократичних систем в Польщі та Україні після 1990 року. Ближче проблематикою української зовнішньої політики зайнялася *Ольга Кроковська*, яка продемонструвала дві дороги зовнішньої політики, які практикували українські дипломати: „багатовекторності” та „одновекторності”. Тим часом, *Катяжина Мончнік* намагалася окреслити початковий синтез східної політики двох провідних польських партій: “Громадянської платформи” (PO) та “Права і справедливості” (PiS). Автор, за допомогою короткої характеристики головних засад зовнішньої політики обох партій, вказує на диспропорції реалізованих концепцій. У свою чергу, *Іван Монолатій* у своїх роздумах зосередив увагу на еволюції понять національного та геополітичного інте-

ресів у середовищі польських, українських та російських дослідників. Автор ретельно розглядає проблему категорії інтересу, характерних ознак, демонструючи, притому, багатозначність поняття інтерес. У статті *Юзефа Тимановського*, Читач знайде синтетичний підхід до східної політики Європейського Союзу щодо її східних сусідів, з виразним акцентом на українського партнера. Автор знайомить Читача з інструментами, якими ЄС реалізує багаторівневу двосторонню співпрацю. Водночас, науковець показує нелегкий шлях політичного вибору України, що вагається між Сходом та Заходом. У своїх роздумах дослідник демонструє три основні обумовлюючі чинники, які можуть вплинути на напрям розвитку української держави. Тим часом, *Марта Валак* зосереджується на процесі формування концепції польсько-українського стратегічного партнерства. За допомогою історичних передумов, детермінантів партнерства та його матеріального і формального трактування, Автор показує потреби і очікування обох партнерів, що виникають з обраної форми білатеральних відносин. Натомість, *Станіслав Вуйчик* у своїй статті порушує маловідому тематику словацько-українських відносин, демонструючи сфери співпраці між обома державами. Текстом, який завершує цю частину монографії, є стаття *Єжи Залевського*. Автор не тільки піддає різкій оцінці польську східну політику, перераховуючи її невдалі проекти і змарновані шанси, але також вказує на завдання, які стоять перед Польщею по відношенню до нових східних ініціатив ЄС.

Наступний, другий, розділ розпочинається зі статті *Марка Ейсмонта* та *Беати Космальської*, які зробили спробу проаналізувати явище міфологізації та стереотипізації українців в Польщі. Автори показують теоретичні основи функціонування в суспільній пам'яті образу «іншого»; реакції на культурну відмінність (розроблені моделі); польську національну політику до і після 1989 р., історичне формування зображення українця, а також сприятливий вплив "помаранчевої революції" на зміну поглядів. *Магдалена Рекш* у своїй публікації аналізує явище ностальгії за комунізмом, яке характерне для країн Центрально-Східної Європи. Авторка розглядає не тільки комплексний підхід до цієї проблеми, але також аналізує одиничні джерела. Вона

зосереджується на характеристиці ознак туги: аісторичності та редукаціонізму. Стаття *Збігнева Антошевського* завершує даний том. Науковець у своєму короткому повідомленні подає певне історичного резюме, у якому закликає до взаємної об'єктивності у дослідженнях новітньої історії, і, водночас, до стабілізації діалогу і відкритості.

Віддаючи читачам цей том, редактори сподіваються, що він допоможе не тільки краще зрозуміти заплутані меандри у польсько-українських контактах (будучи основою до подальших досліджень науковців і публіцистів), але також дозволить зробити глибший погляд на сьогодні. Враховуючи результати дотеперішніх взаємин, мусимо усвідомити, що добросусідська співпраця між нашими державами не може бути тільки дією *a casu ad casum*, але мусить мати міцний фундамент, що постане з обдуманних заходів так, аби нова реальність двосторонніх взаємин була вигідною як для Польщі, так і для України.

*Олег Бориняк
Ігор Гурак
Марта Валак*

ЧАСТИНА І

Зовнішня політика – двосторонні відносини

Аркадіуш Адамчик
(Пйотркув Трибунальський)

***У спільному геополітичному просторі. Вступ до
роздумів над геополітичним положенням
Польщі та України на рубежі ХХ–ХХІ ст.***

Мабуть жоден європейський субрегіон не приковував такої великої уваги за останні триста років, як території, які нині поляки називають давніми „Кресами” Речі Посполитої, а українці Батьківщиною. Така ситуація була наслідком змін у балансі сил, які виникли наприкінці XVII ст. З одного боку свою позицію втрачали організми, які домінували на межі культур, як ті, що пишалися собою як охоронцями *antemurale christianitatis*¹, так і ті, які, реалізуючи доктрину маршу на Захід, природним шляхом прагнули здобути на цьому просторі браму, яка веде углибину Європи². З іншого боку почало зростати значення по-

---

¹ Хоч право використовувати назву *antemurale christianitatis* (оплот християнства) було надане папою римським Леоном X Хорватії [S. Jakelić, *Collectivistic Religions. Religion, Choice and Identity in Late Modernity*, London 2010, s. 192; L. Steindorff, *Kroatien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg 2001, s. 58; M. Tanner, *Croatia. A Nation Forged in War*, Yale 2001, s. 20]; у фактичному сенсі вона була приписана Республіці Обох Народів, як єдиній державі здатній протистояти оттоманському вторгненню. Ще у 1876 р. Юзеф Шуйський вказував, що Польща (...) відчуваючи себе законною пані слов'янського світу і оплотом християнства уміла завжди стати у відповідній позиції своєї місії. J. Szujski, *Roztrząsania i opowiadania historyczne. (pisane w latach 1866–1870)*, Kraków 1876, s. 192. [Див.: P. W. Knoll, *Poland as Antemurale Christianitatis in the Late Middle Ages*, „Catholic Historical Review” 1974, nr 3, s. 381–401; M. Morawiec, *Antemurale christianitatis. Polen als Vormauer des christlichen Europa*, „Jahrbuch für Europäische Geschichte” 2001, t. 2, s. 249–260; J. Tazbir, *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004, s. 10 i n.]

² C. A. Farzee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453–1923*, Cambridge 2006, s. 154; L. Moczulski, *Geopolityka. Potęga w czasie i*

туг, які у наступних століттях мали вирішувати, яким буде політичне обличчя цієї частини старого континенту³. Взаємодія між згаданими потугами у наступному столітті призвела до ситуації, у якій, – після трьох поділів Першої Речі Посполитої (1772 р., 1793 р. і 1795 р.) – території заселені польською етнічною більшістю були поділені між трьома країнами (Росією, Австрією і Пруссією), які претендували на статус тодішніх регіональних наддержав. Українські землі, у свою чергу, стали жертвами двох із числа трійки загарбників (Росії та Австрії).

Упродовж XIX ст. Росія була країною, яка проявила суттєву активність з метою підпорядкування собі значної частини польських і українських територій, проте реалізація подібних устремлінь наступила у вигляді „нового втілення” лише після 1945 р. Не дивлячись на те, що Радянський Союз зумів поглинути Україну (хоч формально вона функціонувала як союзна держава: Українська Радянська Соціалістична Республіка і була однією з трьох радянських республік, які були суб’єктами міжнародного права⁴), а також підпорядкувати собі номінально незалежну Польщу, він виявився нестійким організмом. Розпад СРСР знову відновив питання про формальну приналежність країн, які (у деяких випадках протягом 70 років) були невід’ємною частиною „Червоної імперії”, а також питання про готовність Росії обмежити сферу своїх впливів. Здається, що, особливо у випадку України, Російській Федерації важко було погодитися з втратою можливості впливу на політику Києва. Така ситуація стала наочною, зокрема, під час „Помаранчевої революції”. Як зауважив один з польських публіцистів: *Якби Петро I не виграв битви під Полтавою, не було б Великої Росії і Великого царя. Якщо Путін програє битву за Київ, мрія про Велику Росію буде знищена і цього*

---

przestrzeni, Warszawa 2010; s. 363; D. Nicolle, *Wojny za wiarę. Chrześcijaństwo i dżihad 1000–1500*, Warszawa 2008, s. 140 i nn;

³ C. Clark, *Prusy. Powstanie i Upadek 1600–1947*, Warszawa 2009, s. 181–231; A. Lentin, *Russia in the eighteenth century. From Peter the Great to Catherine the Great (1696–1796)*, New York 1973, s. 61–67; B. H. Sumner, *Peter the Great and the emergence of Russia*, New York 1972, s. 51 i nn;

⁴ [Див.: W. Materski, *Narodziny ONZ. Idea międzynarodowej organizacji bezpieczeństwa w polityce zagranicznej ZSRR 1941–1945*, Warszawa 1982, s. 257.]

*разу назавжди, а сам правитель Кремля стане тільки скомпрометованим катом Чечні*⁵.

Таким чином, подібно як і у XVIII ст. на ґрунті задоволення прагнень українців, відбулося зіткнення прагнень поляків і росіян. Так само як в епоху Просвітництва Польща прагнула зберегти статус-кво, у той час як у політиці Росії видимим був імператив розширення свого стану „власності”. З тією лише різницею, що у зміненій міжнародній конфігурації кшталт нового ладу мала вирішити не мілітарна сила, а, передусім, геополітичні обумовленості.

1/ Теоретичні передумови

Значення субрегіону, віссю якого є сучасний кордон Польщі та України, знаходить своє підтвердження у творах класиків геополітичної і стратегічної думки. Зокрема, Рудольф Челлен, автор терміну „геополітика”, вказував на важливість України, як організму, який розташований на окраїнах так званої „критичної зони”, тобто території зіткнення впливів Західної цивілізації і Східної варварської⁶. Польщі та Україні у 1832 р. присвятив увагу засновник сучасного стратегічного аналізу, Карл фон Клаузевіц. Хоча теоретик стратегічної думки зосереджувався на оцінці оборонних здібностей (не виставляючи при цьому полякам і українцям найкращої оцінки⁷), його безсумнівною заслугою було показання „Кресів”, як гомогенної території, яка може самостійно існувати. Таким чином, висновки Клаузевіца можуть бути точкою відліку для використання моделей, які були створені класиками геополітики XX ст.

Не можна не погодитися з тезою Ендрю Вілсона, що *Україна займає особливе місце на кордоні двох великих геополітичних концепцій – „Європи” і „Євразії”, а її майбутнє у значній мірі визна-*

---

⁵ J. Urbanowicz, *Ukraina kontra Ruskoina*, „Wprost”, nr 49/1149 (5 XII 2004), s. 99.

⁶ R. Kjellén, *Die politischen Probleme des Weltkrieges*, Leipzig 1916, s. 97–99.

⁷ Клаузевіц порівнював кордони Першої Речі Посполитої до беззахисного ступу або *публічної дороги, по якій постійно нищпорили чужі війська*. С. von Clausewitz, *O wojnie*, Warszawa 2002, s. 450.

чить спосіб розуміння цих понять на початку нового міленіуму⁸. Беручи до уваги геополітичні парадигми України та її сусідів, британський аналітик апріорі – зрештою правильно – оминув великі морські і повітряні простори⁹, зосереджуючись на сухопутних теоріях. Однак, основним, у обох випадках, залишається автосприйняття обома державами власної ролі та можливості модерування міжнародного оточення, наслідком якого повинно бути зарахування до „Європи” чи „Євразії”.

Варто зазначити, що серед поглядів на тему складників географічної фіксації національної ідеї, як у випадку Польщі, так і України, не бракувало також вітчизняних і оригінальних рішень, які підкреслювали відособленість цих двох організмів. Найвидатнішим теоретиком і водночас автором концепції просторового розташування України є Степан Рудницький. Його теорія, заснована на принципі диференціювання простору з точки зору етнічної приналежності, яку пізніше розвинув Станіслав Дністрянський, що розрізняв поняття нація і народ, була основою намічання діапазону територіального впливу українського елемента¹⁰. У

---

⁸ A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2002, s. 299.

⁹ Необгрунтованим було б базувати геополітичний аналіз прикордонної зони Польщі та України на теорії морського домінування, головним представником якої залишається Альфред Тайер Мехен. [Див.: A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1600–1783*, Boston 1890; Idem, *Naval Strategy. Compared and Contrasted with Principles and Practice of Military Operations on Land*, Newport 1911. Por. z: R. Hobson, *Imperialism at Sea. Naval Strategic Thought, the Ideology of Sea Power, and the Tirpitz Plan (1875–1914)*, bmw 2002, s. 171–179; P. Paret, G. A. Craig, F. Gilbert, *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, s. 457–501]. Україна, маючи доступ тільки до Азовського і Чорного морів, а Польща до Балтійського моря (до водойм, які є закритими акваторіями), природно не здатні функціонувати як суб'єкти, які, з огляду на своє географічне розташування, змушені діяти на відкритих морях. Відсутність відповідної інфраструктури для аерофлоту виключає їх також зі складу претендентів на формування свого оточення згідно із основними тезами повітряних теорій, наприклад, Олександра де Северського. Див.: A. de Seversky, *Victory Through Air Power*, New York 1942; Idem, *Air power. Key to survival*, New York 1950.

¹⁰ G. Hausman, *Das Territorium des Ukraine. Stepen Rudnyc'kyjs Betrag zur Geschichte räumlisch-territorialen Denkens über die Ukraine [w:] Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung*, red. A. Kappeler, Köln 2011, s. 145–157; I. Stebelsky,

Польщі, напередодні Першої світової війни, концепції цього типу були рідкістю. Це було пов'язане з тим, що межа етнічного діапазону була значно менша, ніж „історична територія”, яка була основою можливих територіальних претензій держави, що відбувається. Тому спроби базувати процес будівництва Речі Посполитої виключно на землях, на яких повинні були переважати поляки, визнавалися як історично необґрунтовані і капітулянтські. Однак, це не означає, що такі концепції не з'являлися взагалі. Прикладом можуть бути роздуми Болеслава Вислоуха, який – хоча й стверджував, що *абсолютної етнографічної стислості ніколи не вдасться досягти* – уже у 1886 р. хотів би бачити Польщу від Балтійського моря на півночі до Бугу і Сяну на сході¹¹. Проте навіть прихильники максималістських теорій визнали, що задуми відтворення Польщі у границях з 1772 р. були нереальними. Спроби пом'якшення становища етнографічних детермінантів і примирення історичних і етнографічних аргументів зробив природознавець Казимир Яків Кулвечь та історик Юзеф „Грабец” Домбровський. Особливо непослідовним у своїх описах був Кулвечь, який виходив далеко за межі концепцій Вислоуха і Домбровського та наполегливо захищав закономірності

The Nature of Regions and the Utility of Regional Analysis in the Explanation of Political Geography in Ukraine. Materials presented at First Annual Danyliw Seminar in Contemporary Ukrainian Studies, Ottawa 29 IX-1 X 2005, s. 2–3.

[http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/P_Stebelsky_Danyliw05.pdf, Інформація з 2 I 2013.

¹¹ B. Wyslouch, *Szkice programowe, „Przegląd Społeczny”* (Lwów) 1886, nr 6, s. 493. Так само висловлювався напередодні Першої світової війни Олександр Яновський, який стверджував; *ми не будемо брати такої величезної кількості польських земель, як за часів наших королів, бо тоді кордони часто змінювалися; таке поняття земель називається політичним, бо виникає з політики, а політика йде по-різному, точиться колом. Ми будемо брати народне поняття (...), тобто польські землі там, де проживає польська людність, яку ми пізнаємо по її мові. (...) Тому, не маючи на сході і на заході ані гір, ані морів, ми мусимо задовільнитися границями рік і загалом визначаємо, що нашим західним кордоном є річка Одер, а східним Буг і Німан... A. Janowski, *Ziemia rodzinna*, Warszawa 1913, s. 21–22, 34 [цит. за P. Eberhardt, *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*, Lublin 2004, s. 69–70].*

кордону першого поділу Польщі¹². Компромісний характер мали також рішення запропоновані Романом Дмовським, які були представлені ним на засіданні Паризької конференції¹³.

Не можна також не відмітити праці географічних детерміністів, які щодо розташування державних організмів висловлювалися на основі геоморфологічних чи геологічних аналізів. З української сторони найвидатнішим представником цього напрямку (крім вищезгаданого Рудницького, який у своїх працях поєднував етнічні і географічні аргументи) був Юрій Липа. У своїй праці „Розподіл Росії” (виданій після його смерті) вказував на відмінність орієнтації річкових систем обох країн (українські річки у переважній більшості повинні були текти у південному напрямі, натомість російські – у північному, це мало принципово розрізняти обидві країни)¹⁴. З польського боку найближчим до підходу Липи був Євгеніуш Ромер, який ще до Першої світової війни опублікував дві важливі праці: „Роль річок в історії і географії націй” („Rola rzek w historii i geografii narodów”) та „Природні основи історичної Польщі” („Przyrodzone podstawy Polski historycznej”)¹⁵. Однак, варто підкреслити, що небагато поляків напередодні відновлення польської держави використовували „чистий” „детермінізм”. Для переважної більшості теоретиків, які висували географічно-природничі аргументи, вони мали важливе значення, яке доповнювало історичний висновок. Це прослідковується у роздумах Яна Людвіка Поплавського¹⁶, Володзімежа Вакара¹⁷ та Яна Чекановського¹⁸.

Слабкістю усіх концепцій, які підкреслювали культурно-географічну самобутність, була відсутність відповіді на питання

---

¹² K. J. Kulwiec, *Polska w granicach naturalnych i historycznych*, Moskwa 1917, s. 5–6.

¹³ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1925, s. 212 i nn.

¹⁴ Ю. Липа, *Розподіл Росії*, Нью-Йорк 1954, с. 70.

¹⁵ E. Romer, *Rola rzek w historii i geografii narodów*, Lwów 1901; Idem, *Przyrodzone podstawy Polski historycznej*, Lwów 1912.

¹⁶ [Див.: P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 73–80. У публікації автор помилково використовує ім'я Станіслав.]

¹⁷ Idem, *Twórcy polskiej geopolityki*, Kraków 2006, s. 83–96.

¹⁸ Idem, *Polska...*, s. 90–94.

яким повинно бути місце географічного простору, який займали Польща і Україна, у міжнародному устрої, а також відсутність рішень, чи політична роль цього простору повинна розміщувати обидва організми в центрі, чи також на периферіях тодішньої геополітики. Необхідною процедурою, як для Польщі, так і для України є спроба пристосування функціонального аналізу до класичної теорії континентальної наддержави, автором якої вважають британського географа сера Гелфорда Джона Маккіндера (1861–1947 рр.)¹⁹. Такий аналіз є виправданим при спробі вирішення територіальної приналежності цих держав до концепції Європи чи Євразії. У сфері впливів Речі Посполитої Західна Україна (як Червона Русь) фактично з'явилася за часів правління Казимира Великого. Від цього моменту Річ Посполита зосереджувалася на здобутті впливової позиції серед держав Центральної та Східної Європи. У цій ситуації геополітичне положення Речі Посполитої XVII ст. (з Україною як її складовою частиною) відносно легко можна описати дотримуючись теорії Маккіндера. Вистачить використати досягнення осьового положення навколо лінії Дніпра, Прип'яті, Нарви і Вісли і ототожнити його з накресленою британським вченим „географічною віссю історії”, натомість оволодіння створеним навколо неї простором з *гартлендом* (*heartlandem*)²⁰ повинно було вирішувати про здобуття можливості створення рішень на глобальному рівні²¹. Приймаючи це рішення у якості основи розташування Польщі і України у новітній час і в сучасності, варто підкреслити, що не вичерпує воно суті питання. Пізніше цей підхід змушує реінтерпретувати погляди Маккіндера і вважати землі Польщі і України за основу до тези *Центральної Європи* (*Mitteleuropu*), створеної на поч. XX

---

¹⁹ На тему Г. Дж. Маккіндера і його концепції див.: В. W. Blouet, *Halford Mackinder. A Biography*, College Station (Texas, USA) 1987; С. S. Gray, *In Defence of the Heartland. Sir Halford Mackinder and His Critics a Hundred Years On* [w:] *Global Geostrategy. Mackinder and The Defence of The West*, red. В. W. Bluet, London – New York 2005, s. 31–39; J. T. Lowe, *Geopolitics and War. Mackinder's Philosophy of Power*, Washington 1991; H. W. Parker, *Mackinder. Geography as an Aid to Statecraft*, Oxford 1982;

²⁰ Див. S. Cenckiewicz, *Ignacy Matuszewski jako geopolityk*, „Arcana” 2001, nr 2/38, s. 100–117; P. Eberhardt, *Twórcy...*, s. 155–158.

²¹ L. Moczulski, *op. cit.*, s. 13–16.

ст. Фрідріхом Науманном, або ідеї Євразії, для якої розробка ідеологічного шару приписується Миколі Трубецькому²², а нині Олександру Дугіну. Однак, розміщення обох організацій, як складових частин вищезгаданих концепцій спричиняє те, що вони залишаються розташовані у просторовому центрі, натомість їх роль апіорі зводиться до рангу творіння залежного від Німеччини (як гегемона *Mittel-* або *Zwischeneuropu*) чи також євроазійського центру у Москві²³.

Незважаючи на однорідність території, на яку вказувало багато теоретиків, політичний поділ, зроблений після 1991 р., а також вступ Польщі до Європейської Спільноти означали, що обидва організми були змушені функціонувати на політичній периферії, що частково було сумісне з їх просторовою традицією²⁴. Розташування на континентальному лімесі вказує, що для

---

²² R. Bäcker, *Międzywojenny Euroazjatyzm. Od intelektualnej kontrkultury do totalitaryzmu?*, Łódź 2000, s. 32–33.

²³ Аргументи на користь тези були наведені у доповіді Олександра Дугіна у березні 1998 р., який прямо стверджував: *про росіян і німців ми думаємо у категорії експансії і ніколи не будемо мислити інакше. Ми просто не зацікавлені у збереженні власної держави чи народу. Ми зацікавлені у поглинанні, за допомогою власного натиску, максимальної кількості доповнюючих нас категорій. Ми не зацікавлені колонізацією так як англійці, але прокладанням своїх стратегічних геополітичних границь без спеціальної русифікації, хоча якась там русифікація повинна бути. Росія у своєму геополітичному та сакральньо-географічному розвитку не зацікавлена в існуванні самостійної польської держави в жодній формі. Також не зацікавлена в існуванні України. Не тому, що ми не любимо поляків чи українців, але тому, що такі є права сакральної географії і геополітики.* A. Dugin, G. Górny, *Czekam na Iwana Groźnego w: <http://niniwa2.cba.pl/rosja10.htm> [wgląd: 12 I 2013] por. A. Dugin, *Geopolityka postmoderna. Wremjena nowych imperij. Oczerki gieopolitiki XXI wieku*, Sankt-Peterburg 2007, s. 118–170.*

²⁴ Підтвердження цієї тези ми бачимо в етимології назви „Україна”. Корінь цього слова: „країна” означав „щось відрізане”, або „межа, розмежування землі чи якогось простору” (польський відповідник: „skraj”). [Див.: W. Koporczyński, *Dzieje Polski Nowożytnej*, Warszawa 1999, s. 209–211.] У свою чергу, при формулюванні тези про традицію функціонування Речі Посполитої як європейської периферії не можна не погодитися з висновками Пшемислава Журавського вель Граєвського, який стверджував: *першим і найважливішим елементом геополітичного положення Литви та Польщі була її кресовість – факт, що саме через польсько-литовсько-руські землі проходив культурний*

пошуку теоретичних основ для можливості формування Польщею і Україною свого геополітичного оточення, більш актуальне, ніж використання теорії Г. Маккіндера (як у оригінальній версії, так і в думках послідовників та реінтерпритаторів), є використання моделі, створеної іншим класиком геополітики Ніколасом Спикменом (1893–1943 рр.). Спикмен, якого вважали послідовником ідей Маккіндера, прославився зміною головних принципів теорії свого попередника, який принципове значення приписував сухопутному центру (серцю: *heart*). На відміну від Маккіндера, Спикмен головне значення надавав периферіям (які називав *rimmlandem*). Держави *rimmlandu*, орієнтуючи свої політичні дії безпосередньо в сторону *heartlandu*, повинні були отримати здібності, необхідні для здобуття переваги над центром (і навіть нав'язати йому свою волю), водночас стаючи рушійною силою всіляких геополітичних перетворень²⁵. Адже, почавши від кінця XIV ст., Польща була країною, розташованою на периферії Європи і римського християнства, а приєднання у 1341–1356 рр. так званої Червоної Русі (сьогоднішніх територій України) було фактичним продовження впливу старого континенту²⁶. Слабкістю застосування моделі Спикмена для аналізу

кордон латинського і православного світу, кордон, звичайно, нечіткий, який не був безперервною лінією, але комплексом перехідних процесів, чи то з уваги на змішування населення, чи також з огляду на характер самих визнань з модельним у цій ситуації прикладом уніатів. Я наважуся ствердити тезу, що цей східний вимір кресовості латинського світу виявився для геополітики Речі Посполитої значно важливіший, ніж його південний вимір. Українські Креси були кордоном не тільки католицизму чи православ'я, але християнства взагалі. Далі простягнувся Dar al Islam – країна ісламу, якщо не у релігійному вимірі (...), то, у кожному разі, політичному. P. Żurawski vel Grajewski, Geopolityka I Rzeczypospolitej [w:] Przekłęte miejsce Europy. Dylematy polskiej geopolityki, red. J. Kloczkowski, Kraków 2009, s. 28–29.

²⁵ N. Spykman, *The Geography of Peace*, New York 1944, s. 42–43.

²⁶ Знавець епохи Казимира Великого зробив висновок: *часи Казимира Великого були наполегливою боротьбою за місце Польщі в Європі. Вона проявлялася у відчайдушних зусиллях відновлення давнього польського західного і північного кордону. Однак, вони дали вельми скромні результати. Натомість, у нашій історії з'явився новий чинник у вигляді значного перенесення на схід польського державного кордону, який також охоплював Галицько-Володимирську Русь. Польща вступила у конфлікт з наступаючою на цю те-*

діяльності Першої Речі Посполитої, як тодішньої прикордонної держави (*rimm*), є абсолютна відсутність проявлених тоді амбіцій у напрямку натиску на європейський центр (*heart*). Річ Посполита Обох Народів очевидно задовольнялася роллю сильного *rimmlandu* і з повною свідомістю приймала роль „останнього окопу” проявом чого є функціонуючий донині міф *antemurale* – який забезпечує *heartland*, перед загрозою, яка виникає з формування нових, ще сильніших периферій (Росії, Туреччини). Цю ситуацію можна визнати однією з причин пізнішого остаточного (1795 р.) занепаду політичного проекту, санкціонованого Люблінською унією (1569 р.), у чому тодішня українська еліта – приймаючи у Переяславі рішення звернутися по допомогу до Москви – відіграла важливу роль.

Наррація, яка була створена ідеологами і теоретиками, мала також деякий вплив на практичні спроби реалізації геополітичних рішень після закінчення Першої світової війни, коли з'явилася можливість виникнення, як польської, так і української держави. Польські геополітичні концепції на початку польської державності природно зосереджувалися на проблемі формування територій Відродженої Польщі, залишаючи на другому плані питання функціонування Речі Посполитої у міжнародному порядку і системі союзів. Під час формування держави існувало два погляди: 1/ інкорпораційний – висунутий польською правницею, який базувався на будівництві польської держави у етнічних межах і 2/ федераційний – сформульований Юзефом Пілсудським та його прихильниками, який передбачував функціонування Польщі, як головного елемента федерації, яка об'єднала б східних сусідів Речі Посполитої та була б для Європи свого роду захистом перед загрозою з боку Росії. Обидві концепції мали дві спільні риси. Їх поєднувало переконання, що рішення у справі західних і південних кордонів приймуть держави переможної

риторію Литвою і на сході з татарами, які весь час становили загрозу (...) Польща зіткнулася з альтернативою підкорення спорідненої їй етнічної групи на сході, культура якої сформувалася у іншому цивілізаційному колі і під іншими впливами, або створення таких форм співіснувань, які дозволили б на вільний розвиток анексованої групи, тобто на збереження її звичаю і мови...] Wyrozumski, Kazimierz Wielki, Wrocław 1986, s. 247–248.

коаліції, а також переконання, що єдина можливість впливу на територіальні питання Речі Посполитої існувала на сході²⁷. Принциповим протиріччям у питаннях, які були підняті Ю. Пілсудським і Р. Дмовським – двох лідерів, форсуючих інкорпораційний і федераційний погляди – залишалося українське питання.

Геополітичні погляди Р. Дмовського були похідною доктринальних концепцій, які були проголошені ним, а також його співробітниками. Серед головних пунктів, як перед Першою світовою війною, так і під час формування самостійного існування, на перше місце були висунуті 1/ концепція функціонування Польщі, як національної держави, а також проблема забезпечення полякам політичної переваги²⁸. Таким чином, українське питання трактувалося, перш за все, як проблема, що була викликана завойовницькими державами, у першу чергу, Німеччиною, яка мала на меті виключно ослаблення Речі Посполитої за допомогою відділення земель, які історично їй належали²⁹. Дмовський підпорядкував цим думкам практичний вимір територіального вигляду Польщі, що знайшло своє відображення у його діях, у якості представника Речі Посполитої на конференції у Парижі,

---

²⁷ Див. K. Badziak, *W oczekiwaniu na przelom. Na drodze od odrodzenia do załamania państwa polskiego: listopad 1918 – czerwiec 1920*, Łódź 2004, s. 261–293, 341–356.

²⁸ [Див.: K. Jajecznik, *Doktryna narodowej demokracji w I połowie XX wieku* [w:] *Narodowa demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje – ludzie – działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2008, s. 63.]

²⁹ Як вказував Дмовський у серпні 1930 р.: *вступ Польщі на міжнародну арену, як великого народу було б для німецької політики великою поразкою. Тому, якщо цього народу не можна було знищити, то потрібно було зробити його малим. А найпростішим способом реалізації цього задуму було створення української держави і розширення її кордонів углиб польських земель так далеко, як сягають звуки руської мови... Цей план на папері був реалізований. Цим папером був трактат, підписаний у Бресті-Литовському збіраною ad hoc делегацією Української Республіки з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією з другого. Він залишився на папері, бо потужна донедавна Німеччина у той час була здатна тільки підписувати папери.* R. Dmowski, *Świat powojenny i Polska*, Wrocław 1999, s. 141.

коли він домагався прямого приєднання до Польщі 40 % українських земель³⁰.

Видиме протиріччя між поглядами Ю. Пілсудського та Р. Дмовського впливало з того, що те, що ідейний натхненник інкорпораційної концепції трактував як крайність і найкраще рішення для Польщі, для маршалка польської держави було планом мінімум³¹. На думку другого голови держави, саме виникнення незалежної Речі Посполитої та визначення її кордонів не було рівнозначне із забезпеченням їй тривалості. Метою Пілсудського була перебудова Центрально-Східної Європи, зроблена таким чином, щоб Польща зберегла здатність: 1/ формування безпеки свого державного буття і території; 2/ модерування політичних відносин на просторі Центрально-Східної Європи. Саме тому – в умовах розташування між Росією та Німеччиною – шанси на повернення Польщі статусу, втраченого у результаті її поділів, він бачив у реалізації двох далекосяжних бачень: 1/ прометейського плану, який мав на меті максимальне ослаблення Росії (яку Пілсудський визначав як країну, що створює найбільшу загрозу не тільки для Речі Посполитої³², але для всіх народів Центрально-Східної Європи); 2/ ідеї Міжмор'я, тобто плану об'єднання народів, що проживали на території між Росією і Німеччиною. У обох концепціях головна роль була приписана Україні.

Саме Україна разом з Литвою (у розумінні Пілсудського в історичних категоріях, тобто разом з Білорусією) мала стати елементом першого етапу реорганізації центральноєвропейського простору, яким було створення політичного організму, який буде

---

³⁰ M. Macmillan, *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, London 2002, s. 220–221.

³¹ Так сприймав це питання навіть біограф Р. Дмовського, який не приховував симпатії до постаті свого героя, констатуючи, що *для Пілсудського ідея федералізму була зручним знаряддям утримання польської присутності на Сході, а також активної діяльності поза простором постульованої пограничної лінії.* [Див.: K. Kawalec, *Roman Dmowski 1864–1939*, Wrocław 2005, s. 204.]

³² У одному з політичних повідомлень Командування Волинського Фронту у березні 1920 р. записано: *Глава держави і польський уряд вважають за необхідне абсолютне ослаблення Росії, щоб зменшити небезпеку, яка загрожує Польщі з боку як більшовицької, так і монархічної Росії.* *Sąsiedzi polski wobec wojny 1920 r. Wybór dokumentów*, red. J. Cisek, Londyn 1990, s. 159.

бар'єром між Німеччиною та Росією. Поєднання Литви та України у федерацію з Польщею, з практичного боку планувалося реалізувати шляхом ізоляції Речі Посполитої від Росії – покращити стратегічне становище держави, з символічного боку – повернути єдність з часів до моменту поділів Польщі³³. Незважаючи на прийняття практичних кроків (у тому числі з українського боку), з метою реалізації цієї концепції – таким слід визнати рішення про укладення союзу з отаманом Української Народної Республіки, Симоном Петлюрою³⁴ – усі починання закінчилися невдачею. При цьому важливу роль відіграли, як внутрішні (особливо неохоче ставлення до ідеї боротьби за Литву і Україну значної частини польського суспільства, яка успіхом вважала саме відродження державності і не демонструвала здатності до рефлексії на тему тривалості Речі Посполитої³⁵), так і зовнішні чинники. Серед останніх найважливішими були три чинники: 1/ небажання західних політиків реалізову-

---

³³ Згідно із записами генерала Антонія Лістовського Пілсудський повинен був думати наступним чином: *Ідучи углибину України, але тільки до кордонів з [17]72, тому що ми не визнаємо розподілу Польщі і проголошуючи самостійність на цих землях ми, нібито, виправляємо помилки наших предків.* За: A. Nowak, *Rozmowy z Józefem Piłsudskim. Z dziennika gen. Antoniego Lisowskiego „Arcana”* 1998, nr 5/23, s. 42.

³⁴ J. J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2004, s. 124–171. [Див.: J. Levy, *The Intermarium. Wilson, Madison & East Central European Federalism*, Boca Raton (Florida, USA) 2007, s. 168 i nn.; R. Potocki, *Idea restytucji Ukrainńskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*, Lublin 1999, s. 34 i nn.; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995, s. 205 i nn.]

³⁵ Владислав Побуг-Маліновський правильно звертає увагу на тодішні настрої як одну з причин поразки програми Пілсудського, вказуючи, що *затримала його – як він сам стверджував – „відсутність моральної сили у суспільстві”, яке після чотирьох років великої європейської війни, під натиском знищень і наслідків німецької окупації, і нарешті, після додаткових власних дворічних збройних зусиль – втомлене і виснажене, прагнуло миру...* Пілсудський повинен був стати тоді перед дилемою: *чи польське суспільство після подій з літа [1920 р.] було б досить стійким до нових, неминучих, може ще важчих потрясень? І чи – втомлене і виснажене – по відношенню до неможливості цілковитого завершення української кампанії упродовж найближчих осінніх місяців – прийняло б без нарікань і спротиву ще один рік воєнних зусиль і жертв...* W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 2: 1914–1939, Gdańsk 1990, s. 546, 548.

вати польські плани, яке було продемонстроване, як під час розробки версальського порядку, так і після закінчення засідань паризької конференції³⁶; 2/ відсутність адекватної підтримки польської концепції з українського боку (та литовської сторони)³⁷; а також 3/ недооцінка військової сили більшовицької Росії. Останній чинник відіграв вирішальну роль у ситуації, у якій Польща з міжнародного гравця, який реалізовував сміливі геополітичні цілі, перетворилася на суб'єкт, який боровся за виживання³⁸. У свою чергу, зміна ситуації на фронті, дозволила Пілсудському досягнути його вимог, однак, паралельно змусила відмовитися від своїх далекосяжних проєктів³⁹. Головною жертвою прагматизму стала тоді ідея виникнен-

---

³⁶ J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 194–199; P. P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska na Konferencji Pokojowej w Paryżu w roku 1919*, Warszawa 1995, *passim*. Той же автор справедливо вказує, що українці залишилися єдиним великим народом який, у Версальському порядку не дочекався створення власної державності.

³⁷ Ян Яцек Брускі вказує навіть на чіткі антипольські настрої, які негативно позначалися на позиції представників Української Народної Республіки в українських масах: J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 175.

³⁸ E. V. D'Abernon, *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata (pod Warszawą 1920 r.)*, Warszawa 1990.

³⁹ Владислав Побуг-Маліновський справедливо робить висновок, що навіть в умовах мілітарних перемог 1920 р. *діючий перебіг* [Пілсудського і Польщі] *при федеральних цілях вимагав би негайного* [у жовтні 1920 р. – А.А.] *збройного повернення в Україну. Навіть можливість легкого повернення до Києва була тільки частиною вихідної задачі. Не було жодних сумніву, що Росія, після своєї поразки, відмовляючись від завоювання Польщі, не думає капітулювати без своїх умов і, зокрема, не зречеться України без спроби подальшої боротьби за неї. Справа незалежності України могла бути успішно вирішена тільки за допомогою ще однієї нищівної перемоги, за масштабом подібної до серпневої перемоги над Віслою.* W. Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, s. 548. Несанкціонованою здається натомість виголошена ним теза (повторена напевно за спогадами Яна Домбського), що *ризькі переговори від першого кроку пішли у напрямі перекреслення великої концепції Пілсудського* (s. 548), і як головного винуватця вказав Станіслава Грабського, *найсильнішу особистість у цьому колективі, постать у політичній тактиці найбільш зорієнтовану і зручну* (s. 549); Домбський писав відверто, що група, зосереджена навколо Грабського, визнала, що *федеральна програма була [остаточно?] перекреслена розвитком випадків.* J. Dąbski, *Pokój ryski. Wspomnienia. Pertraktacje. Tajne układy z Joffem. Listy*, Warszawa 1931, s. 78.). Лінію цієї аргументації прийняв також значною мірою біограф Грабського (W. Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia*

ня української держави, проявом чого був зміст Ризького мирного договору (18 III 1921)⁴⁰.

З української сторони найбільш послідовною ідеєю, яка протиставлялася на початку ХХ ст. польським геополітичним рішенням, була доктрина Дмитра Івановича Донцова. Керуючись – згідно з духом часу – природним і географічним детермінізмом, він хотів бачити Україну через призму *нації* (яка розумілася у категоріях модної тоді дарвіністської систематики і сукупності понять), яка розташована у визначеному історичному і географічному просторі та формулює свої цілі у позачасовому вимірі⁴¹. Головним питанням для Д. Донцова, який формулював свою доктрину в умовах відсутності суверенної української державності, залишалося питання освіти народу. З геополітичної точки зору, найважливішими елементами тез українського ідеолога було схвалення принципу рівноваги наддержав, який обґрунтовував існування української держави, як східного флангу Європи, а також формулювання потреби територіального визначення, як основного елементу правильного функціонування *нації*, а потім формулювання імперативу її експансії. Однак, такий підхід до проблеми поставив питання про напрямок натиску (на схід –

---

polityczna, Toruń 2003, s. 207–218). Натомість, беручи за основу аналізу геополітичний канон, ми повинні погодитися з тезами Анджея Новака, що Пілсудський – дотримуючись принципу політичного реалізму – не висловлював спротиву по відношенню до рішень конференції в Ризі, визнаючи їх в тому моменті за ті, що, можливо, не відповідають польським прагненням, але є оптимальним рішенням. A. Nowak, *Historie politycznych tradycji. Piłsudski, Putin i inni*, Kraków 2007, s. 200–202.

⁴⁰ [Див.: J. Kumaniecki, *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza – rokowania – traktat – komisje mieszane*, Warszawa 1985.] В. Матерські підкреслив, що всі серйозні політичні угруповання схвалили ризькі домовленості, хоча, напр., бельведерський табір відчував виразне розчарування у зв'язку з тим, що трактат де-факто перекреслив федеральну концепцію. W. Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 82.

⁴¹ Як вказував Донцов: *Мета не обмежується завданнями дня, ані тим станом, який застала дана генерація. Нація дивиться у минуле, у традиціях якого шукає свою відправну точку, і у майбутнє, яке має бути упорядковане для наступних поколінь, ретроспективно та перспективно... Нація, перш за все, мусить виховати в собі ті почуття та ідеї, які помагають швидше дійти до мети.* Цит. за: W. Poliszczuk, *Doktryna Dmytra Doncowa*, Toronto 2006, s. 252.

проти Росії, чи на захід – проти Польщі), який мав вирішити питання геополітичної позиції української держави⁴². Характерно, що всі вищезгадані ідеї дочекалися свого розвитку під час Другої світової війни, коли не було жодної можливості для їх реалізації.

2/ Прагматичні передумови

Дві основні прагматичні передумови щодо необхідності геополітичного зближення Польщі та Україна зводяться до наступних аспектів: 1/ на даний момент функціонують фактично як *rimm*, як Європейської Спільноти, так і зони, що лежать поза політично зінтегрованим континентом з мінімальною можливістю модерування свого зовнішнього оточення; 2/ функціонують в стані перманентної загрози власних інтересів у регіоні.

У даний час Польща і Україна могли б функціонувати як спільний центр тільки в умовах реалізації євроазійської ідеї із застереженням, що досягнення самого положення на лінії нового *pivotu* і центрального розташування, у географічному сенсі, не буде рівнозначне досягненню такого самого статусу у політичному розумінні (тобто з утворенням центру прийняття рішень, який відповідно до постулатів провідних представників євроазійської ідеї був зарезервованій для Росії, незалежно від форми її устрою⁴³). Співставлення козирів Польщі та Україна показує, що Варшава і Київ – при досить утопічній тезі, що політики обох країн були б здатні реалізувати стратегічні цілі – можуть, у кращому випадку, тільки спробувати нейтралізувати переваги Москви, а у деяких районах зберегти свої впливи⁴⁴.

---

⁴² Донцов, зазвичай, однозначно висловлювався в антиросійському і антирадянському дусі. Однак, не можна не звернути увагу на його неоднозначні пропозиції, щодо ставлення до Польщі. Донцов, наприклад, вказував, що ми маємо з нею [Польщею] ряд порохунків, щоб одразу констатувати, що не можна зробити з польсько-українського антагонізму колективного ідеалу народу. Цитата за: W. Bączkowski, *Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich*, „Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski” 1986, t. XIX, s. 120.

⁴³ A. Dugin, G. Górný, *op. cit.*

⁴⁴ N. Šapovalova, *Strategia penetracyjna Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy*, Kraków 2006, s. 35 i nn.

Натомість, як історичні аргументи, так і прагматичні передумови, вказують на можливість відігравання простором, який займає Польща та Україна, ролі сильного, спікменовського *rimm*. Обидва політичні організми не тільки свідомо входили б тоді у свої історичні ролі бар'єрів, що захищають континент, але також могли б спробувати сформулювати послідовну програму розширення можливостей впливу на міжнародне оточення. Необхідною умовою для досягнення такої позиції залишається тісніша політична інтеграція із західними структурами. Однак, цей критерій важко виконати з декількох важливих причин: 1/ після вступу Польщі до європейських структур вона була змушена пристосувати своє функціонування до постанов трактату з Шенген (14 VI 1985 р.).

Таким чином, Річ Посполита стала буфером і гарантом безпеки, який захищає *heart* Євросоюзу переважно від суспільних (нелегальна імміграція) і економічних (контрабанда) наслідків неконтрольованої міграції осіб і товарів. Наслідки цього кроку істотно вплинули на українців, які у результаті політичних фактів, були змушені прийняти аналогічну роль охоронців Євразії, часто проти волі своїх еліт; 2/ бачення тіснішої інтеграції із Заходом має багато супротивників в Україні, особливо в її східній частині, де залишаються сильні російські впливи; 3/ рішучості у діях на користь зближення України із західноєвропейськими структурами не видно також з боку ЄС⁴⁵, який не має *in corpore* негативного історичного досвіду у відносинах з Росією.

Існуючі диспропорції у відносинах Європейського Союзу з Україною частково нівелюються позицією, яку займають члени союзу (перш за все, Польща), а також США⁴⁶. Держави, які бачать

---

⁴⁵ Яскравим підтвердженням цієї тези є факт втілення в життя Угоди про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом у березні 1998 р., не дивлячись на те, що підписана вона була у травні 1994 р.

⁴⁶ Між іншим, у 2007 р. президент Дж. Буш згадав Україну, як одну з 15 держав, з якими США готові розпочати співробітництво в галузі стратегічної безпеки. T. Pugaczewicz, *System obrony przeciwrakietowej USA a stosunki polsko-rosyjskie* [w:] *Wpływ tarczy antyrakietowej na pozycje międzynarodową Polski. Konsekwencje umieszczenia elementów systemu obrony przeciwrakietowej Stanów Zjednoczonych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chrośnicki, A. Gruszczak, Kraków 2008, s. 214. Однак, заява Буша є похідною раніше сфор-

Україну більш тісно інтегрованою із Заходом, сприймають її через призму геополітики, вказуючи на її роль *rîmm*-у, від сили чи слабкості якого безпосередньо залежить здатність реалізації Росією своїх євразійських планів⁴⁷. Тиск з боку США являє протипагу для концепцій порозумінь (що з'являються у Європі) з Росією за принципом „розподілу сфер впливу”, ініціатором яких, головним чином, є Німеччина, яка має досвід порозуміння з Росією для деструкції зв'язків, що виникли у Центрально-Східній Європі⁴⁸.

Оскільки функціонування Польщі у характері європейського *rîmm*-у не викликає над Віслою якихось великих емоцій, то заняття такої позиції Україною над Дніпром не сприймається так однозначно. Можна погодитися з концепціями цих представників української думки, які припускають, що Україна стане суб'єктом і зможе впливати на своє оточення. Серед багатьох ранніх концепцій особливу увагу варто приділити поглядам Юрія Липи з 1942 р. і його „чорноморській доктрині”, згідно з якою Україна – у момент неминучого розпаду російської держави – повинна була поширити свої впливи на ціле Закавказзя (а навіть зробити спробу поширити свій вплив на Туреччину та Іран)⁴⁹. Відсутність рішучості у прийнятті моделі *rîmm* чи

мультимедійної тези Збігнева Бжезінського, радника з питань безпеки президента Джиммі Картера, який, посилаючись на концепції Маккіндера, визнавав територію України за один з п'яти – разом з Азербайджаном, Туреччиною, Південною Кореєю та Іраном – просторів, на яких були сконцентровані „геостратегічні вісі”, які визначають стан рівноваги в євразійському регіоні. Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 49; [Див.: K. Iwańczuk, *Pozycja geopolityczna Ukrainy [w:] Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietraś, T. Kapuśniak, Lublin 2007 s. 132; s. 46.]

⁴⁷ Підтвердженням цього є теза Генрі Кіссінджера, радника з питань безпеки президентів Джона Кеннеді та Ліндона Джонсона і державного секретаря при президентах Річарді Ніксону та Джеральду Форду. Кіссінджер прямо заявляв: *У життєвому інтересі Америки є те, щоб Євразія не була повністю під контролем однієї держави*. Цитата за: A. Wilson, *op. cit.*, s. 313.

⁴⁸ [Див.: S. Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa 2003, s. 421; S. Plokhy, *Ukraine and Russia. Representations of the Past*, Toronto 2008, s. 223.]

⁴⁹ Ю. Липа, *Чорноморська доктрина*, Женева 1954, с. 28.

heartlandu стала наочною у концепції Дмитра Видрина і Дмитра Табачника. Прийнята ними формула „геоекономічного коридору” і концепція будівництва „другої євразійської зони” з центром прийняття рішень у Києві⁵⁰ (яка не має великих шансів на здійснення у короткостроковій перспективі) є, перш за все, свідченням прагнень до функціонування у багатовекторній системі. Немає сумнівів, що за період президентства Леоніда Кучми і Віктора Ющенка Україна, у міру своїх можливостей, пробувала вести саме таку політику, але це не означає, що вона досягла у цьому реальних ефектів.

3/ Загрози (замість висновку)

Орієнтацію на прийняття обома країнами спільної просторової політики і свідоме використання розташування на окраїнах Європейського Союзу варто визнати вигідною і бажаною для обох сторін. Це дозволить викристалізувати сильний територіально і демографічно, а також багатий в природні ресурси простір, який з часом буде в змозі впливати на ситуацію, як у європейському, так і в євразійському *heart*. Однак, такий підхід є серйозним викликом, а реалізація польсько-українського зближення і надання цьому процесу стратегічного виміру мали, мають і напевно будуть мати низку труднощів. Одним з таких бар'єрів є історичний досвід, якому деякі групи в обох державах приписують надмірне значення, яке занадто сильно впливає на публічну думку. Деяких прикрих епізодів у вигляді національної політики II Речі Посполитої чи „волинської різанини” не можна стерти з історії, тому варто приділяти більше уваги зусиллям, що будують внутрішньопросторові зв'язки, навіть якщо вони зустрічаються із словами критики⁵¹.

---

⁵⁰ Д. Табачник, Д. Видрін, *Україна на порозі XXI століття. Політичний аспект*, Київ 1995, с. 29.

⁵¹ Див.: С. Gmyz, *Pojednania nie da się zbudować na kłamstwie*, „Rzeczpospolita” nr 258/8159 (4 XI 2008), s. A11; Ł. Warzecha, *Prezydent w nieustannej defensywie*, „Rzeczpospolita” nr 176/8087 (29 VII 2008), s. A14; R. Ziemkiewicz, *Zawiedziona miłość polskich elit*, „Rzeczpospolita” nr 24/8535 (28 I 2010), s. A7. Прикладом інтегруючих дій можуть бути ангажування Польщі в урегулювання ситуації в

Чинником, який дезінтегрує спільний геополітичний простір є відцентрові тенденції, які скеровані в цілісність обох країн і їх здатність функціонування як суб'єкта міжнародного середовища. В Україні проблема внутрішнього поділу на проєвропейський Захід і проросійський Схід стала наочною під час суперництва В. Ющенко і В. Януковича⁵². У свою чергу, над Віслою відцентрові тенденції не є аж такою великою проблемою і в меншому ступені функціонують у загальній свідомості, але це не означає, що вони не існують⁵³. Також помітні, хоча і непоширені, є претензії, які направлені на територіальну цілісність чи інтегральність Речі Посполитої⁵⁴. Історичні аргументи дають підстави для тези, що обидві держави – у ситуації, коли зможуть підтримати внутрішній політичний *consensus* на користь надання державній ідеології головного значення по відношенню до національної ідеології і соціальної риторики – володіють достатньою здатністю вирішення виявлених проблем. Таким чином, вони здатні згенерувати відповідний потенціал для спільного функціонування у якості континентального *rimmlandu*.

Однак, найсерйознішою загрозою залишається небезпека, яка загрожує території Центрально-Східної Європи з боку організмів, що виявляють бажання підпорядкувати собі *Євразію* чи *Mitteleuropu*. Завдяки членству в Європейській Спільноті і Північноатлантичному Пакті Польща змогла затупити вістря безпосередньої загрози, що стосується цілісності і суверенітету країни. Однак, це не означає, що, таким чином, вона позбавилася небезпек, які загрожують їй на інших полях. З іншого боку, під час Помаранчевої революції з'являлися думки, що *на Майдані Незалежності в Києві ми бачили урочисте поховання російської полі-*

Україні під час Помаранчевої революції, див.: R. Potocki, A. Stec, *Polska bibliografia Pomarańczowej Rewolucji*, Częstochowa 2008, s. 175–200.

⁵² [Див.: W. Romanowski, *Ukraina przystanek wolność*, Warszawa 2007, passim.]

⁵³ Як приклад автономних прагнень можна вказати пропозиції Руху автономії Сілезії. Див.: <http://autonomia.pl/n/statut-organiczny> [16 X 2010].

⁵⁴ [Див.: програму німецького Пруського повірництва (<http://www.preussische-treuhand.org/en/Verwirklichung.html>) [16 X 2010]]; див. антипольські висловлювання середовища депутатів Львівської обласної ради зосереджених навколо Ростислава Новоженца. <http://zaxid.net/home/showNews.do?publikatsiyi&categoryId=9&lang=pl> [16 X 2010].

тики останньої декади⁵⁵. Не існує раціональних аргументів на користь тези, що Росія відмовилася від бажання домінувати над Україною. Навпаки, ніщо не вказує на те, щоб втратили свою актуальність слова одного з теоретиків геополітики, який прагне трактувати відносини Росії з близьким і далеким зарубіжжям у метафізичних категоріях: *Геополітично Україна, як держава є позбавлена сенсу. Ця держава не відіграє жодної глобальної культурної ролі та не є унікальна етнічно чи географічно*⁵⁶. Таким чином, оскільки обидві держави так чи інакше приречені на відігравання ролі *rimt*-у, принциповим залишається питання про його просторовий характер. Чи це буде європейський *rimt* чи євразійський, і чи в інтересах обох організмів є прагнення до виконання ролі зінтегрованої периферії, чи також вони повинні бути периферією один для одного?

Summary

There is a lot of external factors, which effect on modern Poland and Ukraine. Geopolitical position of these two countries in XXth, and in the begin of XXIst century, depends on global actors like Russia, European Union or NATO. Author of this article focuses on presentation of a wide theoretical spectrum, he's also making an interesting anlysis of polish and ukrainian geospatial conceptions. Author's reflections refer even to conceptions of Józef Piłsudski, Roman Dmowski or Dymitr Iwanow Doncow.

---

⁵⁵ J. Urbanowicz, *op. cit.*, s. 99.

⁵⁶ А. Дугин, *Основы геополитики. Геополитическое будущее России*, Москва 1997, с. 377.

Ігор Гурак
(Івано-Франківськ)

***Український шлях до ЄС: досягнення та
характерні особливості на фоні Республіки
Польща***

Республіка Польща – держава, яка в рамках розширення 2004 р. поряд ще з 9 країнами Центрально-Східної Європи та середземноморського регіону набула повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС). Перебуваючи в складі об'єднаної Європи, Польщі до цього часу довелося розвиватися в доволі непростих політичних та насамперед економічних умовах. При цьому поляки продемонстрували здатність надавати адекватні відповіді на виклики, які постають перед ними. За результатами останніх кількох років, в умовах світової економічної кризи, Польща стабільно демонструє серед країн-членів ЄС чи не найвищу динаміку зростання.

З-поміж держав, які у 2004 та 2007 рр. приєдналися до Євросоюзу Польща за своїм демографічним, економічним, а також територіальним потенціалом є найбільш подібною до України. Виходячи з того, що керівництво нашої держави визначило своєю метою набуття спочатку асоційованого, а згодом і повного членства України у Європейському Союзі, для українського суспільства надзвичайно важливим є позитивний, а зрештою і негативний польський досвід у плані підготовки законодавства, політикуму, громадянського суспільства до переговорів з метою реалізації відповідних планів. Тим більше, що Польща, яка є не тільки безпосереднім сусідом, але й стратегічним партнером України, демонструє відкритість, готовність до діалогу і що найбільш важливо – активну підтримку українських євроінтеграційних прагнень на різноманітних європейських форумах.

Свій шлях до об'єднаної Європи Республіка Польща розпочала дещо швидше від України, і в інших геополітичних умовах. У

червні 1988 р., коли радянські республіки, у тому числі і Українська Радянська Соціалістична Республіка (далі – УРСР), ще впродовж трьох років мали знаходитися в складі Радянського Союзу, Рада економічної взаємодопомоги та Європейське Економічне Співтовариство (далі – ЄЕС) підписали спільну декларацію. У цьому політичному документі вказувалося на потребу інтенсифікації економічної співпраці між країнами-членами обох організацій. Загалом, декларація відкривала перед країнами Центрально-Східної Європи нові можливості у плані співпраці із західними державами⁵⁷. Користуючись такою нагодою, Республіка Польща вже у вересні нав'язала офіційні контакти із Європейськими спільнотами. Після перемоги „Солідарності” у червні 1989 р. до Брюсселя з метою підготовки економічного договору з ЄЕС було відправлено польську делегацію⁵⁸. Результатом переговорів, стала підписана 19 вересня того ж року Угода про торгівлю, а також торгівельну та економічну співпрацю. Документ передбачав певні взаємні полегшення при доступі до ринків обох партнерів. Беззаперечно, для Польщі згадана угода у період її підписання видавалася документом надзвичайної ваги, оскільки вона врегульовувала економічні відносини із найвпливовішим західним партнером Варшави⁵⁹. Завдяки Угоді про торгівлю, а також торгівельну та економічну співпрацю було створено формально-правові умови для польських експортерів, які хоча і не мали преференційного характеру, однак ліквідували дискримінаційні обмеження, які існували в попередній період⁶⁰.

Щоправда так трапилося, що більшість положень відповідного документу так ніколи і не були реалізовані на практиці. Річ

---

⁵⁷ A. Domagała, *Integracja Polski z Unią Europejską*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011, s. 53.

⁵⁸ S. Trzeciak, *Gra o Europie. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską*, Warszawa 2010, s. 71.

⁵⁹ E. Kawecka-Wyrzykowska, *Układ Europejski i ocena jego wdrażania [w:] Stosunki Polski z Unią Europejską*, red. E. Kawecka-Wyrzykowska, Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2002, s. 45.

⁶⁰ B. Koszel, *Rola i miejsce Polski w integracji Europy w XX wieku*; [Див.: Інтернет сторінка Велькопольської цифрової бібліотеки, <http://www.wbc.poznan.pl/Content/40136/Rola+i+miejsce+Polski+w+integracji+Europy+w+XX+wieku.pdf>]

у тому, що вже у листопаді 1989 р. ЄЕС в односторонньому порядку прийняло рішення про надання Республіці Польща, а разом з нею і Угорщині, допомоги, яка повинна була сприяти процесам трансформації у обох країнах. Зазначене рішення було більш вигідним для польської сторони ніж умови вересневого договору. На його основі Польща та Угорщина були включені до системи загальних митних преференцій Європейської Спільноти, отримали можливість користуватися беззворотньою допомогою в рамках PHARE. В ході реалізації листопадового рішення на початку 1990 р. було також ліквідовано кількісні обмеження для цілої низки польських товарів, які експортувалися до ЄЕС⁶¹.

Наступним кроком Варшави на шляху до об'єднаної Європи стала офіційна заява про початок переговорів на предмет укладення угоди про асоційоване членство в ЄЕС. Вищезазначений документ було представлено в Брюсселі 25 травня 1990 р. У відповідь на цю ініціативу, у серпні 1990 р. Європейська комісія, а наступного місяця – Рада міністрів закордонних справ Європейських спільнот на своїх засіданнях позитивно оцінили економічні та політичні зміни в Польщі, а разом з нею у Чехословаччині й Угорщині та підтвердити готовність розпочати діалог щодо можливості укладення угод про асоціацію з цими країнами⁶². Після відповідних оцінок розпочався переговорний процес, який завершився у листопаді 1991 р. парафування угоди про асоційоване членство. Слід відзначити, що переговори були надзвичайно складними, оскільки Польщі, зрештою як і Чехословаччині та Угорщині доводилося дискутувати не тільки з уповноваженою до цього Брюсселем Європейською комісією, але з усіма дванадцятьма країнами-членами спільнот⁶³. Фактично до кінця літа не вдавалося розблокувати ухвалення проектів угод

---

⁶¹ E. Kawecka-Wyrzykowska, *Układ Europejski i ocena jago wdrażania* [w:] *Stosunki Polski z Unią Europejską*, red. E. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa 2002, s. 45–46.

⁶² A. Domagała, *Integracja Polski z Unią Europejską*, Warszawa 2011, s. 54; S. Trzeciak, *Gra o Europie. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską*, Warszawa 2010, s. 72.

⁶³ S. Parzymies, *Integracja Europejska w polityce zagranicznej III RP* [w:] *Polityka zagraniczna RP 1989–2002*, red. nauk. R. Kuźniar, K. Szczepaniak, Warszawa 2006, s. 69.

про асоціацію через брак згоди дванадцятки щодо відкриття ринків для імпорту з країн-претендентів. Найбільше протистояння породжувало питання стосовно імпорту вугілля, сталі, текстильних виробів та продуктів сільського господарства. Президент Єврокомісії Жак Делор (1985–1995 рр.) навіть дорікав тогочасним європейським політикам, що вони спочатку виголошують „сентиментальні промови” на тему демократії та вільного ринку, а далі „закривають двері перед польською пшеницею та телятиною”⁶⁴.

Особливе невдоволення як польських дипломатів, так і керівництва країни викликало небажання Брюсселя внести до тексту угоди тезу про зв'язок між переговорами з метою набуття асоційованого членства та остаточними прийняттям країни до ЄЕС⁶⁵. Отож не випадково Президент Лех Валенса (1990–1995 рр.), оцінюючи весною 1991 р. хід ведення переговорів, у одному із своїх публічних виступів, вдаючись до перебільшення, зазначив, що залізна завіса була замінена Європейським економічним співтовариством срібною завісою⁶⁶.

Тиск польських дипломатів та критичні висловлювання впливових громадських діячів не принесли результатів, на які сподівалися у Варшаві. У кінцевому підсумку в преамбулі документу було тільки вміщено односторонню декларацію, що „остаточною метою Польщі є членство у Співтоваристві, а асоційоване членство допоможе Польщі досягнути цю мету”⁶⁷.

Угоду, яка встановлювала асоціацію між Республікою Польща і Європейськими спільнотами та їх країнами-членами було підписано 19 грудня 1991 р. Європейська угода, а саме так пізніше окреслювали згаданий документ, була укладена на необме-

---

⁶⁴ S. Trzeciak, *Gra o Europie. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską*, Warszawa 2010, s. 74.

⁶⁵ Як це було у випадку із Туреччиною.

⁶⁶ S. Trzeciak, *Gra o Europie. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską*, Warszawa 2010, s. 72–73.

⁶⁷ E. Kawecka-Wyrzykowska, *Układ Europejski i ocena jego wdrażania* [w:] *Stosunki Polski z Unią Europejską*, red. E. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa 2002, s. 47.

жений термін і мала набути чинності в перший день нового місяця після того, як всі сторони її ратифікують⁶⁸.

Аналізуючи пройдений Польщею шлях, від налагодження перших контактів з ЄЕС до підписання угоди про асоційоване членство, на наш погляд, слід відзначити його успішність та блискавичність у хронологічному плані. Сприятливий збіг обставин зумовив ситуацію, що між поданням Республікою Польща заявки на асоційоване членство та підписанням угоди минуло менше півтори року. При цьому слід взяти до уваги той факт, що Польща, а разом з нею і інші країни Центрально-Східної Європи в цей час перебували на перехідному етапі від командно-адміністративних методів управління до механізмів ринкової економіки. З іншого боку, принципово важливою була дистанція між економічним розвитком цих країн та країн Західної Європи.

Розглядаючи перші кроки України на шляху до Європейських Спільнот/Європейського Союзу, слід відзначити, що вони були зроблені не набагато пізніше від Польщі. Ще до проголошення незалежності, український парламент першого демократичного скликання (1990–1994 рр.) ініціював кроки, зорієнтовані на розширення зв'язків із інституціями Західної Європи. Так, у Постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. „Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин” Раді Міністрів УРСР серед іншого було доручено „Спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах”⁶⁹. Більш фундаментально бачення місця України в об'єднаній Європі було відображено у постанові Верховної Ради України „Про основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р. У документі зокрема зазначалося: „Перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за

---

⁶⁸ Z. M. Doliwa-Klepacki, *Integracja europejska*, Białystok 2000, s. 114.

⁶⁹ Сайт Професійної юридичної системи МЕГА-НаУ, <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1068.136.0>, *Постанова Верховної Ради УРСР „Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин”*.

умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації”⁷⁰.

Зі свого боку, у січня 1992 р. Європейська Комісія внесла пропозицію до Ради ЄС про необхідність замінити Угоду про партнерство та співробітництво з Союзом Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) від 1989 р. двосторонніми документами, які б враховували нові політичні та економічні реалії. На початку 1993 р. ЄС було розпочато переговори з офіційним Києвом, результатом яких стало підписання в Люксембурзі 14 червня 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС (далі – УПС)⁷¹.

За своїм правовим статусом УПС значно поступалася документу який підписала Польща з ЄЕС у грудні 1991 р.⁷². Положення про встановлення партнерських стосунків, цілями яких є „забезпечення політичного діалогу; сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між Сторонами”, відсутність будь-яких натяків на євроінтеграційні перспективи України⁷³ демонстрували вже тоді, що шлях офіційного Києва до ЄС обіцяє бути ще тривалішим ніж це було у випадку з нашими західними сусідами. Однак і така угода була вигідною для української держави, що в той час проходила перші кроки на шляху становлення національної економіки та правової держави і була

---

⁷⁰ Сайт „Законодавство України”, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>, *Постанова Верховної Ради УРСР „Про Основні напрями зовнішньої політики України”*.

⁷¹ В. Копійка, *Розширення Європейського Союзу та Україна*, Київ 2008, s. 248–250.

⁷² *Ibidem*, s. 250.

⁷³ *Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами і Україною* [w:] М. Лендъел, *Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: Навчально-методичний посібник та матеріали до курсу*, Ужгород 2008, s. 162.

зацікавленою в будь-якій підтримці з боку такого впливово міжнародного гравця⁷⁴.

Після майже чотирьохрічного ратифікаційного процесу 1 березня 1998 р. угода врешті вступила в дію. До того часу двосторонні стосунки регламентувалися так званою „Тимчасовою угодою”, яку було підписано 1 червня 1995 р.⁷⁵. Тим часом стосунки між Києвом та Брюсселем розвивалися доволі динамічно. Впродовж п'яти років після підписання Україною УПС Європейським Союзом було схвалено Спільну позицію щодо України (листопад 1994 р.), План дій (грудень 1996 р.)⁷⁶, у вересні 1997 р. у Києві відбувся Перший самміт Україна – ЄС⁷⁷. У червні 1998 р. Президент України схвалив „Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу”, в якій вказувалося, що „Національні інтереси України потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС”. Що стосується середньострокової перспективи, то головним зовнішньополітичним пріоритетом у „Стратегії” визначено набуття статусу асоційованого члена ЄС⁷⁸. При цьому робились конкретні кроки у плані формування інституційних основ співпраці. Зокрема, до кінця 1998 р. було сформовано основні органи, через які реалізується діалог між Україною та ЄС: Раду з питань співробітництва, Комітет з питань співробітництва та Комітет парламентського співробітництва⁷⁹.

Вже 10 грудня 1999 р. на засіданні Європейської Ради у Гельсінкі було прийнято Спільну стратегію ЄЄ щодо України. В документі йшлося про підтримку економічних та демократичних пе-

---

⁷⁴ В. Копійка, *Розширення Європейського Союзу та Україна*, Київ 2008, с. 250.

⁷⁵ Ю. Присяжнюк, А. Галяс, *Історичний шлях співпраці України та ЄС. Основні перешкоди на шляху євроінтеграції України* [w:] *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*, 2004, Вип. 12, с. 6.

⁷⁶ В. Копійка, *Розширення Європейського Союзу та Україна*, Київ 2008, с. 250.

⁷⁷ Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України, <http://www.minagro.kiev.ua/page/?4265>, „Самміт Україна – ЄС”.

⁷⁸ Сайт „Законодавство України”, <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>, „Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу”.

⁷⁹ В. Копійка, *Розширення Європейського Союзу та Україна*, Київ 2008, с. 251.

ретворень в Україні⁸⁰, а стосунки між ЄС та Україною характеризувалися як „стратегічне партнерство”. Однак, знову ж таки, у документі були відсутні будь-які натяки на майбутнє членство⁸¹. Це надзвичайно десонансувало з рішенням Європейської Ради про початок переговорів щодо вступу з низкою держав у тому числі Болгарією та Румунією⁸², які за багатьма показниками були не в кращому становищі ніж Україна.

В наступні роки у стосунках між Україною та ЄС спостерігається певне охолодження. Відсутність чітких перспектив стосовно набуття членства були однією із причин, які підштовхнули Україну до тісніших взаємин із Росією. Особливо складними стали двосторонні зв'язки, починаючи з 2001 р., коли керівництво української держави стало об'єктом гострої критики через незрозуміле до цього часу вбивство журналіста Георгія Гонгадзе, брак послідовних економічних і соціальних реформ, підозри у продажі до Іраку українських „Кольчуг” тощо⁸³.

Певна нормалізація стосунків намітилася тільки на завершальній стадії президентства Леоніда Кучми (1994–2005 рр.). Ідучи на найбільше за часи існування ЄС розширення, Брюссель змушений був шукати нову формулу для співпраці із країнами, що з травня 2004 р. мали стати новими східними сусідами ЄС, не обіцяючи при цьому їм членства. Як наслідок 14 червня 2004 р. Радою Міністрів ЄС ухвалено Європейську політику сусідства, що розглядалася ізольовано від подальшого розширення ЄС та по-

---

⁸⁰ М. Лендъел, *Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: Навчально-методичний посібник та матеріали до курсу*, Ужгород 2008, s. 85.

⁸¹ A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, *Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej*, Warszawa 2008, s. 104.

⁸² А. Корнылов, А. Лошаков, *Взаимоотношения Румынии и ЕС до открытия переговоров о присоединении*, „Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Международные отношения. Политология. Регионоведение”, 2008, nr 5, s. 243, [Див.: Сайт НГУ им. Н. И. Лобачевского, http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2008_5/37.pdf].

⁸³ Б. Гудь, А. Дідух, *Україна у політиці провідних країн ЄС*, „Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини”, 2004, Вип. 12, s. 39.

ряд з Україною охоплювала Росію, Молдову, Білорусь, середземноморські держави та країни Південного Кавказу⁸⁴.

Офіційний Київ досить стримано віднісся до ЄПС, розцінюючи її як таку, що не зовсім відповідає стратегічним інтересам України⁸⁵. Цілком очевидно, що участь України у ЄПС не могла стати шляхом, який би дозволив відчутно прискорити наближення України до ЄС. Однак, відсутність реальних альтернатив змушувала Київ розпочати діалог в новому форматі. Відповідна діяльність завершилася підписанням 21 лютого 2005 р. Плану дій Україна – ЄС⁸⁶. У документі відзначалися, що Європейська політика сусідства відкриває нові перспективи для України, зокрема щодо участі у внутрішньому ринку ЄС, розширення рамок та поглиблення політичного співробітництва, збільшення фінансової підтримки тощо⁸⁷.

Діалог у форматі План дій Україна – ЄС тривав до 2009 р., коли 16 червня на XIII-му засіданні Ради з питань співробітництва Україна – ЄС було схвалено „Порядок денний асоціації Україна – ЄС”⁸⁸. Відповідний документ після його остаточного прийняття 24 листопада 2009 р. став черговим практичним інструментом співробітництва між Україною та ЄС⁸⁹.

Паралельно, починаючи від травня 2009 р., ЄС, беручи певною мірою до уваги жорстку позицію України щодо Європейської політики сусідства, пішов на запровадження так званого „Східне партнерство”. З ініціативою щодо запровадження відпо-

---

⁸⁴ Офіційний сайт Кабінету Міністрів України, http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=228235195&cat_id=223344678&ctime=1247480372053, „План дій Україна-ЄС”.

⁸⁵ Сайт Інформаційного агентства УНІАН, <http://www.unian.net/ukr/news/news-312885.html>, „Європейська політика сусідства не відповідає стратегічній меті України”, Інформація з 25 IV 2009 р.

⁸⁶ Офіційний сайт Кабінету Міністрів України, http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=228235195&cat_id=223344678&ctime=1247480372053, „План дій Україна-ЄС”.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України, <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/news/detail/25115.htm>, „Новини”, Інформація з 16 VI 2009 р.

⁸⁹ http://es-ukraina.blogspot.com/2010/05/blog-post_31.html, „Що таке Порядок денний асоціації Україна – ЄС”, Інформація з 31 V 2010 р.

відної політики ще весною 2008 р. виступила РП та Швеція. Офіційно її було започатковано 7 травня 2009 р. на Празькому саміті. На відміну від Європейської політики сусідства, СП є доповненням до двостороннього формату відносин між ЄС та державами-партнерами⁹⁰. З іншого боку, нова політика демонструє певний диференційний підхід, чого немає в рамках Європейської політики сусідства, яка поряд з європейськими країнами охоплює також держави Африки⁹¹.

Конкретні кроки на зустріч Україні, які було зроблено офіційним Брюсселем у першій половині 2009 р., особливо остаточне узгодження „Порядку денного асоціації Україна – ЄС” давали підстави сподіватися, що наша країна знаходиться на фінішній прямій у плані підписання нової посиленої угоди. Не випадково, через кілька днів після Празького саміту Президент України Віктор Ющенко (2005–2010 рр.) під час українсько-фінського бізнес-форуму зазначив, що угоду про асоціацію наша держава підпише через 5–8 місяців, а договір про зону вільної торгівлі – через 10–11⁹².

Нажаль такий прогноз виявився надзвичайно оптимістичним. Вийти на підписання угоди про асоціацію Україні вдалося тільки восени 2011 р. Зокрема, 16 вересня Комісар Євросоюзу з питань розширення і європейської політики сусідства Штефан Фюле заявив, що Україна і ЄС досягли значного прогресу в переговорах з підписання угоди про асоціацію, перейшовши до фінальної стадії цього процесу⁹³. Через кілька днів Перший віцепрем'єр, міністр економічного розвитку й торгівлі України Анд-

---

⁹⁰ Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України, <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2822.htm>, „Відносини України з ЄС (інформаційна довідка)”.

⁹¹ http://es-ukraine.blogspot.com/2010/05/blog-post_31.html, „Що таке Порядок денний асоціації Україна – ЄС”, Інформація з 31 V 2010 р.

⁹² Сайт РБК Україна, <http://www.rbc.ua/rus/newsline/2009/05/13/543016.shtml>, „В. Ющенко очікує, що угода з ЄС об асоціації буде підписана через 5–8 місяців”, Інформація з 31 V 2009 р.

⁹³ Сайт Інформаційного порталу Ukranews, <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2011/09/16/53054>, „Євросоюз заявив про перехід у фінальну стадію асоціації з Україною”, Інформація з 16.IX.2011.

рій Ключев, беручи участь у конференції „Україна 20 років: виклики для майбутнього” у Брюсселі висловив впевненість, що угода про асоціацію між Україною і Євросоюзом, буде підписана під час запланованого на грудень саміту „Україна – ЄС”⁹⁴.

Однак менше ніж за місяць після цього рішенням Печерського районного суду Києва екс-прем’єр-міністра України Юлії Тимошенко (2005 р., 2007–2010 рр.) було засуджено до семи років ув’язнення з додатковою заборонаю ще протягом трьох років займатись політичною діяльністю та конфіскацією майна. Ця подія викликала жвавий інтерес та критику з боку керівництва ЄС. Через призму різного роду документів чітко простежувався зв’язок між подальшим поступок України у сфері євроінтеграції та поглибленням процесів демократизації, що безпосередньо пов’язувалося з долею головного опозиціонера. Яскравим прикладом тут може служити Резолюція Європейського парламенту щодо ситуації в Україні від 21 жовтня 2011 р. В документі, який цілком був присвячений відповідній проблемі чітко вказувалося, що Європейський парламент засуджує обвинувальний вирок Ю. Тимошенко „як порушення прав людини та зловживання судовою системою для політичного переслідування провідних опозиційних політиків України...”. Далі в Резолюції зазначалося, що якщо не буде переглянуто вирок для Ю. Тимошенко, це поставить під загрозу підписання Угоди про асоціацію та її ратифікацію⁹⁵.

Оскільки очікуваної реакції на свої звернення Європейський Союз не отримав, на XV саміті Україна – ЄС, який відбувся 19 грудня 2011 р. в Києві угоди про асоціацію між Україною та ЄС парафровано не було. У спільній заяві, зробленій за результатами саміту, тільки констатувалося, що головні переговірники досягли порозуміння щодо повного тексту Угоди про асоціацію⁹⁶.

---

⁹⁴ Сайт Інформаційного порталу Ukranews, <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2011/09/21/53517>, „Ключев назвав дату, коли буде підписано угоду про асоціацію з ЄС”, Інформація з 21 IX 2011 р.

⁹⁵ Сайт Інформаційного агентства УНІАН, <http://www.unian.net/ukr/news/news-464867.html> „Резолюція Європейського парламенту щодо ситуації в Україні”, Інформація з 27 X 2011 р.

⁹⁶ Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України,

У наступні кілька місяців Україна і надалі була об'єктом нищівної критики з боку очільників ЄС. Насамперед це було пов'язано із тим, що Верховна Рада України не взяла до уваги січніві рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи, щодо декриміналізації ст. 364 і 365 Кримінального кодексу України⁹⁷, а також із засудженням у лютому 2012 р. до 4 років ув'язнення ще одного лідера опозиції, екс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка (2005–2006, 2007–2010 рр.)⁹⁸.

Однак все ж таки 30 березня 2012 р. керівники переговорних делегацій України і ЄС парафували текст Угоди про асоціацію⁹⁹. Щоправда тоді було парафовано тільки політичну частину угоди, у той час як на економічній – підписи поставлено лишень на першій та останній сторінці. Передбачалося, що окремі моменти, пов'язані із створенням поглибленої й всеосяжної зони вільної торгівлі ще будуть уточнюватися і юридично узгоджуватись упродовж кількох місяців¹⁰⁰. Завершення процесу парафування відбулося 19 липня 2012 р., коли представники України та ЄС підписали еталонну англomовну версію тексту угоди про зону вільної торгівлі між Україною і ЄС, яка є невід'ємною частиною угоди про асоціацію між Україною і ЄС¹⁰¹.

<http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/57438.htm>, „Спільна заява Саміту Україна – ЄС”

⁹⁷ Сайт Телевізійної служби новин, <http://tsn.ua/politika/verhovna-rada-znovu-rozcharovala-eyropu.html>, „Верховна Рада знову розчарувала Європу”, Інформація з 11 II 2012 р.

⁹⁸ Сайт львівського аналітичного видання „Zaxid.net”, http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?yevrosoyuz_rozcharovaniy_virokom_1utsenku&objectId=1248907, „Євросоюз розчарований вироком Луценка”, Інформація з 27 II 2012 р.

⁹⁹ Сайт Інформаційного агентства УНІАН, <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2012/03/30/67381>, „Україна і ЄС парафували Угоду про асоціацію”, Інформація з 30 III 2012 р.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Сайт Інформаційного агентства УНІАН, <http://www.unian.ua/news/515768-es-parafuvav-ugodu-pro-zonu-vilnoji-torgivli-z-ukrajinoju.html>, „ЄС парафував угоду про зону вільної торгівлі з Україною”, Інформація з 19 07 2012 р.

На нашу думку, парафування угоди про асоціацію в повному обсязі, до того ж дещо раніше очікуваних термінів¹⁰² стало можливим завдяки збігу кількох чинників. Насамперед, хоча наразі Брюссель очевидно не готовий до нових фінансових витрат, пов'язаних із поглибленням діалогу з Україною, однак, беручи до уваги складну економічну ситуацію в ЄС, варто відзначити, що активізація співробітництва з Україною без сумніву відповідає інтересам спільноти¹⁰³, а тому для неї важливо не допустити якогось відчуження нашої держави. З іншого боку, Україна в даний час зазнає відчутного тиску з боку Російської Федерації (далі – РФ), зорієнтованого на приєднання Києва до Митного союзу. Якщо взяти до уваги, що при цьому офіційна Москва на відміну від Брюсселя не висуває українській стороні фактично жодних вимог, обіцяє вагомі економічні надбання від приєднання, існує загроза, що українське керівництво на якомусь етапі може відмовитися від пріоритетності євроінтеграційного шляху. До того ж, враховуючи скрутне фінансове становище ЄС, на фоні зростаючих прибутків впливових російських компаній¹⁰⁴, а також той факт, що 18 жовтня 2011 р. українська сторона підписала, а 30 липня цього року ратифікувала угоду про створення зони віль-

---

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Акцентуючи увагу на важливості економічної складової у переговорах ЄС з країнами-претендентами зазначимо, що у випадку Республіки Польща, реалізацію економічної складової угоди про асоціацію – Перехідної угоди розпочато вже в березні 1992 року, тобто майже на два роки швидше від введення в дію документа в цілому. [Див.: Е. Kawecka-Wyrzykowska, *Układ Europejski i ocena jego wdrażania* [w:] *Stosunki Polski z Unią Europejską*, red. Е. Kawecka-Wyrzykowska, Warszawa 2002, s. 38.]

¹⁰⁴ За результатами 2011 р. прибуток групи „Газпром” склав 1 трлн рублів, що на 23 % більше ніж у 2010 р. За перших шість місяців 2012 р. прибуток ВАТ „Газпром-нафта” склав 78,7 млрд рублів, що на 18,8 % більше від показників попереднього року. [Див.: Сайт Телеканалу РБК-ТВ, <http://top.rbc.ru/economics/13/08/2012/664262.shtml>, „За полгода прибыль Газпрома выросла до 78,7 млрд руб.”, Інформація з 13 08 2012 р;] Інформаційне телеграфне агентство Росії, <http://www.itar-tass.com/c1/459873.html>, „Чистая прибыль „Газпрома” за 2011 год впервые превысила 1 трлн рублей”, Інформація з 29 VI 2012 р.

ної торгівлі з країнами СНД¹⁰⁵, об'єктивно створює перед Брюсселем загрозу втрати ініціативи у трикутнику ЄС – Україна – РФ та перетворення на статиста.

Тобто попри серйозну критику з боку Брюсселю, навіть за умови, що лідери опозиції не будуть випущені на свободу, Україна ще має шанс підписати угоду про асоціацію. Однак, якщо прагматичне керівництво Євросоюзу і погодиться на підписання документу, Україну ще чекатиме без сумніву тривалий ратифікаційний процес. Нагадаємо, що у випадку РП, коли до об'єднаної Європи належали тільки 12 країн ця процедура тривала більше двох років. В умовах, коли до ЄС вже зараз належить 27 держав, у них очевидно знайдеться доволі багато політичних діячів та простих громадян, які не бажатимуть бачити Україну в сьогоденішньому вигляді серед країн-членів об'єднання. Таким чином, шлях нашої держави до ЄС після підписання угоди про асоціацію обіцяє бути тривалим.

Отже, станом на середину 2012 р. Україна після укладення та реалізації цілої низки спільних документів із ЄС, створення інституцій, які б мали забезпечувати координацію наближення нашої держави до спільної Європи, очікує на підписання угоди про асоціацію. Важко порівнювати євроінтеграційні кроки України та РП, адже остання зуміла подолати шлях від налагодження офіційних контактів з Європейськими Спільнотами до підписання з ними угоди про асоціацію всього за три роки. Українській стороні довелося пройти цілу низку етапів, яких не було у випадку з Польщею. Однак і тепер, коли до підписання залишився тільки один крок ситуація залишається невизначеною. З одного боку, в Україні досить сильне проросійське лобі, яке посилює економічні фактори підштовхує нашу державу до вступу у Митний союз¹⁰⁶. У той самий час, у європейських країнах вели-

---

¹⁰⁵ Сайт Телеканал ТВі, <http://tvi.ua/events/deputaty-ratyfikovaly-zonu-z-snd.html>, „Депутати ратифікували угоду про зону вільної торгівлі з СНД”, Інформація з 30 VII 2012 р.

¹⁰⁶ Українські урядовці вказують на те, що в результаті приєднання України до зони вільної торгівлі з країнами СНД, наша держава отримуватиме додатково до бюджету 9,5 млрд. гривень на рік. [Див.: Сайт Телеканалу UBR, <http://ubr.ua/uk/tv/novyny/chi-ratifikuut-dogovr-pro-zonu-vlno-torgvl-z-snd->

ку критику викликають судові процеси над лідерами української опозиції та їх ув'язнення.

За таких обставин, пересічним українцям залишається сподіватися, що Україна, яка як в економічному, так і в правовому плані краще підготовлена до набуття асоційованого членства в ЄС ніж це було у випадку держав Центрально-Східної Європи на початку 1990-х рр., не стане заручником кризових явищ в середині Союзу та протистояння між владою та опозицією в середині нашої країни.

Summary

The article analyzes Poland's way to associated membership in European Communities. The features of the political dialogue between the EU and Ukraine from the adjustment of the first steps till 2012 including the initialing of an Association Agreement are regarded. Particular emphasis is put on the analysis of the current state of affairs in the relations between Kyiv and Brussels. The main reasons which hinder the rapid European integration progress of the Ukrainian state are elucidated. The article underlines the role of imprisonment of Ukrainian opposition leaders in the process of negotiation between the parties. At the same time, the factors pushing the EU to rapprochement with Ukraine are revealed. In conclusion, an attempt to distinguish European integration possibilities for the Ukrainian state is made in the article.

Казімеж Борковський
(Пйотркув Трибунальський)

Польсько-український шлях до демократії після 1990 року

Польща та Україна – це держави, які у результаті змін у Центрально-Східній Європі на рубежі 80 – 90-х років, здобули повну незалежність. Польща цілком визволилася з-під впливу Радянського Союзу та пізніше Росії, натомість ситуацію України влучно описують слова Віктора Ющенка, які він сказав після повторного другого туру президентських виборів у грудні 2004 р.: „13 років ми були незалежними, тепер ми – вільні”¹⁰⁷.

Польща знаходиться у значно кращій ситуації ніж Україна, тому повна демократизація відбулася тут набагато швидше. Усі вибори від початку 90-х років, як президентські так і парламентські, були цілком демократичними. Не відбуваються уже масові порушення прав людини, запроваджено вільний ринок. Звичайно, не обійшлося без афер на урядовому рівні, без порушень під час приватизації державних підприємств приватними інвесторами, однак, нашу країну можна оцінити як цілком демократичну¹⁰⁸.

Дещо інакше ситуація виглядала на Україні. Ця держава довгий час входила до складу СРСР, суспільство тільки у невеликій мірі було пристосоване до життя у демократичній системі, а державне майно знаходилося в руках „кількох – політичних і бізнес кланів”. У країні був високий рівень корупції, населення жило у нужді, постійно відбувалися афера за аферою, а на чолі всього цього був президент Леонід Кучма, який на президентсь-

---

¹⁰⁷ Цит. з: W. Radziwinowicz, *Juszczenko zwycięża, Janukowycz straszy sądem*, <http://www.wyborcza.pl/1,86758,2465476.html>, 19 I 2009.

¹⁰⁸ Широко та дуже ретельно політичну, економічну і суспільну ситуацію в Республіці Польща описує Antoni Dudek у книжці *Pierwsze lata III Rzeczpospolitej 1989–2001*, Kraków 2002.

ких виборах у 1994 р. переміг Леоніда Кравчука із мінімальною перевагою. Його великою помилкою було призначення прем'єр-міністром Павла Лазаренка, який виявився „найбільшим шахраєм в історії України”. Суспільство, звісно, не хотіло більше влади у стилі Кучми та Лазаренка, однак, на президентських виборах у 1999 р. Л. Кучма використав тактику, яка раніше вже зарекомендувала себе в Росії і, незважаючи на важку ситуацію у державі, принесла йому перемогу. А саме, він відсунув тодішню опозицію, яка була ще слабка та нечисленна, а до боротьби за владу долучив кандидата комуністичної партії. Вибори були підтасовані, крім того суспільство хотіло вибрати менше зло, тому Кучма знову переміг¹⁰⁹.

Атмосфера у польсько-українських відносинах на початку 90-х рр. була повна ентузіазму. Польща була першою державою, яка 2 грудня 1991 р. визнала незалежність України. Незважаючи на численні історичні конфлікти, які необхідно було вирішити, країни підписали 18 травня 1992 р. у Варшаві *Договір про добросусідські відносини, дружбу і співпрацю*. Однак, польські політики зберігали деяку дистанцію у відносинах з Україною з огляду на Росію. Особливі суперечки викликало повернення Україною до Росії, ядерної зброї, що зберігалась на її території. Разом із погіршенням польсько-російських відносин активізувалася співпраця з Україною. Однак, бракувало фінансових ресурсів для реалізації всебічної співпраці. Незважаючи на це, Польща вважала Україну важливим стратегічним партнером¹¹⁰.

У 1993 р., коли до влади в Польщі прийшла коаліція СДЛС-ПСЛ, Варшава почала звертати більше уваги в керунку Росії ніж України. Крім того, велика частина зусиль польської дипломатії була скерована на захід. Втручання Росії в політику та економіку України відбирали бажання до більш серйозних ініціатив у стосунках із цією державою. Оживлення в стосунках відбулося в 1994 р., коли до влади в Україні прийшов Леонід Кучма. Було проведено багато взаємних візитів на рівні глав держав, розбудовано інфраструктурні сполучення між країнами, посилено економічну співпрацю, а

---

¹⁰⁹ M. Wojciechowski, *Pomarańczowy majdan*, Warszawa 2006, s. 18–34.

¹¹⁰ R. Kuźniar, *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008, s. 78–79.

також були зроблені ефективні спроби остаточного вияснення історичних питань, у результаті чого під час візиту президента А. Кваснєвського на Україні глави держав прийняли Спільну заяву Президентів України і Республіки Польща „До порозуміння і єднання”. Однак, економічна співпраця з Україною не могла повноцінно розвиватися з приводу слаборозвинутих банківських послуг та тіньової економіки, яка панувала у більшості галузей господарства¹¹¹.

У передвиборчій кампанії в 1999 р. Л. Кучма обіцяв, що стане „цілком новим президентом”, згадував усі свої успіхи, однак, не сказав жодного слова про корупцію, яка панувала по всій країні, а також про заборгованість заробітної плати і пільги для працівників та пенсіонерів. Він запевняв, що пріоритетом у зовнішній політиці буде інтеграція з Європейським Союзом. Поставив на чолі уряду „молодого реформатора” – Віктора Ющенка¹¹². Всупереч тому, нелегальні справи Кучми процвітали. Він обмежував незалежність журналістів. Усі офіційні газети мовчали про дії президента. Особою, яка почала виявляти правду на тему влади був Георгій Гонгадзе, за походженням грузин. Він створив інтернет-портал “Українська Правда”. Інформаторами Гонгадзе були особи з колишнього оточення Кучми, які були ним скривджені і хотіли помститися¹¹³.

За Гонгадзе почали стежити, спостерігали також за людьми, з якими він співпрацював. Кучма і його найближче оточення були зацікавлені у тому, щоб він закінчив свою діяльність. У вересні 2000 р. журналіст зник, а приблизно через місяць були знайдені його останки¹¹⁴.

Незабаром після президентських виборів 1999 р. Кучма був скомпрометований матеріалами, які оприлюднив його колишній охоронець Микола Мельниченко. Співпраця з прем'єр-міністром Ющенко не була найкращою.

---

¹¹¹ Ibid., s. 161–164.

¹¹² M. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 34.

¹¹³ Ibid., s. 37–40.

¹¹⁴ Справа Гонгадзе дуже детально була описана у вищезгаданій книзі М. Wojciechowskiego.

Ющенко призначив віце-прем'єром Юлію Тимошенко, яка у 90-х р.р. заробила статок у сфері енергетики. Вона ввела багато необхідних реформ, які приборкали свавілля і корупцію українських олігархів. Не вагалася також розкрити всю правду про владу Кучми і його співпрацівників¹¹⁵.

Багато дуже потрібних для України реформ ініціював сам прем'єр-міністр Ющенко, завдяки чому здобув велику підтримку у суспільстві. Президент відчув себе під загрозою, оскільки прем'єр-міністр набував щораз більшої популярності, а реформи, які проводив, не були вигідними для Кучми. Тому в 2001 р. дійшло до відставки Ющенка.

Перед парламентськими виборами у 2002 р. колишній прем'єр-міністр створив блок „Наша Україна”, до складу якого входили центристські і ліві партії¹¹⁶. Блок Ющенка переміг на виборах, однак здобув замало голосів, щоб керувати самостійно. Крім того, депутати „Нашої України” були залякувані або отримували високі хабарі за підтримку уряду Януковича, який був відомий своїми нелегальними справами в Донецькій області.

Восени 2002 р. у Києві вибухли демонстрації опозиції. Тоді вперше дійшло до порозуміння між „Нашою Україною” Віктора Ющенка, соціалістами Олександра Мороза та блоком Юлії Тимошенко. Суспільство більше не хотіло порушень прав людини оточенням президента. Одним з проявів порушень прав людини було цілковите підпорядкування медіа і висилання їм інструкцій про що вони можуть писати, а про що мусять мовчати. За часів Кучми вирости ціни на сировину, завдяки чому введено в дію багато недіючих копалень і безробітні знайшли працю. Уважалося, що спад рівня безробіття то заслуга Януковича.

Рейтинг президента знижувався щомісяця. Чим нижчим він був, тим більше Кучма був готовий співпрацювати з росіянами. Невпинно утруднював діяльність опозиції всіма методами, які тільки міг застосувати¹¹⁷.

Виборча кампанія перед президентськими виборами насправді почалася тоді, коли Ющенко зробив невдалу спробу органі-

---

¹¹⁵ M. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 70–106.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 143.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 167–197.

зувати з'їзд „Нашої України” в Донецькій області за рік до виборів.

За місяць до президентських виборів, 6 вересня, Ющенко був отруєний діоксином. Однак, немає ніяких переконливих доказів того, що це зробили суперники Ющенка. Після перебування в клініці у Відні, він повернувся в країну, щоб продовжити кампанію.

Перший тур президентських виборів відбувся 31 жовтня. З перевагою ледве 0,5% у ньому переміг кандидат опозиції Віктор Ющенко. Це був великий успіх з уваги на те, що засоби масової інформації діяли під диктовку влади. Крім того немає сумнівів, що влада здійснювала численні зловживання як під час першого, так і другого туру виборів. Способів фальсифікації результатів було безліч. Вкидали додаткові голоси до урн, у списках виборців були люди, які померли. Якщо хтось закреслював кандидата опозиції, то на тому самому бюлетені закреслювали також іншого кандидата, щоб голос був недійсним.

Після другого туру виборів Ющенко попросив своїх прихильників, щоб вони очікували на результати перед виборчими дільницями. Це повинно було бути підтримкою чесних членів комісій, а також контролем для непорядних. Як тільки стало ясно, що результати будуть масово сфальсифіковані, Ющенко закликав своїх прихильників, щоб наступного дня вранці усі зібралися в Києві з метою мирної демонстрації проти порушень під час виборів.

На Майдані Незалежності зібралося близько 150 тис. громадян. Влада Києва виступила на боці опозиції. Працівники міліції і натовп були мирно налаштовані один до одного. Президент Росії Володимир Путін ще перед оголошенням результатів зателефонував до Януковича, щоб привітати його з перемогою у виборах.

Європейський Союз, а передусім Польща, були дуже зацікавлені ситуацією в Україні. На другий день протестів Кучма у зв'язку з тим, що добре знав президента Квасневського зателефонував йому з проханням про підтримку. Так само зробив Віктор Ющенко. Президент Польщі не міг діяти самостійно, тому він зателефонував до шефа дипломатії ЄС Хав'єра Солани, який запропонував провести опитування у європейських столицях. Дві

найважливіші з них, Берлін і Париж, досить холодно відреагували на ідею відправки місії в Україну. Варшава, однак, мала підтримку Вашингтону.

24 листопада до Києва було відправлено групу поляків, які брали активну участь у керуванні польською зовнішньою політикою: Генрика Шлайфера – шефа департаменту Америки МЗС, який повинен був консультиватися з американськими представниками в Україні; Войцеха Зайончковського, який був шефом департаменту Східної Європи МЗС, а перед тим був „chargé d'affaires” посольства Республіки Польща в Києві; Ольгу Іваняк – радника прем'єр-міністра у справах України, яка протягом багатьох років була кореспондентом польських ЗМІ в Києві та повинна була підтримувати контакти з головними постатями української політичної сцени з обох сторін; Яцека Ключковського – керівника групи радників прем'єр-міністра, який був призначений головою місії; Станіслава Чоска – працівника Канцелярії Президента, який повинен був зайнятися контактами з Росією.

Після прибуття до Києва польська делегація мала розмову з українським міністром закордонних справ Костянтином Грищенком, який був готовий співпрацювати. Потім відбулася зустріч з Кучмою. Спочатку, президент України не хотів посередництва, але в кінці поступився. Він погодився на „Круглий Стіл” і незастосування насильства.

Прем'єр-міністр Янукович не хотів жодних посередників. Розмова з Лехом Валенсою також дала небагато. Тим не менш, польським посланцям уже того самого дня близько півночі вдалося переконати штаб Януковича до співпраці.

Шахтарі, які були звезені з Донецька, щоб „заспокоювати” опозицію, ставилися до поїздки в Київ, як до екскурсії і частково порозумілися з представниками опозиції. Велике значення також мав дзвінок Кваснєвського та Ключковського в штаб Януковича, щоб вивести з Києва шахтарів.

Коли посередники зустрілися з прем'єр-міністром, то висловили йому свою думку на тему виборів. Янукович стверджував, що вибори не були сфальсифіковані, а навіть якщо й були, то тільки в західній частині країни. Цей аргумент, всупереч намірам автора, діяв на користь опозиції, тому що незалежно від того, де

вибори були б сфальсифіковані їх і так треба повторити. Він посилався також на те, що в Америці вибори також були сфальсифіковані.

Засідання „Круглого Столу” розпочалося 26 листопада в другій половині дня в Маріїнському палаці в центрі Києва. Ющенко, на відміну від представників влади, був дуже добре підготовлений до розмови. Мав багато доказів про те, що вибори були сфальсифіковані. Крім того, він також мав підтримку зарубіжних посередників. Представники влади висунули пропозицію, щоб Ющенко обійняв посаду прем'єр-міністра, а Янукович – президента. Лідер опозиції не міг на це погодитися. Слово в дискусії також взяв представник Росії, Борис Гризлов, який звинувачував Ющенка в тому, що демонстрації були заплановані раніше, а учасники отримали за них гроші. Він вважав, що результати виборів повинні бути визнані і також посилався на фальсифікації виборів у США. У кінцевому повідомленні було прийнято постанову про незастосування сили та створення експертних груп для вирішення конкретних питань.

Після засідання Янукович переконував Кучму, щоб застосувати силові методи, однак, президент не погодився. Через два дні Кучма провів приватну зустріч з Ющенком, у результаті чого політики досягли згоди.

У той же день виявилось, що до Києва наближаються озброєні підрозділи МВС. Виникла велика напруга. Усі побоювалися серйозної кризи, а навіть вибуху громадянської війни. Однак, начальник Генерального штабу Олександр Петрук переконав Міністра внутрішніх справ до виведення підрозділів, погрожуючи застосуванням військ. Невідомо, чи Кучма брав участь у прийнятті рішення про використання підрозділів МВС.

Друге засідання „Круглого Столу” відбулося 1 грудня. Було ухвалено, що рішення про те, у якій формі будуть проходити повторні вибори, прийме Верховний Суд України.

Третього грудня суд прийняв рішення, що відбудеться повторення другого туру виборів. Нові вибори були заплановані на 26 грудня. Влада погодилася на це, однак, у свою чергу, парламент був змушений прийняти ряд поправок до Конституції, які

давали більше прерогатив прем'єр-міністру, а позбавляли їх президента.

Повторний другий тур голосування виграв кандидат опозиції Віктор Ющенко, отримавши 9% переваги над Януковичем. Це був величезний успіх „Нашої України”, який дав надію, що з того часу Україна буде цілком демократичною державою.

Поляки в черговий раз могли показати, що вміють боротися за демократію та справжню свободу не силою, а мирним шляхом. Президент Квасневський продемонстрував мужність і рішучість, оскільки демократія в Україні є також в інтересах Польщі.

Крім польської політичної еліти в події на Україні заангажувалося також польське суспільство, яке було солідарне з табором Ющенка. Свою участь в „Помаранчевій революції” мала польська молодь і неурядові організації, що спостерігали вибори від імені Організації безпеки і співробітництва в Європі.

Перемога Ющенка була цілковитою поразкою для Росії. Цього разу вона не була на боці переможців, які, безумовно, мали рацію, але на боці переможених. Президент Путін неодноразово після „помаранчевої революції” докоряв, зокрема Олександру Квасневському, за втручання у справи України.

Через декілька місяців після „революції” команда Ющенка була звинувачена в корупції. Суспільство скаржилось, що президент відділяється від народу. Тим не менш, „помаранчева революція”, а разом з нею допомога зарубіжних посередників, у тому числі польських, багато дали Україні – свободу слова, плюралізм, незалежність ЗМІ, свободу переконань¹¹⁸.

У питанні інтеграції з ЄС команда Ющенка вийшла за рамки декларації і було зроблено конкретні, хоча й ненайголовніші, дії. Перш за все, було розпочато ліквідацію корупції в пунктах перетину кордону, скасовано пільгову систему оподаткування для автомобільної промисловості, на яку Європейський Союз робив зауваження від 90-х р.р. На певний час було скасовано візи для громадян ЄС, тобто також для Польщі, також для швейцарців. Вигоди від цього отримали самі українці, оскільки завдяки цьому їх країну могло відвідувати значно більше туристів. Крім то-

---

¹¹⁸ Ibid., s. 207–295; A. Krzemiński, M. Ostrowski, *Mediacja na Ukrainie*, „Polityka” nr 51, 18 XII 2004, s. 36–40.

го, уряд створив посаду віце-міністра з питань європейської інтеграції¹¹⁹.

Однак, незабаром виявилось, що „помаранчева революція” не принесе довготривалих і позитивних ефектів на українській політичній арені та у її відносинах із Заходом, а перш за все з Європейським Союзом і НАТО. Призначена на посаду прем'єр-міністра Юлія Тимошенко не провела важливих господарських реформ. Зближення із Заходом також не було таке, якого очікували. У таборі „помаранчевих” наступив розкол. А сам Ющенко виявився нерішучим, невпевненим у собі політиком. У 2006 р. на посаду прем'єр-міністра повернувся його суперник з виборів у 2004 р. – Віктор Янукович.

Після „Помаранчевої революції” стосунки з Польщею тільки спочатку були інтенсивні. Протягом 2005 р. Олександр Квасневський десять разів зустрічався з Віктором Ющенко. Він намагався зміцнити переконання президента України про переваги, які впливають із співпраці та інтеграції із західними структурами.

У січні 2005 р. за ініціативою польських євродепутатів Європейський Парламент ухвалив резолюцію, яка закликала всі інституції ЄС до зміни політики по відношенню до України. Крім того, вона також отримала право до подання клопотання на членство в ЄС. У лютому того року, завдяки полякам, Ющенко зустрівся у Брюсселі з лідерами країн НАТО. У липні, за участю президентів України та Польщі, відбулося відкриття кладовища „Львівських орлят”. У серпні натомість Ющенко був одним з почесних гостей на 25-й річниці підписання серпневих домовленостей в Гданьську і виникнення „Солідарності”. Відбувалися також численні зустрічі на рівні прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ.

У другій половині 2005 р. динаміка польсько-українських відносин дещо знизилася. У результаті відсутності ініціативи з польської сторони занепав проект трубопроводу Одеса-Броди-Гданськ. Україна належним чином виконала свою частину зобов'язань, а Польща, на жаль, ні.

---

¹¹⁹ G. Gromadzki, O. Suszko i inni, *Po rewolucji pomarańczowej. Relacje UE – Ukraina do wiosny 2006 roku*, Warszawa 2005.

Економічні відносини з Україною утримувалися на доволі високому рівні, але не бракувало проблем, таких як, наприклад, введення українцями ембарго на польське м'ясо.

Незважаючи на зусилля поляків зблизити Україну із Заходом, вона приблизно з 2006 р. вела прямо протилежну політику. Прем'єр-міністр Янукович у вересні 2006 р., під час візиту до резиденції НАТО, заявив, що Україна відмовляється від заявки на участь у Плані дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).

Українське суспільство не було підготовлене до того, щоб їх країна вступила до НАТО або ЄС, оскільки влада небагато робила, щоб усвідомити людям переваги, які випливають з членства в тих організаціях¹²⁰.

Однак, питання про вступ України в європейські структури не сходить на другий план. У квітні 2008 р. Європейська Комісія представила доповідь про політику сусідства, яка, між іншим, стосувалася України. Разом з Молдавією та Марокко вона повинна була отримати 50 млн євро. Україна могла б призначити ці ресурси на реформу судочинства, боротьбу з корупцією та покращення бізнес-клімату. Відповідно до думки, висловленої одним із чиновників комісії в ЄС тоді панувало переконання, що „Україна – це найближчий сусід, з яким потрібно тісно співпрацювати”. Також були проведені переговори щодо Угоди про створення зони вільної торгівлі та послуг.

Запропонована поляками ідея про створення східного союзу була дуже холодно оцінена Європейською Комісією. Незважаючи на це, співпраця України з ЄС розвивалася. У 2007 р. Україна отримала від ЄС фінансову допомогу в розмірі 122 млн євро¹²¹.

Іншою ініціативою Європи, яка позитивно впливала на європейську інтеграцію України було призначення її разом з Польщею організаторами Євро 2012. З метою координації співпраці прем'єр-міністри Польщі Дональд Туск та України Юлія Тимошенко у березні 2008 р. підписали Угоду про співпрацю в організації Євро 2012. Усупереч очікуванням, документ не містив пере-

---

¹²⁰ R. Kuźniar, *op. cit.*, s. 310–314.

¹²¹ D. Pszczółkowska, *Unia pomaga Ukrainie, ale nie chce jej u siebie*, <http://wyborcza.pl/1,86758,5086080.html>, 28 I 2009.

ліку конкретних дій, а тільки загальні декларації про „покращення умов роботи пунктів перетину кордону” і т.д.

Шеф УЕФА Мішель Платіні сумнівався у тому, що країни-організатори встигнуть підготуватися до чемпіонату в 2012 р. Він мав підстави, оскільки декілька днів раніше український парламент скасував закон про державні закупівлі, і тому не можна навіть було оголосити тендеру на будівництво стадіону. Багато підприємців відмовлялися від співпраці з українською владою, тому що вважали, що для українських бюрократів підготовка до чемпіонату в 2012 р. це нагода взяти багато хабарів і збагатитися. Незважаючи на це, роботи просуваються, хоч і повільно, однак існують шанси, що чемпіонат вдасться організувати.

У той же день прем'єр-міністри також підписали Угоду про малий прикордонний рух. Завдяки чому можна було закінчити суперечку, яка розпочалася тоді, коли Польща у грудні 2007 р. вступила до Шенгенської зони. Завдяки ній українці, що мешкають у прикордонній зоні (тобто 30-50 км від кордону) могли б перетинати границю без віз. Однак, до опрацювання в угоді залишилося багато деталей, таких як установлення місцевостей, яких ця угода стосується. Необхідно було також визначити, на чому особливо наголошувала Єврокомісія, хто буде платити за лікування громадян України, які б потрапили у нещасний випадок або захворіли б, перебуваючи на території Польщі.

Під час того ж візиту в Україну Дональд Туск у розмові з президентом Віктором Ющенком підняв питання про атомну енергетику, однак до конкретних домовленостей не дійшло¹²².

Важливе значення для співпраці України з НАТО мав саміт в Бухаресті в квітні 2008 р. Поляки весь час були палкими прихильниками членства України в НАТО. Президент США Буш напередодні саміту оголосив, що, на його думку, вступ України та Грузії до НАТО було б дуже корисним для Північноатлантичного Альянсу. Він запевняв українців, що „у цій справі не допускає жодних торгів з Росією”. Це надихнуло президента України Віктора Ющенка, який докладав великих зусиль, щоб його країна була долучена до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).

---

¹²² W. Radziwinowicz, *Premier Tusk w Kijowie załatwił mały ruch graniczny*, <http://wyborcza.pl/1,86758,5067495.html>, 28 I 2009.

Проти приєднання України до НАТО була Франція. Прем'єр-міністр Франсуа Фійон на тему членства України в Альянсі мав односторонню негативну думку: „ми вважаємо, що це не добре рішення для балансу сил в Європі, а також між Європою та Росією”.

Але Буш пообіцяв українцям, що зробить все, щоб переконати країни Західної Європи до членства України в Альянсі. Поляки були тієї ж думки.

Росія дуже агресивно реагувала на всю інформацію про членство її сусіда в Організації. Віце-міністр закордонних справ Росії заявив, що „вступ України до НАТО призведе до глибокої кризи в російсько-українських відносинах і негативно вплине на безпеку Європи”. Росіяни не можуть допустити до себе думки, що їх сусід буде належати Організації, яка була колись для них ворогом. У російській Думі були прийняті міри, які мали на меті залякування України, щоб вона не долучилася до ПДЧ¹²³.

У такій ситуації поляки, правду кажучи, не можуть багато зробити. Залишається розраховувати на союзників з НАТО і ЄС, які будуть підтримувати польські, українські та польсько-українські ініціативи щодо членства нашого сусіда в Альянсі.

Саме українське суспільство ментально не є до кінця готове до вступу їх країни в НАТО. За даними опитування, виконаного для фонду Демократичні Ініціативи в квітні 2008 р. тільки 21,8% мешканців України були за вступ до Альянсу¹²⁴. Виникає це, між іншим, з того, що зі сторони Росії в Україну цілий час потрапляла антинатовська пропаганда, яка говорила, що „НАТО є агресивним, антиукраїнським, антиросійським, антиправославним” і т.д. Як доказ, що Альянс є антислов'янський наводився приклад бомбардування в колишній Югославії¹²⁵.

Незважаючи на всі обіцянки, спекуляції, декларації, зусилля поляків і не тільки, на саміті в Бухаресті Україна не була прийнята до Плану дій щодо членства в НАТО. У кінцевому повідомлен-

---

¹²³ W. Radziwinowicz, *USA obecuje, Rosja straszy*, <http://wyborcza.pl/1,86758,5078648.html>, 29 I 2009.

¹²⁴ *Mniej Ukraińców chce do NATO*, <http://wyborcza.pl/1,86758,5152995.html>, 28 I 2009.

¹²⁵ *NATO broni honoru Putina*, <http://wyborcza.pl/1,86758,5090328.html>, 28 I 2009.

ні був тільки запис про те, що Україна і Грузія стануть колись членами Альянсу. На думку українського політолога Олександра Шушка, це була „важлива політична декларація, яка раніше не виголошувалася”. Він стверджував, що Україна на саміті досягла всього, чого можна було досягти. Українські політики зрозуміли, що підтримки тільки Вашингтону не вистачить, враховується також думка членів НАТО в Європі, таких як Франція, Італія чи Німеччина. Не можна також ігнорувати Росію, яка наполегливо відстоює свої інтереси¹²⁶.

Перед поляками та українцями ще довга дорога, перш ніж наш східний сусід остаточно приєднається до структури західних організацій. До того часу наші дипломати повинні докласти зусиль, щоб польсько-українські відносини були приязні та щоб Україна весь час утримувалася у прозахідному керунку. Допомогти у тому може також спільна організація чемпіонату Євро 2012. Гра, яка відбувається на міжнародній арені може бути виграна польсько-українською командою, але потрібно всього лише докласти трохи зусиль.

Summary

Poland and Ukraine are the countries which in result of economic changes in Central-Eastern Europe in the eighties and nineties received sovereignty. Poland completely freed from the influence of Soviet Union (now The Russian Federation), while situation of Ukraine was aptly described by Wiktor Juszczenko on December 2004, after repeated round of elections, when he said "13 years we have been independent, now we are free !". There is a long way before polish and ukraine people, before our close neighbor will finally come into structure of western organizations. Till this time our diplomats must maintain friendly relations between Poland and Ukraine, in order to help Ukraine to remain on pro-western path. Our countries have made a very good impression on Europe by organising Euro 2012.

---

¹²⁶ *W końcu wejdziemy do NATO*, <http://wyborcza.pl/1,86758,5090314.html>, 28 I 2009.

Ольга Кроковська
(Люблін)

„Багатовекторність” та „одновекторність” у зовнішній політиці України¹²⁷

1/ Вступ

В Україні з моменту здобуття незалежності велася складна дискусія щодо концепції зовнішньої політики¹²⁸. Суперечки супроводжувалися величезною кількістю різноманітних думок, міркувань і аргументів. Дехто висловлювався за прозахідну орієнтацію, у той час як інші надавали перевагу нав'язуванню стратегічної співпраці зі східним сусідом. Однак, загалом проблема однозначного вибору „векторності” впливає з двох головних принципів зовнішньої політики України. Перший з них говорить, що Україна не збереже свою незалежність без „всебічного партнерства” з Росією¹²⁹. Другий, що такого схвалення не можна отримати, не забезпечуючи собі підтримки Заходу¹³⁰.

Під час президентства Леоніда Кучми у зовнішній політиці застосовувалася концепція „багатовекторності”, а Віктора Ющенка практикувалася „одновекторність”. У зв'язку з цим цікаво проаналізувати умови, які зумовлювали ведення президентами протилежних політик.

---

¹²⁷ Публікація даної статті стала можливою дякуючи фінансовій допомозі на розвиток науки у 2010–2012 рр. Міністерства науки і вищої освіти Республіки Польща. Номер науково-дослідного проекту: NN 116–192239.

¹²⁸ А. М. Зленко, *Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен*, Харьков: Фолио, 2004, с. 19–32.

¹²⁹ К. Malak, *Polityka bezpieczeństwa narodowego Ukrainy*, Warszawa 1999, s. 36.

¹³⁰ Ibid.

2/ Період „багатовекторності” у зовнішній політиці України

Президент Кучма, починаючи від 1997 р.¹³¹, змінив політику позаблоковості держави, яка проводилася до цих пір, на політику „багатовекторності”¹³². Нова політика полягала у відсутності чіткого визначення місця і позиції держави у міжнародному середовищі. „Багатовекторність” передбачала балансування України між Сходом і Заходом, зокрема між Росією та євроатлантичними установами. Варто зазначити, що „багатовекторність”, будучи неофіційною концепцією, застосовувалася на практиці, тому що вона була безпечна та дозволяла українській владі уникати складання декларації щодо конкретних планів і цілей¹³³. Кучма під час більшості офіційних виступів декларував західноєвропейську інтеграцію України з одночасним збереженням стратегічного партнерства з Росією¹³⁴.

Здійснювана ним східна політика ґрунтувалася на інтеграції з Росією, в основному за рахунок економічних зв'язків, які ототожнюються з такими проектами як: *Договір про колективну безпеку, Економічний союз, Митний союз, Євразійське економічне співтовариство, Єдиний економічний простір*¹³⁵. Натомість зміст західної політики полягав у прагненні інтеграції з Європейським Союзом і Північноатлантичним Пактом.

---

¹³¹ У 1997 р. було підписано Концепцію національної безпеки України. Див.: офіційний сайт Верховної Ради України, <http://www.rada.gov.ua>, *Постанова Верховної Ради України. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України від 16 І 1997*, Інформація з 5 X 2010.

¹³² М. Podsiadłowicz, *Polityka bezpieczeństwa Ukrainy*, Warszawa 2004, s. 5; Б. Парахонський, *Місце і роль України у сучасному геополітичному просторі*, Стратегічна панорама, вип. 1–2, 1998, с. 17.

¹³³ О. Suszko, *Polityka zagraniczna [w:] Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Ukraina*, red. В. Albin, W. Baluk, Wrocław 2002, s. 67.

¹³⁴ [Див.: вибрані виступи Кучми з 1994–2000 рр., вони зібрані у монографії: Л. Кучма, *Вірю в український народ*, Київ 2000, passim.]

¹³⁵ J. Tymkiw, *Koncepcje polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Ukrainy [w:] Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietraś, T. Kapuśniak, Lublin 2007, s. 114.

„Багатовекторну” зовнішню політику Кучми називають також прагматичною¹³⁶ політикою, оскільки спосіб її ведення був залежний не тільки від індивідуальних переконань глави держави, але також від актуальної ситуації в країні і поведінки міжнародних партнерів по відношенню до України. У ситуації, коли президент потребував грошей на підтримку української економіки, або коли позиція Росії, з огляду на політичні чи економічні кризи ослаблювалася, Кучма переймав західну стратегію. Натомість у той час, коли Захід відвертався від Кучми з огляду на невиконання економічних і політичних обіцянок, в період загострення енергетичних проблем в Україні і наближення виборів, президент змінював риторику на східний напрям. Постійну тенденцію у веденні прагматичної політики „багатовекторності” можна зауважити, аналізуючи акти призначення Кучмою окремих керівників Міністерства закордонних справ.

У 1996–1998 рр., тобто у період, коли з США тривали переговори про роззброєння, зміцнюються відносини з Північноатлантичним Союзом. Тоді було отримано фінансову допомогу від Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку, Світового банку, а також держав „Великої сімки”. Відомством закордонних справ України у той час керував прозахідний міністр Геннадій Удовенко¹³⁷. У 1998–1999 рр. міністром став також прозахідний політик Борис Тарасюк¹³⁸. У той час в Росії, у ре-

---

¹³⁶ Т. Капуśniак, *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Lublin 2008, s. 234.

¹³⁷ Геннадій Удовенко починаючи від 1965 р. засідав у різних органах ООН. У 1997 р. став президентом 52-ї сесії Генеральної асамблеї ООН. Після здобуття незалежності України був призначений надзвичайним і повноважним послом України в Республіці Польща. Його вважають одним з провідних представників України, які зробили вагомий внесок у розвиток польсько-українського стратегічного партнерства. Дивись: офіційний сайт Дипломатичної академії України, <http://www.dipacadem.kiev.ua>, *Почесні доктори. Генадій Удовенко*, Інформація з 5 X 2010 р.

¹³⁸ Борис Тарасюк був діячем українського національного руху, а також виконував низку істотних функцій в євроатлантичних структурах. У 1986 р. він працював секретарем Української Республіки в ООН, а в 1997 р. виконував функцію шефа української місії в Північноатлантичному Союзі. Відомий як прихильник європейської і євроатлантичної інтеграції України. Дивись: офі-

зультаті азіатської кризи, був економічний спад, тому відносини України з цією державою ослабли. Натомість відносини між Україною і ЄС інтенсифікувалися, з цього приводу введено правило щорічних самітів Україна – ЄС, а президент України почав декларувати, що асоціація з ЄС є пріоритетом у зовнішній політиці держави¹³⁹. Однак, коли економічна ситуація Росії почала покращуватися, в Україні наближалися президентські вибори, а ЄС хоч і підписав з Україною Спільну стратегію, але не запропонувала в ній жодних нових рішень. У зв'язку з вищесказаним вектор зовнішньої політики України почав змінюватися у східному напрямку.

У 2000–2003 рр. міністром закордонних справ України став Анатолій Зленко, дипломат, який був прихильником проросійської орієнтації. В Україні навіть виникла нова доктрина української зовнішньої політики, яку зазвичай називали доктриною Зленка¹⁴⁰. Суть доктрини полягала у визнанні тільки двох стратегічних партнерів України: Росії і США¹⁴¹. Натомість відносини з ЄС були відсутні на другий план. Виникнення згаданої доктрини було наслідком оцінки владою України міжнародної ситуації. Вона показала, що ЄС не може забезпечити Україні таких економічних вигод як Росія, а співпраця з США повинна була становити протизвагу, яка б захистила Київ від потрапляння у політичну залежність від Москви.

Зміна напрямку в бік Росії була деякою мірою наслідком політики ЄС по відношенню до України. У 2001 р. ЄС визнав Україну країною з ринковою економікою, однак нічого не було сказано про асоціацію. Водночас дії Брюсселя, пов'язані з проектом збільшення імпорту російського природного газу, показали Україні, що для Європи Росія є найважливішим східним партнером, тому від Києва також очікується партнерських відносин з Москвою¹⁴². До ведення

ційний сайт Центру політичної інформації „Дата”, <http://www.da-ta.com.ua>, Тарасюк Борис Іванович, Інформація з 5 X 2010 р.

¹³⁹ Виступ президента Кучми під час другого саміту Україна – ЄС (20 X 1998 р.); [Див.: *Європейський вибір України є незмінним, Вірю...*, с. 319.]

¹⁴⁰ Україна на світовій арені: стан і перспективи стратегічного партнерства, Національна безпека і оборона, вип. – 12, 2000, с. 58–61.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² T. Olszański, *Ostatnie wydarzenia na Ukrainie a jej polityka zagraniczna* [w:] *Ukraina między Rosją a Zachodem*, red. M. Zamarlik, Kraków 2001, s. 9.

зовнішньої політики України у східному напрямку заохочували також українські економічні кола, які у результаті передання українських підприємств важкої і хімічної промисловості російському капіталу, довели, що їх фінансова кондиція не може обійтися без тісної співпраці з Росією¹⁴³. Підтвердженням готовності до зміцнення співпраці України зі східним сусідом було виникнення в 2001 р. у Верховній Раді, під керівництвом голови парламентської комісії у справах закордонної співпраці, блоку з назвою „До Європи разом з Росією”¹⁴⁴. Завданням блоку було сприяння інтеграції України з ЄС, але тільки і виключно разом з Росією. Враховуючи відсутність зацікавленості з боку Росії на приєднання до Європи, така поведінка українських політиків була принаймні несподіваною.

Після 2003 р. і аж до Помаранчевої революції відносини на лінії Київ-Москва покращувалися. Однак президент Кучма, з метою врівноваження українсько-російських відносин, далі вів політику „багатовекторності”, підтримуючи дружні відносини з США. У той час керівником відомства закордонних справ України був проросійський дипломат Костянтин Грищенко¹⁴⁵, який також прагнув розвивати партнерські відносини із Сполученими Штатами Америки. Залежності України від Росії сприяли президентські вибори, що наближалися, під час яких перемога проросійського кандидата

---

¹⁴³ Ibid., s. 10.

¹⁴⁴ Офіційний сайт радіо „Свобода”, <http://www.radiosvoboda.org>, *Голова Комітету Верховної Ради у закордонних справах Дмитро Табачник: „Я переконаний, що президент України є найдосвідченішим українським дипломатом”*, Інформація з 5 X 2010 р.

¹⁴⁵ Костянтин Грищенко здобув вищу освіту в Москві. Свою дипломатичну кар’єру розпочав в МЗС Росії, а потім перейшов до МЗС України. Кучма розраховував, що Грищенко зможе підписати угоду з Росією Про спільний економічний простір. На думку Грищенка, Україна, зберігаючи стратегічне партнерство з Росією, повинна врівноважити ці стосунки за допомогою партнерства з США. Дивись: офіційний сайт газети „Українська Правда”, <http://www.pravda.com.ua>, *Грищенко-людина на один рік?*, Інформація з 6 X 2010 р.

Януковича, а також позиція президента Кучми були залежні від підтримки з боку російських партнерів¹⁴⁶.

Примітно, що 2003 р. минув в Україні під девізом „Рік Росії в Україні”. Тоді Кучма був запрошений до головування на неформальному саміті СНД, а у вересні було підписано Угоду про формування Єдиного економічного простору між Росією, Україною, Білоруссю і Казахстаном¹⁴⁷. У ході зустрічі президентів України і Росії в Ялті Кучма вніс зміни до воєнної доктрини, заявляючи, що Київ вже не прагне до Північноатлантичного Союзу і не має наміру інтегруватися з ЄС¹⁴⁸. Натомість, коли до Києва приїхав Дональд Рамсфельд, то Кучма знову задекларував інтеграцію України з Північноатлантичним Союзом¹⁴⁹.

Слід також зазначити, що домінування східного вектору в українській політиці було також обумовлене російською стороною. Новий президент Росії Володимир Путін відмовився від непослідовної політики свого попередника і почав більш рішуче ніж Борис Єльцин визначати російські сфери впливу¹⁵⁰. Путін зробив переоцінку російської політики по відношенню до України і почав трактувати її як союзника і партнера, визнаючи, що така стратегія значною мірою буде сприяти інтересам Росії в цьому регіоні. Росія, прагнучи експансії на українські території, була одночасно зацікавлена зміцненням позиції Кучми, тому що тільки сильний президент України міг протистояти своїм опонентам і забезпечити реалізацію російських інтересів, у тому числі допомогти в реалізації

---

¹⁴⁶ Більше на тему втручання Російської Федерації у Помаранчеву революцію див.: О. Krokowska, *Międzynarodowe uwarunkowania pomarańczowej rewolucji na Ukrainie*, „Rocznik EKPIUU”, 2010, nr 6, s. 225–236; Т. Капуśniак, *Wpływ Rosji na Ukrainę w czasie i po „pomarańczowej rewolucji”* [w:] *Polska i Ukraina w kształtowaniu bezpieczeństwa europejskiego: aspekty militarne i pozamilitarne*, red. J. Buczyński, H. Binkowski, Przemyśl 2007, s. 185–211.

¹⁴⁷ Idem, *Ukraina jako obszar...*, s. 247.

¹⁴⁸ А. Jewtuszenko, *Zagadkowa postać sceny politycznej* [w:] *Wiktor Juszczenko. Prezydent*, red. W. Drozdowa Warszawa 2005, s. 112.

¹⁴⁹ Ibid., s. 124.

¹⁵⁰ Т. Олшаński, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, <http://www.osw.waw.pl>, Інформація з 5 X 2010 р.

прийняття російського контролю над українською системою транзитних трубопроводів¹⁵¹.

3/ Період „одновекторності” у зовнішній політиці України

Після приходу до влади президента В. Ющенка українська зовнішня політика радикально змінилася в „одновекторному” напрямку – західному, хоча спочатку В. Ющенка визначали як політика, ані проросійського, ані проєвропейського чи проамериканського¹⁵². Здійснювана ним політика, на відміну від його попередника, була позбавлена прагматизму і повинна була опиратися на реалізації національних інтересів України¹⁵³. Президент Ющенко у багатьох виступах та інтерв'ю підкреслював, що Україна мусить закінчити з політикою залежності і почати реалізовувати власні інтереси, орієнтуючись на європейський та євроатлантичний напрями¹⁵⁴. Призначені президентом міністри закордонних справ (Б. Тарасюк, А. Яценюк, В. Огризко, П. Порошенко) послідовно проводили закордонну політику, яку визначав президент. Знаменним було також створення Ющенком нової посади віце-прем'єра з питань європейської інтеграції, яким був призначений Олег Рибачук і відповідав за реалізацію проєвропейської політики. Про ведення „одновекторної” зовнішньої політики свідчили також численні поїздки президента, які протягом п'яти років зміцнили західну орієнтацію в українській політиці.

Ющенко щороку багато часу присвячував на поїздки за кордон. Метою таких численних візитів мала бути реалізація пріоритетів у зовнішній політиці, які визначив президент. До найважливіших завдань належало отримання Україною членства у Світовій організації торгівлі, Європейському Союзу, Північноат-

¹⁵¹ Idem, *Ostatnie wydarzenia na Ukrainie...*, s. 14.

¹⁵² Ł. Naumenko, *Nie jestem proamerykański ani prorosyjski. Jestem politykiem ukraińskim* [w:] *Wiktor Juszczenko...*, s. 132.

¹⁵³ Реалізація національних інтересів України була важливим пунктом у виборчій програмі В. Ющенка „Десять кроків назустріч людям” та у програмі уряду „Назустріч людям”. [Див.: О. Д. Яневський, *Віктор Ющенко. 100 днів президентства: пряма мова*, Харків, 2005, с. 7–12, 40–87.]

¹⁵⁴ Ibid., *passim*.

лантичному альянсі, а також енергетичної незалежності від Росії шляхом диверсифікації джерел енергії¹⁵⁵. Упродовж першого року виконання службових обов'язків президент здійснив вісімнадцять офіційних закордонних візитів, у тому числі тільки два до Росії, тобто так само, як у Франції, Грузії і Польщі¹⁵⁶. До інших держав, які в перший рік він відвідав належать: Німеччина, Литва, Казахстан, Туреччина, Австралія, Австрія, Японія, Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Ірак. Ющенко брав участь у засіданнях міжнародних організацій, таких як: Рада Європи, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй, НАТО і Співдружність Незалежних Держав. Президент також провів багато неофіційних зустрічей, більшість з них стосувалася європейської інтеграції. Упродовж перших шести місяців Ющенко аж шість разів зустрічався з представниками західноєвропейських держав¹⁵⁷.

Варто зазначити, що незважаючи на західні декларації і бажання закінчити традицію складання українськими лідерами першого офіційного візиту в Москві, В. Ющенко одразу після того як набув повноваження президента у першу чергу відвідав Росію¹⁵⁸. Президент, плануючи візит, імовірно прагнув змінити в громадській думці Росії як і проросійської частини суспільства України свій передвиборчий візерунок, який ототожнювався з націоналістом і супротивником Росії. Однак, істотним є той факт, що перед від'їздом в Росію, президент Ющенко призначив на посаду прем'єр-міністра Юлія Тимошенко, яку тоді вважали во-

---

¹⁵⁵ Дивись: офіційний сайт Верховної Ради України, <http://www.rada.gov.ua>, *Послання президента України до Верховної Ради України. Доповідь про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2005 р.; Послання президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України 2008 р.; Рух уперед. Щорічне послання президента України Віктора Ющенка про внутрішнє та зовнішнє становище України. Від 31 III 2009*, Інформація з 19 X 2011 р.

¹⁵⁶ Аналіз офіційних візитів і зустрічей президента Ющенка був зроблений на базі даних, з офіційного інтернет-сайту Президента України, <http://www.president.gov.ua>, „Новини”, Інформація з 6 I 2010.

¹⁵⁷ В. Горбулін, *Без права на покаєння*, Харків 2010, с. 59.

¹⁵⁸ Офіційний сайт газети „Українська Правда”, <http://www.pravda.com.ua>, *Перший візит Ющенка в Москві. Погляд з Москви*, Інформація з 5 X 2010 р.

рогом Російської Федерації¹⁵⁹. Така поведінка мала на меті продемонструвати, що кадрова політика в Україні здійснюється виключно владою офіційного Києва, а не Москви.

У 2006 р. Ющенко реалізував тринадцять офіційних закордонних поїздок до: Казахстану, Литви, Латвії, Польщі, Румунії, Бельгії, Азербайджану, Німеччини, Угорщини, Фінляндії, Грузії, Естонії, Південної Кореї. Крім численних закордонних поїздок багато зустрічей відбулося на території України. З владою Росії Ющенко зустрівся тільки в кінці 2006 р. Це були одноразові зустрічі з президентом Володимиром Путіним, міністром оборони Сергієм Івановим, прем'єр-міністром Михайлом Фрадковим.

У наступному році Ющенко почав значно частіше виїжджати з країни і провів двадцять сім офіційних візитів, у тому числі деякі країни відвідав декілька разів: Румунія (2), Німеччина (3), Туркменістан (1), Грузія (2), Польща (4), Бельгія (3), Велика Британія (1), Хорватія (1), Данія (1), Азербайджан (1), Туреччина (1), Угорщина (1), Греція (1), Франція (1), Литва (1), Словаччина (1), Португалія (1), Ізраїль (1). Варто зазначити, що у 2007 р. не відбулося жодної офіційної зустрічі президента України з представниками російської влади. Ющенко мав можливість зустрітися з президентом Росії тільки під час неофіційного засідання СНД в Санкт-Петербурзі.

У наступному 2008 р. президент України продовжив політику частих закордонних виїздів і провів двадцять вісім подорожей: Росія (2), Франція (2), Казахстан (1), Таджикистан (1), Польща (3), Румунія (1), Литва (2), Єгипет (1), Ізраїль (1), Велика Британія (2), Канада (1), Словенія (1), Португалія (1), Азербайджан (2), Грузія (2), Австрія (1), США (2), Італія (1), Туреччина (1). На території України президент найчастіше зустрічався з представниками Польщі, у тому числі з Міністром закордонних справ Радославом Сікорським, прем'єр-міністром Дональдом Туском, головою Бюро національної безпеки Владиславом Сташяком. Дворазові зустрічі відбулися з представниками Німеччини, з міністром закордонних справ Франком Штайнмаєром і з канцлером Ангелою Меркель, а також з представниками США, з пре-

---

¹⁵⁹ Офіційний сайт газети „Українська Правда”, <http://www.pravda.com.ua>, *Нова влада Ющенко*, Інформація з 5 X 2010 р.

зидентом Джорджем Бушем та віце-президентом Річардом Чейні.

У 2009 р. Ющенко провів трохи менше візитів ніж у попередньому році і відвідав тринадцять країн, у тому числі деякі з них знову кілька разів: Польща (4), Бельгія (3), Чехія (2), Азербайджан (1), Угорщина (1), Білорусь (1), Швейцарія (1), Туреччина (1), Святий Престол (1), Сербія (1), Литва (1), Туркменістан (1), Об'єднані Арабські Емірати (1). Варто зазначити, що вперше за чотири роки, відбулася офіційна зустріч Ющенка з президентом Білорусі Олександром Лукашенком. Президенти зустрічалися двічі. З першим візитом Ющенко відправився в Білорусію, де він обговорив двосторонні відносини між країнами, а також підняв питання про делімітацію кордону, співпрацю в енергетичній та економічній сфері¹⁶⁰. У тому ж році, опираючись на принцип взаємності, Лукашенко був запрошений в Україну. На території України Ющенко найчастіше зустрічався з представниками США: із заступником держсекретаря Джеймсом Стейнбергом, з послом Сполучених Штатів Америки в Україні Вільямом Тейлором, віце-президентом Джо Байденом і делегацією Конгресу США. Литву в Україні репрезентував прем'єр-міністр Андріус Кубіліус і президент Далія Грібаускайте. Двічі відвідав Київ представник Польщі – міністр Радослав Сікорський.

Аналізуючи подорожі президента, слід зазначити значне охолодження в українсько-російських відносинах. Протягом усього періоду виконання службових обов'язків Ющенка відбулося тільки шість зустрічей президента з представниками Росії, у тому числі чотири безпосередні офіційні зустрічі з президентом Росії. Така статистика, порівняно з попередніми роками, є несподіваною. Під час президентських каденцій Кучми, тільки за період від 2000 р. до 2004 р., Путін офіційно відвідав Україну аж двадцять два рази¹⁶¹.

---

¹⁶⁰ Офіційний сайт газети „Українська Правда”, <http://www.pravda.com.ua>, *Перед Прагою Ющенко вирішив заїхати до Лукашенка*, Інформація з 11 X 2010 р.

¹⁶¹ Інтернет-портал „NEWS.ru.com”, <http://newsru.com>, *8 лет президентства Путина в зеркале статистики: самые яркие события*, Інформація з 11 X 2010 р.

Ющенко значно частіше зустрічався з представниками Польщі, Грузії, Литви, США та представниками ЄС, ніж з представниками Росії. Діючи так, президент прагнув не тільки реалізувати свою політику, але також шукав для себе підтримки з боку, так званого, Заходу. Численні зустрічі Ющенка з представниками азіатських країн (Азербайджану, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, Туреччини) вказували на пошуки президентом союзників на інших континентах, які б збалансували відносини з Росією, а також на пошуки альтернативних джерел, що дозволили б Україні здобути енергетичну незалежність від Росії.

Спочатку така стратегія мала позитивний вплив не тільки на позицію України на міжнародній арені, але також зміцнювала силу президента. Незабаром після помаранчевої революції Україна отримала від Заходу велику фінансову підтримку, а також величезний капітал довіри з боку політиків і міжнародної спільноти. Варто, однак, зауважити, що більшість закордонних візитів президента, були негативно оцінені українцями, оскільки вони не приносили бажаних результатів¹⁶². Серед пріоритетів, які визначив Ющенко, вдалося реалізувати тільки вступ України до Світової організації торгівлі. Однак, невдачею закінчилися спроби європейської та євроатлантичної інтеграції, а також прагнення до енергетичної незалежності від Росії. Проблеми в реалізації головних цілей виникали не тільки через помилки, які робив президент, але також вони були обумовлені неоднозначними деклараціями міжнародної спільноти по відношенню до України та несприятливою внутрішньою ситуацією в державі.

---

¹⁶² В. Горбулін, *op. cit.*, с. 59; Ю. Якименко, *Визит Президента Украины В. Ющенка в Казахстан в оценках прессы* [w:] *Україна: події, факти, коментарії*, вип. – 5, 2008, с. 11–16; Т. Гранчак, *Бухарестский самит НАТО: Украина у „открытых” дверей* [w:] *Україна: події, факти, коментарії*, вип. – 7, 2008, с. 4–11; Ю. Половинчак, *Саміт Україна – ЄС: „так” і „ні” не говорити* [w:] *Україна: події, факти, коментарії*, вип. – 17, 2008, с. 7–10; А. Шептицький, *Європа – так близько, так далеко*, „Наше слово”, вип. – 11, 2008, с. 5; А. Шептицький, *НАТО й Україна з перспективи Альянсу*, „Наше слово”, вип. – 24, 2009, с. 5; П. Андрусечко, *„Східне партнерство” – поразка чи успіх?*, „Наше слово”, вип. – 21, 2009, с. 5.

4/ Ставлення суспільства до напрямів зовнішньої політики України

Після аналізу „векторності” у зовнішній політиці президентів Кучми та Ющенка цікаво з’ясувати ставлення суспільства до закордонної співпраці України.

Відношення українців до євроатлантичної інтеграції було, в основному, негативним. Крім того, з кожним роком відсоток противників вступу України до НАТО збільшувався з 33,5 % у 2000 р. до 57,7 % у 2008 р., при одночасному зменшенні кількості осіб, що не визначилися (див. Таблиця 1). У другій половині 2009 р. кількість противників збільшилася до рівня 59,3 %, це означало, що більше половини українського населення було проти євроатлантичної інтеграції¹⁶³.

Таблиця 1. Ставлення українців до вступу в НАТО (дані у відсотках)

	2000	2002	2004	2005	2006	2008
Скоріше негативне	33,5	37,9	38,5	50,4	64,4	57,7
Важко сказати	41,6	43,2	42,7	34,6	22,9	24,3
Скоріше позитивне	24,9	18,8	18,8	14,9	12,7	18,0

Джерело: Є. Головаха, Н. Паніна, *Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг*, Київ, 2008, с. 14.

Негативне ставлення суспільства до Північноатлантичного Союзу могло бути пов’язане з багаторічною приналежністю СРСР до протилежного табору, а також зі створенням радянською владою негативних асоціацій, пов’язаних з Пактом. Ідея європейської інтеграції в Україні мала більшу підтримку, ніж євроатлантична інтеграція. Більшість українців висловлювалася за вступ до ЄС. Однак, і в цьому випадку була тенденція спаду, з 56 % прихильників цього варіанту у 2000 р. до 44,1 % у 2008 р. (див. Таблиця 2). Значна частина українців не змогли відповісти на це питання аж 37,1 % у 2008 р. Варто також зазначити збіль-

¹⁶³ Офіційний сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, <http://www.ucerps.org>, *Якби наступної неділі відбувався референдум щодо вступу в НАТО, як би ви проголосували?*, Інформація з 10 XI 2010 р.

шення кількості противників інтеграції з 9,6 % у 2000 р. до 18,8 % у 2008 р.

Таблиця 2. Ставлення українців до вступу в ЄС (дані у відсотках)

	2000	2002	2004	2005	2006	2008
Скоріше негативне	9,6	15,0	11,7	19,9	23,2	18,8
Важко сказати	34,5	40,7	40,3	33,0	33,8	37,1
Скоріше позитивне	56,0	44,4	47,9	47,2	43,0	44,1

Джерело: Є. Головаха, Н. Паніна, *op. cit.*, с. 14.

Несподіване зростання негативного ставлення до європейської і євроатлантичної інтеграції було після 2004 р., у період правління Ющенка, політика якого була направлена на вступ України до цих організацій. Така поведінка могла свідчити про втому суспільства передвиборчими обіцянками політиків.

У випадку обох інтеграцій є велика кількість осіб, що не визначились. Причиною такого стану речей може бути брак достовірної інформації, стереотипи розповсюджені за допомогою ЗМІ, а також відсутність особистого досвіду мешканців України у контактах із Заходом¹⁶⁴.

Цікавий є також регіональний поділ України відносно вибраних напрямів закордонної співпраці. Західний напрям був найбільш популярний (32,7 %) серед респондентів із західної України (див. Таблиця 3). Найнижчу підтримку в цьому регіоні мала співпраця зі Сходом. Натомість респонденти зі східної частини України надавали перевагу співпраці зі східними сусідами (43,8 %). Водночас у цьому регіоні було найбільше осіб, які однаково підтримували співпрацю як зі Сходом, так і Заходом. Такий вибір міг вказувати на спробу примирення обох напрямів співпраці або на відсутність виробленої позиції у цьому питанні.

Таблиця 3. Вибрані напрями міжнародної співпраці у 2005 р.
(дані у відсотках)

¹⁶⁴ J. Konieczna, *Ukraina po pomarańczowej rewolucji – co zmieniło się w postawach i wartościach społeczeństwa*, <http://www.osw.waw.pl>, Інформація з 20 XI 2010 р.

Напрями	Захід	Центр	Схід
Схід	23,6	37,3	43,8
Центрально-Східна Європа	9,1	3,4	4,2
Схід і Захід	7,3	3,4	14,6
Усі	25,5	32,2	25,0
Захід	32,7	18,6	6,3
Інші	1,8	0,0	4,2
Немає	0,0	5,1	2,1

Джерело: M. Kowalski, J. Malicki, *op. cit.*, s. 66.

Деякі інші дослідження були проведені у 2008 р., вони підтверджували поглиблення регіонального поділу України. Західна частина України найбільше підтримувала напрям європейської інтеграції (65,5 %), а найменше – інтеграцію з Росією (9,1 %) (див. Таблиця 4). Натомість цілком інша ситуація була на сході країни, де кількість прихильників європейської інтеграції (21,5 %) була майже вдвічі менша, ніж прихильників співпраці з Росією (58,1 %). Слід також звернути увагу на центр країни, який врівноважував ситуацію в державі, тому що кількість прихильників інтеграції з ЄС (40,7 %) і з Росією (36,6 %) утримувалася на подібному рівні.

Таблиця 4. Вибрані напрями міжнародної співпраці у 2008 р.
(дані у відсотках)

Напрями	Захід	Центр	Південь	Схід
ЄС	65,5	40,7	20,9	21,5
Росія	9,1	36,6	55,6	58,1
СНД	3,7	9,2	5,6	10,8
США	1,0	0,3	1,3	0,8
Інші	4,2	1,7	3,6	1,5
Важко сказати	16,4	11,5	12,9	7,4

Джерело: Офіційний сайт Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, <http://www.uceps.org>, *Який*

напрямок зовнішньої політики має бути пріоритетним для України (регіональні розподіли), Інформація з 20 XI 2010.

Регіональне диференціювання України на східну і західну частину викликало багато суперечок. Деякі дослідники рішуче підкреслювали, що даний поділ існує, інші це заперечували. На основі проведеного аналізу можна однак відзначити, що в Україні існують глибокі відмінності у сприйнятті місця України в Європі і в напрямку її зовнішньої політики. Варто зазначити, що дослідження, які стосувалися обізнаності українців на тему інтеграції, вказували на дуже низький рівень знань, це означало, що вибір „вектору інтеграції” був пов’язаний з іншими детермінантами, ніж зі свідомістю інтересів країни¹⁶⁵. Думки українців на тему інтеграції були проявом пануючих в суспільстві стереотипів. Це можна трактувати як показник дієвості пропаганди, а не відображення свідомо зроблених виборів¹⁶⁶.

5/ Закінчення

В Україні упродовж 1997–2010 рр. використовувалися дві різні концепції у зовнішній політиці. Президент Кучма ведучи політику „багатовекторності”, а отже, балансуючи між США і Росією, прагнув утриматися при владі і зберегти міцну позицію в політичній системі України, тому що з боку обох партнерів по черзі отримував політичну і фінансову підтримку. Натомість „одно векторна” політика Ющенка значною мірою повинна була ґрунтуватися на реалізації національних інтересів і, можливо, повинна була забезпечити президенту підтримку з боку Заходу. Однак „одновекторна” політика не принесла бажаних результатів, тому що вона не враховувала існуючих умов і можливості України та союзників. Ющенко розраховував, що Захід підтримає Україну в швидкій європейській і євроатлантичній інтеграції, а також допоможе стати незалежною від Росії. У цих прагненнях, однак, не були враховані сировинна ситуація на міжнародній арені, інтереси окремих гравців, а також місце і позиція України.

---

¹⁶⁵ J. Konieczna, *Wirtualność europejskiego wyboru Ukrainy*, [w:] *Polska – Ukraina*, red. B. Berdyhowska, Lublin 2007, s. 319.

¹⁶⁶ Ibid.

„Багатовекторність” зовнішньої політики була також обумовлена уподобаннями українського суспільства. Зважаючи на негативне ставлення українців до євроатлантичної інтеграції, зниження підтримки європейської інтеграції, а також наявність регіональних поділів України у цьому питанні, можна припустити, що реалізація зовнішньої політики, особливо у західному напрямі, була проблематичною. Суспільна підтримка різних векторів утруднювала однозначне встановлення і стабільне проведення одного з напрямів у зовнішній політиці. Таким чином, можна зробити висновок, що „одновекторна”, прозахідна політика Ющенка була наражена на більше суспільне незадоволення ніж „багатовекторна” політика Кучми.

Варто також зазначити, що ведення одnobічної стабільної зовнішньої політики України було утруднене також з огляду на геополітичне положення, економічну залежність від інших країн, а також нестабільну поведінку міжнародного середовища по відношенню до України.

Summary

This article analyzed the concepts used in Ukraine's foreign policy in the years 1997 to 2010. We analyzed the policies applied by Leonid Kuchma and Viktor Yushchenko and the conditions that determine the conduct by the presidents of opposing policies.

Катажина Мончнік
(Люблін)

Східна Європа в зовнішньополітичних концепціях Права і справедливості та Громадянської платформи

1/ Вступ

Східна Європа є важливою темою польської зовнішньої політики, як для політиків так і для дослідників. Східна політика Польщі „спрямована на створення, шляхом демократичних змін, автономних еліт, політичних кіл, а також рівня політичної свідомості у країнах, що лежать між Росією та Польщею, з метою їх євроінтеграції”¹⁶⁷. В умовах демократії, політичні партії є ключовими гравцями, які формулюють політичні вимоги і спосіб їх виконання у вигляді політичних концепцій, що становлять основу державної політики¹⁶⁸. Польські політичні партії в зовнішньополітичних концепціях заявляли про свою готовність до співпраці і визначали, яким чином реалізувати зовнішню політику по відношенню до країн Східної Європи. Польща, як член Північноатлантичного договору (1999 р.) і Європейського Союзу (2004 р.), має обов’язок реалізації східної політики за допомогою спільної Східної зовнішньої політики та політики безпеки¹⁶⁹. Слід зазначити, що членство Польщі в міжнародних організаціях не позбавило польських політиків ідей створення власних політичних

---

¹⁶⁷ Інтернет сторінка „Rzeczpospolitej”, <http://www.rp.pl>, B. Misztal, *Realna polityka wobec realnej Rosji*, Інформація з 20 XI 2010 р.

¹⁶⁸ K. Zuba, *Rola ideologii i partii politycznych w procesie formułowania polityki zagranicznej Polski*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO i do Unii Europejskiej. Problemy tożsamości i adaptacji*, red. S. Bieleń, Warszawa 2010, с. 193.

¹⁶⁹ A. Gil, T. Kapuśniak, *Wstęp*, [w:] *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja*, red. A. Gil, T. Kapuśniak, Lublin–Warszawa 2009, с. 9.

концепцій щодо Східної Європи. Країни Східної Європи в різній мірі, були об'єктом зацікавлення польських політиків.

Східну політику Польщі не можливо зрозуміти без історичного аналізу. Історичний досвід Польщі включає в себе область її національних інтересів між Німеччиною і Росією. В минулих часах така ситуація становила перешкоду на шляху встановлення польської незалежності, а в даний момент обмежує вибір польської зовнішньої політики¹⁷⁰. Критики польської східної політики вважають її не адекватною викликам ХХІ ст., використовуючи для цього історичні аргументи. Визначення „Схід” з'явилося у ХVІІІ ст., замінивши колишній поділ Схід – Захід, новим культурно-цивілізаційним поділом на Північ і Південь¹⁷¹. На початку ХХ ст., концепція східної політики Польщі була політикою по відношенню до України, Білорусії і Литви¹⁷². Асоціація польської східної політики з зазначеними країнами була в першу чергу пов'язана з географічними та історичними зв'язками, що з'єднували ці країни з Польщею. Особливу роль України, Білорусії та Литви в польській східній політиці можна зустріти в концепціях Юліуша Мерошевського та Єжи Гедройця – редактора паризької „Культури”, яка в значній мірі визначила польську зовнішню політику після 1989 р.¹⁷³. Згідно з головними тезами Є. Гедройця присутність Польщі в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору в значній мірі впливала на польську зовнішню політику, підкреслюючи необхідність до-

---

¹⁷⁰ M. Mróz, *Historyczne uwarunkowania polityki wschodniej III RP*, [w:] *Polityka wschodnia Polski...*, с. 19.

¹⁷¹ Інтернет сторінка Центру Політичної Думки, <http://www.omp.org.pl>, A. Nowak, *Polska polityka wschodnia: historyczne inspiracje i współczesne dylematy*, Інформація з 20 VIII 2010 р.

¹⁷² Основою польської східної політики, на думки паризької „Культури”, була незалежна і суверенна Україна, тому, що в іншому випадку можливим був сценарій повернення України і Грузії „під російський патронат”. Завданням російських вождів було відновлення Радянського Союзу. Детальніше про думку паризької „Культури” щодо концепцій польської східної політики див. L. Unger, *Polityka wschodnia Polski w wizji paryskiej „Kultury”* [w:] *Polityka wschodnia Polski...*, с. 152.

¹⁷³ A. Szeptycki, *Nowa odłona polskiego mesjanizmu na Wschodzie?* [w:] *Polityka zagraniczna Polski po wstąpieniu do NATO...*, с. 289.

бросусідських відносин у східній політиці. Добрі відносини, засновані на правді і примиренні з незалежною Росією, Україною, Білорусією і прибалтійськими державами, мали лежати не тільки в інтересах польського народу, але також і Європейського Союзу¹⁷⁴.

Після „холодної війни” стабільний геополітично та ідеологічно моноліт, тобто Радянський Союз, замінено новою системою. В процесі самовизначення країни, які звільнилися від радянського панування, намагалися переглянути свою ідентичність, що призвело до поділу континенту на Центральну та Східну Європу. До Східної Європи враховуємо: Азербайджан, Вірменію, Білорусь, Естонію, Грузію, Латвію, Литву, Молдавію, Росію і Україну.

Польські політики не мають однієї спільної концепції щодо Східної Європи. Геополітична близькість з країнами розташованими в східній частині континенту, а також історичне минуле спрямовує Польщу до запровадження демократичних змін у країнах Східної Європи, але серед представників польських політичних партій важко знайти спільні дії. Східна політика Польщі залежить не тільки від політичної ситуації на європейському просторі, але також від польсько-російських відносин. Геополітичне становище польської держави, його близькість з Росією і іншими державами колишнього СРСР зумовлюють напругу між Варшавою та Москвою.

Росія сприймає держави колишнього Радянського Союзу як сферу своїх безпосередніх впливів, відтак будь-які східні ініціативи з польського боку, викликають велике незадоволення серед російських політиків. Незважаючи на різницю між польською і російською стороною у баченні ролі східних країн у міжнародному просторі, польські політичні партії вживали чисельних заходів для поширення польської присутності в Східній Європі.

Метою даної статті є порівняльний аналіз концепцій¹⁷⁵ польської зовнішньої політики щодо Східної Європи представлених у

---

¹⁷⁴ L. Unger, *op. cit.*, с. 152–154.

¹⁷⁵ Концепція є упорядкованою системою ідей, які виникають з ідеології і спостереження, визначеною у даному часі і просторі, тобто відноситься до конкретних реалій. У концепції знаходяться пропозиції організації політичних інститутів, оцінки деяких політичних реалій і ідеальні погляди. [Деталь-

політичних програмах провідних партій Польщі – Права і справедливості (далі – ПіС) і Громадянської платформи (далі – ГП). Вибір саме цих двох сил впливає з ролі, яку ПіС і ГП відіграли на польській політичній сцені в 2001–2011 рр. Відзначимо, що ПіС та ГП були найбільшими польськими партіями. З 2001 до 2011 року вони відігравали важливу роль правлячої і опозиційної партії, а це означало, що в їхніх концепціях були програми східної політики. Однак їх дії стосовно Східної Європи у багатьох відношеннях різнилися. Пропозиції ПіС були конкретні і важливі для польської зовнішньої політики. Натомість ГП була налаштована скептично до східної політики, а тому у своїх концепціях відводила незначну увагу країнам згаданого регіону.

2/ Східна Європа в зовнішньополітичній концепції Права і справедливості

Східна Європа займала важливе місце в зовнішньополітичній концепції ПіС. Від моменту заснування очолювана Ярославом Качинським і Лехом Качинським партія виявляла рішучість у формуванні польської зовнішньої політики по відношенню до країн Східної Європи.

На думку політиків ПіС, „польська держава повинна докласти усіляких зусиль для того щоб стримати процес відштовхування від Європи та Північно-Атлантичного Договору наших східних сусідів: Литву, Латвію і Естонію, Україну і Білорусь”¹⁷⁶. Очільники ПіС вважали, що активна політика по відношенню до цих країн є фундаментальною для реалізації державних інтересів Польщі¹⁷⁷, яким має підпорядковуватися історична політика¹⁷⁸. У по-

---

ніше див: W. Paruch, *Między wyobrażeniami a działaniami. Wybrane aspekty przedmiotowe badań politologicznych nad myślą polityczną*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2004, nr 1, s. 26–27.]

¹⁷⁶ *Program Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2001, s. 14.

¹⁷⁷ Інтернет сторінка порталу закордонної політики, <http://www.psz.pl>, *Polityka zagraniczna w programach polskich partii–analiza (wybory 2005)*, Інформація з 5 VII 2011 р.

¹⁷⁸ J. Bogucki, *Cele polityki zagranicznej państwa w świetle polskich debat o „polityce historycznej”* [w:] *Polityka zagraniczna III RP. 20 lat po przełomie*, t. 1:

літичній програмі ПіС з 2005 р. багаторазово згадувалась історична пам'ять. Головною метою зовнішньої політики визначено захист польських національних інтересів. Політики ПіС вважали, що польська сторона має у Східній Європі величезні обов'язки пов'язані з прийняттям рішень у сфері транзиту енергоресурсів, які в свою чергу мають неабияке значення для регіону, а передусім України та Литви¹⁷⁹.

Право і справедливість головною метою зовнішньої політики визначало забезпечення безпеки Польщі¹⁸⁰. Лідери ПіС закликали будувати сильну, безпечну і суверенну Польщу за допомогою альянсу з США і спільної політики держав-членів Європейського Союзу. Питання безпеки було важливе з огляду на геополітичне положення держави, а також з уваги на двозначне сприйняття сучасного світу. Безпека у Європі повинна була здійснюватися за допомогою європейської інтеграції та застосування спільної політики щодо країн Східної Європи. Після вступу Польщі до ЄС ПіС закликав вести більш активну східну політику. Вважалося, що в інтересах польської держави є реалізація Східного виміру політики ЄС, спрямованої до України, Білорусі та Молдавії. Політики ПіС акцентували на потребі надання перспективи членства в ЄС для країн Східної Європи з метою уникнення їхньої ізоляції.

Подібні цілі зовнішньої політики ПіС спрямовувалися на побудову сильної Європи і на співпрацю Польщі з країнами Східної Європи. Зусилля щодо підтримки пострадянських країн мали забезпечити регіональну безпеку в економічній сфері. Керівництво ПіС вважало, що Східний вимір ЄС має стати головним напрямком європейської політики. Головним учасником Східного виміру визначено Україну. Політики ПіС зазначали, що проект Східного виміру має враховувати роль Польщі на міжнародній арені, як країни з досвідом у цій сфері, а також звернути увагу на необхідність солідарності в міжнародній політиці. Членство

Koncepcje, bezpieczeństwo, kwestie prawne i polonijne, red. A. Jarosz, K. Olszewski, Toruń 2011, с. 111.

¹⁷⁹ *Program...*, с. 13–15.

¹⁸⁰ W. Paruch, M. Rydel, *Założenia strategiczne w koncepcji polityki zagranicznej RP – analiza myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*, [w:] *Polityka zagraniczna...*, с. 211.

Польщі в Організації Північноатлантичного договору мало забезпечити інфраструктуру необхідну для встановлення союзу з США і зміцнити стратегічну присутність Америки в Європі, а також розширити трансатлантичну співпрацю в країнах східної Європи – Україні, Білорусії та Молдавії¹⁸¹. У 2007 р. співпрацю поширено на країни Південного Кавказу – Вірменію, Азербайджан та Грузію¹⁸². Метою польської регіональної політики було досягнення провідної ролі в активізації співпраці з країнами Східної Європи, які не мають членства в ЄС і НАТО¹⁸³.

Приєднання до НАТО і ЄС не лише України але Грузії та Молдови, а згодом також інших країн Південного Кавказу, вважалось найважливішим завданням в регіоні, в якому Польща повинна була взяти активну участь. Концепції підтримки країн Східної Європи були включені не тільки в передвиборчу програму ПіС, але з'являлися й в заявах керівництва партії. Прем'єр-міністр Ярослав Качинський, а також міністри закордонних справ – Стефан Меллер і Анна Фотига виступали за тісну співпрацю з країнами Східної Європи.

Під час промови прем'єр-міністр Качинський стверджував, що його уряд виступає за приєднанням України до Європейського Союзу. Окрім того підкреслював, що ПіС прагне утримати добросусідські відносини з своїми східними сусідами. Запевняв, що підтримує демократичні зміни у Східній Європі¹⁸⁴. Прем'єр значив, що важливим випробуванням політичної волі і ефективності заходів щодо держав на сході має бути формування спільної зовнішньої політики ЄС. Качинський нагадав, що перспективним напрямком розвитку зовнішньої політики ЄС є напрямок Східної Європи. Політики Права і Справедливості відносилися до Європейського Союзу, як до осередку співробітництва між дер-

---

¹⁸¹ *Strategia bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2007, с. 8.

¹⁸² W. Paruch, M. Rydel, *op. cit.*, с. 201.

¹⁸³ *Europa solidarnych narodów. Program polityki europejskiej Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2004, с. 23–25.

¹⁸⁴ Інтернет сторінка Сейму Республіки Польща, <http://www.sejm.gov.pl>, *Przedstawienie przez Prezesa Rady Ministrów Jarosława Kaczyńskiego programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 19 VII 2006*, Інформація з 14 VII 2011 р.

жавами-членами. Таке ставлення зумовлювалося зовнішньополітичною стратегією ПіС і мало гарантувати Польщі безпеку¹⁸⁵. Співпраця Польщі з ЄС і реалізація „Східного партнерства” мала послабити значення Росії на європейському континенті. Російська Федерація вважалася одною з головних перешкод в процесі інтеграції країн Східної Європи до Європейського Союзу. Спільні дії країн ЄС мали сприяти побудові безпеки в Європі і зупинити імперські наміри Росії.

Міністр закордонних справ Г. Фотига у сеймовій інформації про завдання зовнішньої політики в 2007 р., запевнила, що уряд на чолі з Ярославом Качинським є прихильником розширення ЄС у напрямку України та Молдавії¹⁸⁶. Міністр зауважила, що Польща бере активну участь у формуванні Східного виміру Європейського Союзу та Європейської політики сусідства. Вона зазначила, що Польща намагається зрівноважити заангажованість ЄС у південній та східній Європі¹⁸⁷.

Завдяки зусиллям президента Леха Качинського, Польща мала значний вплив на східну політику ЄС. Під час неформального саміту ЄС у Лахті, президент наголошував на необхідності прийняття єдиного напрямку у переговорах ЄС з Росією. Знаменною датою його змагань був саміт Росія – ЄС в Самарі, де голова ЄС, канцлер Німеччини Ангела Меркель представила вимоги польської дипломатії як позицію всієї Європи. Меркель заявила, що з усіх сил підтримує Польщу, Литву і Естонію, які на той час були у конфлікті з Росією¹⁸⁸. Його причиною було ембарго, яке Росія наклала на польське м'ясо і погіршення російсько-естонських відносин на тлі історичних суперечок та затримки у

---

¹⁸⁵ Головні зовнішньополітичні напрямки ПіС [Див.: Інтернет сторінка Сейму Республіки Польща, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Informacja rządu w sprawie udziału polskiego kontyngentu wojskowego w składzie sił koalicji międzynarodowej dla wymuszenia przestrzegania przez Irak rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ*, Інформація з 28 II 2013 р.]

¹⁸⁶ Інтернет сторінка Сейму Республіки Польща, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Anny Fotygi o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2007 roku*, Інформація з 21 IX 2011 р.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Інтернет сторінка Радіо France Internationale, <http://www.rti.fr>, *Szczyt UE – Rosja. Fiasko w Samarze*, Інформація з 27 XII 2012 р.

постачанні російської нафти до нафтопереробничого заводу в Мажейках. Також, президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу заявив, що ЄС є солідарна з Естонією, Латвією і Польщею. Він сказав, що кожна проблема Польщі є проблемою Європейського Союзу. Президент ЄК пояснив, що будь-яка співпраця з ЄС ґрунтується на принципі солідарності. Баррозу запевнив, що російське ембарго на польське м'ясо є безпідставне, тому що в іншому випадку ЄС заборонила б Польщі продавати м'ясо на європейській території¹⁸⁹. Така рішуча політика дозволила відкрити шлях для нових переговорів у справі угоди про партнерство між ЄС і Росією¹⁹⁰.

Під час президентства Леха Качинського, Польща розпочала європейську дебат у до енергетичної безпеки і висунула свою концепцію *Європейського пакту енергетичної безпеки*. Польські вимоги Північноатлантичний альянс врахував під час саміту в Ризі. Президент Лех Качинський був переконаний, що стабілізуюча роль пакту не триватиме без продовження політики розширення НАТО. Тому президент підтримував держави Східної Європи, особливо Україну і Грузію. І хоча не вдалося під час саміту у Бухаресті прощтовхнути *План Дій щодо членства*, то тільки завдяки рішучості президента Польщі в кінці саміту згаданим країнам надавалися гарантії стосовно майбутнього членства в Альянсі¹⁹¹.

Політика створення альянсів у Східній Європі була методом ПіС спрямованим на реалізацію зовнішньополітичних цілей Польщі. Напрямки політики пропонувані політиками ПіС часто виходили поза межі ЄС і НАТО і передбачали залучення України та країн Кавказу – Грузію і Азербайджан до проектів, які могли посилити енергетичну та політичну безпеку Польщі та Європи (проект Одеса–Броди–Гданськ). Ефективність такої політики була підтверджена в серпні 2008 р., коли Росія розпочала військові дії проти Грузії президент Качинський дуже швидко зібрав лідерів чотирьох держав (України, Литви, Латвії, Естонії) і разом з ними вирушив із миротворчою місією до Тбілісі. З ініціативи

---

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ *Prezydent Lech Kaczyński*, [b.m.w.], [b.r.w.] с. 8.

¹⁹¹ Ibidem, с. 10.

Л. Качинського, у спільній декларації, президентами Польщі, Естонії, Литви та Латвії було засуджено „дії російських сил, спрямовані проти суверенної і незалежної Грузії”¹⁹². На початку конфлікту, президент Качинський провів низку розмов з лідерами європейських країн щодо військової атаки РФ на Грузію. Його дії 11 серпня 2008 р. підтримав президент США Джордж Буш, який схвально відреагував на візити президента Польщі до Тбілісі¹⁹³. Так, 12 серпня президент Качинський разом з лідерами чотирьох європейських країн прилетів до столиці Грузії¹⁹⁴. Завдяки цьому візиту російські війська не здійснили бомбардування грузинської столиці.

Зовнішня політика уряду Я. Качинського сприймалася опозицією в Польщі і російською стороною як „жорстока” і спрямована на підтримку демократичних реформ в країнах СНД. Москва була обурена польськими діями відносно України і Грузії, а також сприянням польської сторони у започаткуванні „кольорової революції” в Білорусії¹⁹⁵. Російська Федерація сприймала РП як неформального лідера серед антиросійсько налаштованих країн, а особливо після того як офіційна Варшава почала брати участь в засіданнях ГУУАМ, а президент Качинський започаткував енергетичний саміт за участю президентів країн, які намагалися стати незалежними від російського постачання нафти і природного газу¹⁹⁶.

У передвиборчій програмі ПiС в 2004 р. проголошено ведення активної політики в регіоні, базуючи на побудові політичних і економічних відносин зі східними сусідами, особливо з Україною. Такі плани, щодо східної політики мали сприяти побудові

---

¹⁹² Інтернет сторінка „Wprost”, <http://www.wprost.pl>, „Stan wojenny w Gruzji”, 9 VIII 2008, Інформація з 26 II 2011 р.

¹⁹³ R. Grodzki, *Polska polityka zagraniczna w XX i XXI wieku. Główne kierunki – Fakty – Ludzie – Wydarzenia*, Zakrzewo 2009, с. 288.

¹⁹⁴ Разом з президентом Качинським до Тбілісі прелитіли президенти: України – Віктор Ющенко, Естонії – Томас Хендрік Ілвес, Латвії – Іврас Годманіс і Литви – Валдас Адамкус.

¹⁹⁵ R. Zięba, *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Warszawa 2010, с. 185.

¹⁹⁶ У енергетичному саміті, що проходив у Кракові 11–12 травня 2007 р. участь взяли президент Польщі, Литви, України, Грузії і Азербайджану.

добросусідських відносин з країнами Східної Європи. Основні положення ПіС стосовно політичного та економічного співробітництва мали свій початок в ідеологічних передумовах. Необхідність створення сильних, суверенних держав у східній Європі була однією з найважливіших цілей зовнішньої політики запропонованою ПіС. У програмі з 2004 р. зазначено зацікавленість польської сторони у підтриманні мирної стабілізації в країнах, які лежать на схід від польського кордону. Сприяти цьому мало зацікавлення країн-членів НАТО і ЄС у розвиток східного виміру політики, яка проводиться цими двома організаціями.

Зміни, які мали місце в Україні відкрили нові можливості для польської політики на Сході. Політики ПіС демонстрували жваве зацікавлення у зміцненні демократичного розвитку української держави і її інтеграції з НАТО і ЄС. Акцентувалося на необхідності участі України у спільних проектах у галузі оборони і озброєнь, метою яких була співпраця України з Альянсом. Лідери ПіС сподівалися, що кульмінацією польської дипломатії буде запрошення України на переговори про членство в Пакті і в ЄС. Оголошено, що політика сусідства ЄС повинна стати активнішою у Східній Європі, Південному Кавказі і в Закавказзі. ПіС наголошувало „на створенні швидких і надійних перспектив членства в євроатлантичних структурах, особливо для України, Молдови, Грузії, і для інших партнерів у регіоні – Азербайджану, Вірменії, а згодом і для Білорусі”¹⁹⁷. Підтримка Правом і справедливістю інтеграції країн Східної Європи з НАТО і ЄС мала сприяти побудові сильної, суверенної Європи і ослабленню впливу Росії на ситуацію в країнах Східної Європи. Політики ПіС вважали, що сильна Російська Федерація не є добрим показником для політичної та економічної ситуації на континенті. Кожна держава повинна мати умови для самостійного прийняття рішень щодо її ролі на міжнародній арені.

ПіС вважало Україну одним з найважливіших польських партнерів за межами Європейського Союзу і найважливішого сусіда на сході. Розвиток двосторонніх відносин з Україною, в тому числі розвиток інфраструктури на спільному кордоні, а також змі-

---

¹⁹⁷ *Program Prawa i Sprawiedliwości „Dbamy o Polskę. Dbamy o Polaków”*, Warszawa 2007, с. 52–53.

цення зв'язків між Україною та ЄС було пріоритетом згаданої політичної сили. Співпраця з офіційним Києвом мала допомогти Варшаві утримати сильну позицію в ЄС. Польські інтереси були залежними від рівня розвитку діалогу і співпраці в усіх можливих площинах між Сходом і ЄС.

Окрім співробітництва з Україною, яка займає перше місце серед країн Східної Європи у концепціях Права і Справедливості, політики цієї партії були зацікавлені демократизацією Білорусії. Оголошено про підтримку для польської меншини, яка була предметом репресій режиму О. Лукашенка¹⁹⁸. Наголошувалося, що Польща має стати ініціатором східної політики ЄС і працювати у напрямку прозорості відносин між Західною Європою і Сходом. Створення Східного виміру ЄС мало стати головним напрямком польських дій в європейській політиці. Стратегічне партнерство ЄС з Україною, Білорусією і Молдавією вважалося одним із головних напрямків польської зовнішньої політики в ЄС¹⁹⁹.

Окрім співпраці з Україною особливе значення для Польщі мала співпраця з країнами членами ГУУАМ – Грузією, Азербайджаном і Молдавією. Ця співпраця мала забезпечити Польщі енергетичну безпеку. Керівництво ПіС приймало участь в засіданнях ГУУАМ в ролі спостерігача, а також співпрацювало в рамках деяких програм цієї організації, здебільшого у співпраці з іншими країнами ЄС і США. Завданням польської політики мало бути створення разом з ГУУАМ спільних програм співпраці, які б охоплювали не тільки питання енергетики але й економіки і культурного співробітництва.

---

¹⁹⁸ У сфері східної політики щодо України і Білорусі, Польща планувала відкрити Фондацію доброго сусідства – інститут сприяння суспільним, науковим і навчальним ініціативам в Україні і Білорусі. Одним із завдань Фондації мало бути впровадження програми стипендій для студентів і аспірантів. Фондація мала займатися реалізацією польсько-української та польсько-білоруської співпраці у сфері культури, самоврядування неурядових організацій. Вступ до ЄС не міг причинитися до закінчення двосторонніх відносин з країнами Центральної Європи. Польща мала бути ініціатором цих проектів і заохочувати інші держави до дій у цьому напрямку.

¹⁹⁹ *Program Prawa i Sprawiedliwości IV Rzeczpospolita dla wszystkich*, Warszawa 2005, с. 46–48.

Особливу увагу приділено розвитку політичних, економічних та культурних відносин з незалежною Грузією. В інтересах РП було також зміцнення позаурядових відносин з РБ. Польські установи повинні надавати підтримку незалежним ЗМІ в Білорусії і зміцнювати розвиток громадянського суспільства в цій країні. ПіС виступав проти лібералізації відносин Польщі з білоруською владою і її представниками, якщо білоруська сторона не буде шанувати права польської меншини в Білорусі. У передвиборчій програмі Права і справедливості у 2009 р. передбачено, що „в період урядування ПіС було заплановано відкрити нові прикордонні пункти пропуску з Україною і Білорусією. Все це мало сприяти розвитку східних регіонів Польщі. Було також наголошено, що ПіС ініціюватиме створення Фонду добросусідства, який буде сприяти розвитку польсько-українського та польсько-білоруського співробітництва в галузі культури, науки і освіти²⁰⁰.

Головною метою ПіС у зовнішній політиці щодо Східної Європи було забезпечення РП безпеки. Основними завданням ПіС визначалося створення союзів з США і ЄС, а також підтримка країн Східної Європи. Їхні заходи передусім спрямовувалися на підтримку європейської інтеграції України і Грузії, а також на побудову регіональних економічних союзів. Визначені цілі досягнуто шляхом проведення регіональних самітів з країнами Східної Європи, участю ЄС у справах Східної Європи та зміцненням відносин на найвищому рівні між польськими політиками і лідерами сусідніх країн.

3/ Східна політика Польщі у зовнішньополітичних концепціях ГП

Зовнішня політика Громадянської платформи не має визначеного напрямку. На офіційному сайті партії, немає жодного документа, який чітко окреслює основні цілі і завдання. Однак політики ГП часто виступали в ЗМІ і завдяки цьому можливим є аналіз заходів, запропонованих даною політичною партією РП.

---

²⁰⁰ *Program Prawa i Sprawiedliwości. Nowoczesna. Solidarna. Bezpieczna Polska*, Kraków 2009, с. 181–182.

У питаннях зовнішньої політики, ГП орієнтується на інтеграцію Польщі із західними структурами безпеки і співробітництво з країнами Заходу²⁰¹. Східна політика у програмах ГП другорядна у порівнянні з західною орієнтацією партії. Для того, щоб поліпшити польські відносини з РФ, погіршено геополітичне становище союзників РП на Сході, в першу чергу України і Білорусі. Лідери Платформи неохоче ставились до західних устремлень Грузії, що відображалось у відновленні переговорів про співпрацю між ЄС і РФ, незважаючи на події 2008 р.

У 2005 р. політик ГП Ян Марія Рокіта запропонував Польщі повернути Європі пам'ять про солідарність, тоталітаризм ХХ ст. і спадщину багатонаціональної та відкритої на схід Європи. Пропозицію та її реалізацію направлено державам-членам ЄС. Рокіта вважав, що РП має бути зацікавлена сильною Європою але в той же час він хотів покращити відносини РП з РФ. Наголошував, що політика ЄС стосовно РФ повинна бути узгоджена з усіма країнами-членами ЄС, а зокрема з Польщею²⁰².

У щорічному зверненні до поляків (2007 р.) прем'єр-міністр Польщі Д. Туск заявив, що „Польща має амбіції стосовно формування східної політики ЄС”²⁰³. Він сказав, що розширення зони безпеки, співробітництва і демократії в цьому напрямку матиме позитивний вплив на майбутнє і долю Європи. Він заявив, що його уряд буде приділяти особливу увагу відносинам з Україною, Росією і Білорусією”. У своєму виступі прем'єр-міністр дав зрозуміти, що дії польського уряду у східному напрямку залежитимуть від дій Європейського союзу. Зазначив, що РП буде реалізувати східну політику спільно з іншими країнами союзу. Додав, що його уряд підтримуватиме прагнення євроінтеграції України, які будуть сформульовані кожним демократично обраним уря-

---

²⁰¹ M. Migalski, *Czeski i polski system partyjny. Analiza porównawcza*, Warszawa 2008, с. 232.

²⁰² Інтернет сторінка порталу закордонних справ, <http://www.psz.pl>, *Polityka zagraniczna w programach polskich partii-analiza (wybory 2005)*, Інформація з 12 VII 2011 р.

²⁰³ Інтернет сторінка Сейму Республіки Польща, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 24 XI 2007*, Інформація з 21 XI 2012 р.

дом цієї країни. У той же час зазначив, що майбутнє України має бути ключовим елементом східної політики ЄС²⁰⁴.

Це свідчило про те, що ГП мала протилежні від ПіС концепції польської зовнішньополітичної діяльності. Напрямок зовнішньої політики ГП був також проголошений МЗС РП Р. Сікорським на шпальтах „Газети Виборча”, напередодні святкування 70-ї річниці початку Другої світової війни. В статті міністр заявив, що „відповідь на польські геостратегічні дилеми не можна знайти в ягеллонських імперських амбіціях”²⁰⁵. У тексті не було жодної згадки про Литву, Україну і Білорусь. Єдиним природнім партнером РП на сході була названа РФ.

Політики ГП вважали, що східною політикою повинен займатись ЄС. Тому всі рішення пов’язані з питанням Східної Європи мали вирішуватись в ЄС. Така позиція ГП була в першу чергу відповідальна принципам зовнішньої політики, які пропонувала ця політична сила. Для ГП основною метою було поліпшення відносин з Німеччиною та Росією, тобто країнами які для коаліції Громадянської платформи і Польської селянської партії були ключовими партнерами в Європі. Залишаючи справи східної Європи виключно ЄС Польща погіршила свої відносини із країнами Східної Європи і зменшила значення східної політики у ЄС. РП, яка в період урядування ПіС була головним ініціатором східної політики ЄС перестала виконувати свою функцію. Голова клубу ГП-ПСП в Європейському парламенті Яцек Сариуш-Вольський заявив, що „визначаючи роль польської східної політики всі східні ініціативи мають бути реалізовані на рівні ЄС, а не на двосторонньому рівні”²⁰⁶. В свою чергу міністр Р. Сікорський заявив, що „Україна стає все більш імовірним кандидатом на членство в європейських інститутах”. Він підкреслив, що політики ГП весь час працюють над просуванням євроінтеграційних устремлень України на міжнародних форумах. Стосовно РБ, Сікорський лише запевнив, що „ця країна може розраховувати на підтримку польсь-

---

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ R. Sikorski, *Min. Sikorski dla „Gazety”: 1 września – lekcja historii*, „Gazeta Wyborcza”, 29 VIII 2009, с. 1.

²⁰⁶ Інтернет сторінка ГП, <http://www.platforma.pl>, *Ukraina-drzwi do Europy nadal otwarte*, Інф. з 20 X 2012.

кої сторони, якщо буде шанувати права людини та політичної опозиції і буде відкрита до діалогу і компромісу по відношенню до Європи”²⁰⁷.

Провідним проектом Дональда Туска щодо Східної Європи було „Східне партнерство”²⁰⁸, яке перетворилося на загальноєвропейський проект. Представлена ініціатива мала посилити участь ЄС у процесі політичних та економічних змін в Україні, Білорусії, Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджану²⁰⁹. Основними цілями „Східного партнерства” мало бути: створення умов для політичної асоціації, створення глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС, лібералізація візового режиму, що мало призвести до створення безвізового режиму та створення структури багатостороннього співробітництва з країнами-партнерами у вигляді чотирьох тематичних платформ²¹⁰. Польща була лідером проекту СП, проекту який мав наблизити східні країни до демократичних стандартів ЄС. Політики ГП підтримували європейські наміри країн, таких як: Україна, Молдова і Південний Кавказ²¹¹. У 2009 р. МЗС, що реалізація СП є важливим пріоритетом. Завдяки цьому проекту держави на Сході мали отримати підтримку у запровадженні ре-

---

²⁰⁷ Інтернет сторінка Сему РП, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Radosława Sikorskiego o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2008 roku*, Інформація з 21 IX 2011.

²⁰⁸ Ініціатива „Східного партнерства” була представлена Польщею за підтримки Швеції і передбачає співробітництво з країнами Східної Європи. Реалізація цієї ініціативи дає можливість збільшити зацікавленість ЄС у справі Східної Європи – регіону, який має стратегічне значення для безпеки і стабільності ЄС. „Східне партнерство” є продовженням напрямку існуючої Європейської політики сусідства, суть якої полягала у співпраці з Вірменією, Азербайджаном, Білорусією, Грузією, Молдавією і Україною. Слід зазначити, що всі згадані країни були радянськими республіками, які Росія вважає „близьким зарубіжжям” – тобто сферою своїх впливів. Тому ключовим стало переконання Росії в участі у східному проекті.

²⁰⁹ M. Kaczmarek, *Rosyjski dylemat w Polsce zagranicznej Polski po 1999 roku*, [w:] *Polityka wschodnia Polski...*, с. 213.

²¹⁰ Інтернет сторінка МЗС РП, <http://www.msz.gov.pl>, *Partnerstwo Wschodnie*, Інформація з 20 VIII 2010 р.

²¹¹ *Program wyborczy Platformy Obywatelskiej. Następny krok. Razem zrobimy więcej*, Warszawa 2011, с. 87–98.

форм²¹². Проект „Партнерства” не реалізовано, а питання Східної Європи лишаються другорядними у зовнішній політиці ЄС.

У 2009 р. Сікорський заявив, що Польща підтримуватиме процес наближення України з ЄС, але також наголосив, що Україна в першу чергу сама має бути зацікавлена у інтеграції. Ця заява свідчила про віддалення РП від питань євроінтеграції України. Після російсько-грузинського конфлікту в 2008 р., Сікорський підтвердив солідарність РП з Грузією і визнав її територіальну цілісність. Крім того заявив, що „підтримує євроатлантичні устремління Грузії і заохочує ЄС до вирішення заморожених конфліктів у регіоні”²¹³. Цією заявою польський міністр лише підтвердив пасивну позицію ГП щодо східного регіону. В той же час Сікорський підкреслив, що „РФ є стратегічним партнером ЄС”, „ми розуміємо, що можливості побудови відносини з Росією на основі спільних цінностей обмежені, тому пропонуємо встановити чіткі правила співпраці, „правила гри”, без розбудови інститутів в європейському та євроатлантичному просторі”²¹⁴. Ця заява свідчила про наміри припинити будь-які двосторонні відносини з країнами Східної Європи і перекерування ці ініціатив до ЄС, забуваючи про те, що різні країни мають стосовно Росії різні інтереси.

Виступ МЗС був свідченням вибору пасивного напрямку стосовно Східної Європи у якому навіть не згадувалось про РБ. Тези доповіді міністра не було реалізовано в практиці, навіть стосовно України, яку політики Громадянської Платформи вважали стратегічним партнером Польщі.

В 2010 р., політики ГП декларували, що Молдавія є важливим партнером РП та ЄС. Вони обіцяли докласти всіляких зусиль для підтримки демократичної коаліції у Кишиневі. Переконували,

---

²¹² Інтернет сторінка Сейму РП, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Radosława Sikorskiego o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2009 roku*, Інформація з 18 X 2011 р.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Ibidem.

що СП є шансом для великої Грузії та інших країн Південного Кавказу – Вірменії і Азербайджану²¹⁵.

У 2011 р. Сікорський повторив, що доля України знаходиться виключно в руках Українців. Одночасно негативно оцінив наслідки „ Помаранчевої революції”, як такої, яка не реалізувала відповідних очікувань. При цьому зазначив, що вступ України до ЄС є важливим для інтересів ЄС²¹⁶. По відношенню до Білорусії Сікорський заявив, що „доля братського і європейського народу є для нього особливо близька”. Тим не менше, ГП не вжила жодних дій, щоб реалізувати заяву міністра. Сікорський наголошував, що ЄС повинна однаково ставитися до всіх своїх східних партнерів. Україна і Молдова, а також Росія повинні мати рівні шанси для розвитку відносин з ЄС²¹⁷. Ставлення відносин з Росією на ряду з іншими країнами Східної Європи, на наш погляд, свідчило про їх другорядне значення в політиці ЄС.

У виступі з 2011 р. Д. Туск сказав, що „справжньою дилемою для РП, є те, як будучи в центрі Європи, [...], не опинитися за межами ЄС”²¹⁸. Головною метою ГП було функціонування країни в ЄС, в результаті чого, Польща відмовилась від самостійного ведення польської східної політики. Не використано існуючих союзів і відносин налагоджених ПіС під час президентства Л. Качинського. Занедбання східної політики зміцнило позицію РФ на європейському континенті і відсунуло перспективи інтеграції країн Східної Європи з ЄС та НАТО.

Найважливішою заявою Сікорського було твердження, що „головним польським партнером в Європі є Німеччина”. У тій же промові міністр зазначив, що відносини з країнами Східної Єв-

---

²¹⁵ Інтернет сторінка Сейму РП, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Radosława Sikorskiego o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2010 roku*, Інформація з 13 III 2012 р.

²¹⁶ Інтернет сторінка Сейму РП, <http://orka2.sejm.gov.pl>, *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Radosława Sikorskiego o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2011 roku*, Інформація з 8 I 2013 р.

²¹⁷ *Program Platformy Obywatelskiej Państwo dla obywateli. Plan rządzenia 2005–2009*, Warszawa 2005, с. 258–259.

²¹⁸ Інтернет сторінка Сейму РП, <http://www.sejm.gov.pl>, *Przedstawienie przez Prezesa Rady Ministrów Donalda Tuska programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania 18 XI 2011*, Інформація з 14 II 2013 р.

ропи є „набагато гірші, ніж хотілося б, і набагато кращі, ніж було і могло би бути. Сікорський запевнив, що буде заохочувати країни Східної Європи ді подальшої трансформації”²¹⁹ Заява міністра чітко вказувала на основні напрямки польської зовнішньої політики і місце Східної Європи в концепціях ГП.

4/ Підсумки

ПіС це, безумовно партія, яка приділяла найбільшу увагу питанням Сходу. Серед усіх польських парламентських партій тільки вона намагалася інтегрувати пострадянські країни з ЄС та НАТО²²⁰. Колишній заступник МЗС в уряді ПіС Павел Коваль нагадав, що „протилежною моделлю п'ястовської політики є традиція ягеллонська. Ця політика не погоджується на забудову східних кордонів РП високими стінами, які б ділили європейські зали від вічного коридору”²²¹. Пріоритетом східної політики ПіС було створення коаліції між країнами розташованими між РФ і Німеччиною, а також дипломатичне, економічне і політичне співробітництво з цими державами. Для політиків ПіС співпраця зі Сходом розглядалося як зміцнення позиції Польщі в Європі і ЄС. Залучення Євросоюзу до східної політики мало: 1) підвищити ефективність польської східної політики; 2) залучити європейські сили і ресурси для підтримки реформ у країнах Східної Європи; 3) послабити становище Росії в східній частині континенту.

ГП не була зацікавлена країнами Східної Європи. В партійних документах, а також в діяльності коаліції ГП-ПСП не слід шукати будь-яких заходів стосовно Східної Європи. В партійній документації, практично не виділено місця для питань України і Білорусії²²². Громадянська Платформа прагнула поліпшити і нормалізувати відносини з Росією за рахунок Східної Європи. Через від-

---

²¹⁹ Інтернет сторінка порталу InteriaFakty, <http://www.faktyinteria.pl>, *Priorytety polityki zagranicznej według Sikorskiego*, Інформація з 14 VII 2012 р.

²²⁰ M. Migalski, *Polityka zagraniczna w programie i działalności Prawa i Sprawiedliwości* [w:] *Prawo i Sprawiedliwość*, red. M. Migalski, Toruń 2010, с. 86.

²²¹ Інтернет сторінка „Rzeczypospolitej”, <http://www.rp.pl>, P. Kowal, *Nie żegnajmy się z Giedroyciem*, Інформація з 24 IX 2011 р.

²²² M. Migalski, *Polityka zagraniczna w programie i działalności Platformy Obywatelskiej*, [w:] *Platforma Obywatelska*, red. M. Migalski, Toruń 2009, с. 113.

сутність зацікавлення колишніми радянськими країнами ГП „віддавала” східну частину європейського континенту під вплив РФ. Росія використала існуючу ситуацію і почала запроваджувати в країнах Східної Європи інтенсивну політику підпорядкування, використовуючи для цього політичні та економічні механізми.

Мета закордонної політики ПіС була спрямована на розвиток демократії, зближення східних країн із західними структурами і зміцнення енергетичної безпеки. Однак, більшість їх планів не можна було реалізувати з наступних причин. По-перше, країни Східної Європи не змогли запровадити суттєві політичні, соціальні та економічні зміни. По-друге, Польща не мала відповідних інструментів, до стимулювання цих змін. По-третє, західні країни не були зацікавлені у підтримці польської східної політики. По-четверте, Росія виступала проти польських планів у Східній Європі.

У зовнішній політиці європейських потуг, особливо Німеччини і Франції, переважають національні, а не загальноєвропейські інтереси. Прихильники інтеграції мають критичне ставлення до егоїзму великих держав, який руйнує структуру європейського співробітництва. Прем'єр-міністр Качинський звертав значну увагу на ці диспропорції, натомість, Туск їх ігнорував. ГП наголошувала на реалізації східної політики виключно у рамках ЄС, а також відмовлялась від східної політики не зважаючи на польську традицію, історію і геополітичні умови.

Summary

Eastern Europe is an important item in the Polish foreign policy, both for policymakers and researchers. The purpose of the article is an analysis of the concept of Polish foreign policy towards Eastern Europe States by Law and Justice and Civic Platform. The choice of these two batches was primarily dictated by the role that PiS and PO played on the Polish political scene between 2001 and 2011. Proposals for action to the Polish Eastern Europe proposed by the PiS and PO were distinct and differ in many aspects. First and foremost, the proposal was important for shape and specific law and foreign policy Polish. With all Polish parliamentary party it demands the in-

tegration of other post-Soviet countries with the European Union and the North Atlantic Pact. PiS sought to strengthen the status of Polish in the European Union. The involvement of EU countries to cooperate in the process of formulating actions to Eastern European States. Civic Platform politicians for action against East European States were skeptical about what caused that marginally treated area of Eastern Europe in their own concepts.

Іван Монолатій

(Івано-Франківськ / Пйотркув Трибунальський)

Геополітичні та національні інтереси в українських та російських інтерпретаціях

Категорія інтересу є однією з центральних як у теорії міжнародних відносин, так і у теорії геополітики. Словосполучення „геополітичний інтерес” і „національний інтерес” останнім часом широко використовується не тільки політичними елітами чи ЗМІ, а й у дослідженнях з проблем зовнішньополітичної активності держав. Разом з цим тільки окремі дослідники дають визначення цим поняттям. Адже, як відомо, визначення „геополітичний інтерес” не міститься у словниках з геополітики як у західній, так і пострадянській (російській, українській) науковій літературі. У відомих словниках, присвячених царині геополітики, які з’явилися за редакцією Дж. О’Лафліна²²³, О. Власюка та П. Кононенка²²⁴, В. Дерґачова²²⁵ та В. Манілова²²⁶ знаходимо трактування поняття „національних” чи „державних” інтересів, однак про геополітичні не йдеться.

Найчастіше у працях з геополітичної тематики використовується поняття „національні інтереси”, яким дослідники оперують у своїх міркуваннях. Зокрема у праці російського науковця К. Сорокіна у параграфі „Основні категорії та поняття сучасної геополітики» вводиться поняття „національні інтереси”, у той же час про інтереси геополітичні не згадується²²⁷. Інший російський теоретик А. Дугін у розділі „Що таке національні російські інтереси?” своєї

---

²²³ J. O’Loughlin, *Dictionary of Geopolitics*, Westport 1994, s. 286.

²²⁴ *Словник геополітичних термінів та понять*, (red.) О. Власюк, П. Кононенко, Київ 2008, s. 207.

²²⁵ В. Дерґачов, *Геополитика*, Москва 2004, s. 526.

²²⁶ *Геополитика, международная и национальная безопасность: словарь-справочник*, (red.) В. Манилов, Москва 1999, s. 375.

²²⁷ К. Сорокин, *Геополитика современности и геостратегия России*, Москва 1996, s. 2–22.

фундаментальної праці також не визначає поняття „геополітичні інтереси”, хоча досить часто використовує це словосполучення у своїх міркуваннях²²⁸. У розділі „Місце та значення інтересу у геополітиці” монографії румунського дослідника Г. Преда мова йде про категорію інтересу, який відноситься виключно до груп людей, організованих політичним, економічним, релігійним, культурним утворенням (державою), тобто усіх гравців (акторів), що складають сучасне геополітичне явище. До того ж він також оперує поняттям „національних інтересів” при розгляді геополітичних ситуацій²²⁹.

У наукових працях, у яких мали б міститися міркування щодо визначення суті геополітичних інтересів, містяться міркування про інтереси національні²³⁰. Перелік таких прикладів є надзвичайно великим. Поясненням цього може служити наступна цитата з геополітичного дослідження Норвезького інституту: „Геополітика часто поєднується з національними інтересами, терміном, який асоціюється з школою політичного реалізму та міжнародними відносинами”²³¹. Зважаючи на те, що геополітика є однією з теорій міжнародних відносин, які у дослідженнях та тлумаченнях використовують один і той же категоріальний апарат, наповнюючи одні і ті ж поняття різними аспектами, дослідники не приділяють уваги тлумаченню поняття „геополітичні інтереси”, а просто розуміють, що національний інтерес має у своїй структурі геополітичну складову, яка розглядається як заволодіння, експансія, домінування над іншими суб’єктами.

При розумінні та використанні поняття „геополітичний інтерес” можна окреслити тенденції ототожнення геополітичних інтересів з національними чи державними або визначення геополітичних інтересів як частини національних чи державних. У

---

²²⁸ А. Дугин, Основы геополитики: геополитическое будущее России, <http://arctogaia.com/public/osnovygeo/>, Інформація з 14 III 2012 р.

²²⁹ G. Preda, *Geopolitica: suport de curs*, Bucuresti 2007, s. 16–19.

²³⁰ M. Jones, *An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*, New York 2004, s. 202; H. Fifield, *Russell Geopolitics in Principle and Practice*, New York 1994, s. 203.

²³¹ *Geopolitics in the High North: Multiple Actors. Norwegian Interests*, An independent foundation The Fridtjof Nansen Institute, http://www.fni.no/doc&pdf/Geonor_digital.pdf, Інформація з 15 III 2012 р.

зв'язку з цим, постає необхідність розглянути проблему тотожності понять „національного”, „державного” та „геополітичного” інтересів, а також дослідити їхню сутність.

1/ Національні інтереси

Розглядаючи проблематику національних інтересів зауважимо її особливості. По-перше, це невичерпність цього питання, його постійна присутність у політичній дискусії, яка визначається тим, що саме нації, організовані у держави, виступають в якості суб'єкта дії на міжнародній арені. Відтак національне питання залишається актуальним в світовій та регіональній політиці кін. ХХ – поч. ХХІ ст., коли на історичну арену вийшли етнонаціональні рухи, які внесли відчутний вклад в зміну етнополітичної карти світу. По-друге, багатозначність самого поняття, що зумовлюється суб'єктивними інтересами політичних акторів і полягає, передусім, у подвійному розумінні нації – змістоутворюючого поняття, яке використовується щодо національних інтересів²³².

Зауважмо: наповнення змістом поняття „національного інтересу” в українській науці відрізняється від західної соціогуманітаристики.

Насамперед, це пояснюється стилістичними особливостями англійської, французької чи німецької мов від української і російської. Власне виникненню поняття „національні інтереси”, а також теорії геополітики ми завдячуємо західній науці, а тому наповнення його змістом у пострадянській науковій думці може провокувати дискусії та породжувати нові тлумачення поняття інтересу. Адже адаптація до української науки та розуміння цих понять є важливим, оскільки вони визначають суб'єкт діяльності міжнародних відносин та наповнюють змістом події зовнішнього характеру. Їхні стилістичні особливості можна проілюструвати використавши переклад з англійської, німецької та французької мов на російську чи українську. Зокрема слово „nation” перекладається як „нація”, „народ”, „державна”, в англійській додається до перекладу

---

²³² А. Здравомыслов, *Национальные интересы и национальная идея, „Социология российского кризиса” 1999, s. 142–187.*

слово „народність”. У перекладі слова „нація” (укр.) та „нация” (рос.) на німецьку, французьку, англійську мови слово „державна” не використовується. За такої ситуації, виникає необхідність тлумачення „національного інтересу” у зарубіжних та українських наукових колах.

Увага до проблематики національного інтересу особливо підвищилася після Другої світової війни. В найбільш розгорнутій формі ця концепція була сформульована у праці засновника теорії політичного реалізму Г. Морґентау „На захист національного інтересу” (1948 р.). Специфічну оцінку проблема національного інтересу отримала у французьких дослідників та сформульована позиція французького політолога Р. Арона у дослідженні „Мир та війна між націями” (1962 р.). Найактивніше своє розуміння цього поняття відстоювали дослідники, що належали до школи політичного реалізму в теорії міжнародних відносин. Саме Г. Морґентау сформулював концепцію „національного інтересу” та ввів її в науковий обіг. Вчений використовував поняття „національних інтересів” в зовнішній політиці як версію терміну „громадського інтересу” („*public interest*”) ²³³.

Взагалі, реалісти використовують термін „національних інтересів” при аналізі зовнішньої політики, фокусуючись на національній безпеці як ядрі національних інтересів. Для них „інтерес держави” („*interest of state*”) та інтереси національної безпеки („*national security*”) тотожні поняття ²³⁴. Ототожнення громадянського та національного інтересу знаходимо у працях американських науковців. Наприклад, теоретик взаємозв'язку С. Креснер зазначав, що „громадянський інтерес є аналогом національного інтересу у міжнародній політиці” ²³⁵, а Н. Сінґх уважав, що „національний інтерес” є державним ²³⁶.

---

²³³ Н. Якуб, *Становление концепции целей государственной политики в западной исторической и политической мысли* (диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук), Омск 2004, с. 28.

²³⁴ L. McLean, *Political Dictionary. The Concise Oxford Dictionary of Politics*, Oxford 2003, s. 362.

²³⁵ D. Krasner, *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and U.S.*, Princeton 1978, s. 36.

²³⁶ N. Singh, *Fundamental concepts of International Politics*, Binding 2002, s. 33.

До середини ХХ ст. в політичній науці сформувались дві школи аналізу національних інтересів – школа політичного реалізму та школа політичного лібералізму. Їхні відмінності полягають у тому, що:

- національний інтерес, до якого прагне держава, стає вище приватних інтересів;
- національний інтерес визначається зовнішнім середовищем, а не внутрішніми потребами суспільства;
- геополітичні пріоритети займають домінуюче положення;
- національний інтерес є однозначним, а не плюралістичним;
- розуміння національних інтересів держави виключає визнання національних інтересів інших держав.

На думку представників школи політичного реалізму, чинники формування національних інтересів мають об'єктивний характер і не залежать від інтересів владних груп держав чи окремих осіб. Прихильники теорії прийняття рішень заперечують об'єктивний характер національних інтересів і вважають, що останні формуються суб'єктивними переконаннями, філософським і політичним поглядами правлячої еліти. Представники цього напрямку стверджують, що національні інтереси – суб'єктивні за характером, а тому національний інтерес – це те, що нація (саме той, що приймає рішення), назве таким²³⁷. З часом дискусії між реалістами та модерністами (інституціоналістами та глобалістами) прийшли до певної взаємної дифузії обох підходів. В подібних обговореннях категорія національного інтересу залишається найголовнішою. З'явилися тези про те, що національний інтерес може включати забезпечення загальної безпеки, роззброєння, мирних та рівноправних умов співробітництва держав, а не зводиться лише до посилення тиску на інші держави. Так визнається можливість мирної конкуренції, партнерства, співробітництва, що створює умови для гарантій національних інтересів²³⁸.

---

²³⁷ Р. Мухаметов, *Национальные интересы: сущность, трактовки и типология*, „Известия Уральского государственного университета” 2008, nr 57, Т. 5, s. 72–81.

²³⁸ Р. Улитин, *Соотношение понятий „национальный интерес” и „национальная безопасность” в трудах западных и отечественных исследо-*

Доцільно розглянути як трактують поняття „національні інтереси” окремі українські науковці та правознавці. Умовно виділяємо три основні напрями розуміння суті національних інтересів.

За *першим напрямом* поняття „національні інтереси” є похідним від понять „народ”, „нація”; під національними інтересами слід розуміти примат інтересів народу як суб'єкта дій в усіх сферах людського буття над інтересами держави. Свої початки ця тенденція бере у народницькому напрямі, у діяльності Кирило-Мефодіївського братства, в школі українського історика В. Антоновича, а також у М. Грушевського та його послідовників. Така тенденція прослідковується у працях Хв. Вовка, І. Франка, Є. Маланюка. За таким напрямом створювались перші політичні партії в Україні, що ставили за мету відстоювати національні інтереси українського народу в добу царської реакції, в роки революційного піднесення, у період становлення незалежності України.

Така спрямованість знайшла відображення в Законі України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. № 964-IV при визначенні національних інтересів.

Зокрема ст. 1 вказує, що „національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток”. Пріоритети національних інтересів України встановлює ст. 6 згаданого Закону. Це, зокрема, гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнто-

ваної ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України²³⁹.

За *другим напрямом* поняття „національні інтереси” розглядаються з позицій ототожнення понять „держава” та „нація” і є суб'єктом дій щодо народу, якому відводиться роль об'єкта, з яким ці дії чинять (керують, рятують, ведуть до мети тощо). Свої початки така тенденція бере в авторитарних традиціях російської держави (спочатку – абсолютної монархії, а пізніше – СРСР з тоталітарною формою державного режиму і, насамкінець, – Російської Федерації). Такий напрям прослідковується у працях науковців радянської доби, їхніх послідовників, деяких правих і праворадикальних російських політичних сил та окремих українських науковців, які орієнтуються на російських однодумців. Так, наприклад, О. Рогозін, Ф. Медвідь, М. Головатий, О. Антонюк часом ототожнюють національні інтереси з державними і деколи вживають термін „національно-державні” або „державні (національні) інтереси”²⁴⁰.

За *третьім напрямом* національні інтереси є інтегральним виразом інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему, отже, і розглядаються як одна із сторін буття

---

²³⁹ Закон України „Про основи національної безпеки України” № 964-IV від 19 червня 2003 р., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>, Інформація з 19 III 2012 р.

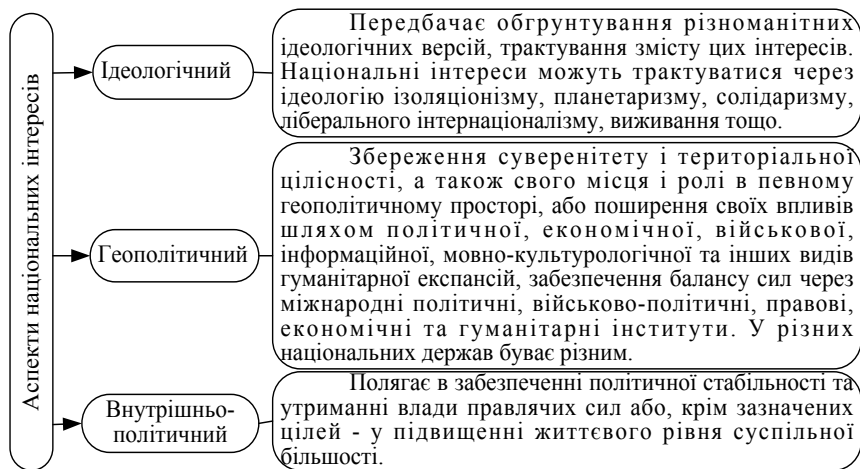
²⁴⁰ Ю. Понур, *Українознавче визначення та конкретизація змісту категорії „національні інтереси українського народу”, „Українознавство: науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал” 2008, nr 1, s. 132-135.*

суспільства, похідною від якого є політична система. Така тенденція не обмежує поняття „національні інтереси” якоюсь галузевою специфікою, проте дає визначення інтересів як основу функціонування всіх складових політичної системи²⁴¹. В Україні термін „національні інтереси” можна застосовувати до держави як системоутворюючого елемента політичної системи; представника державотворчої нації; як представника цілого населення (народу), тобто всіх осіб, що мають її громадянство й постійно проживають на цій території²⁴².

Українські політологи²⁴³ зазначають, що поняття „національні інтереси” має низку аспектів: геополітичний, внутрішньополітичний та ідеологічний, характеристику яких можна узагальнити схемою²⁴⁴:

АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТОЛОГІЇ

²⁴¹ *Політологія: підручник*, (ред.) О. Бабкіна, В. Горбатенко, Київ 2002, с. 528.

²⁴² В. Веремчук, *Суть, структура та ознаки національного інтересу*, „Вісник Львівського університету. Серія „Міжнародні відносини”” 2006, nr 18, s. 37–44.

²⁴³ С. Гелей, С. Рутар, *Основи політології: навчальний посібник*, Київ 1999, с. 380; А. Кузьменко, *Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам*, „Юридичний журнал” 2006, nr 10, s. 79–88.

²⁴⁴ А. Степанова, *Система геополітичних інтересів України у Чорноморському регіоні* (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук), Чернівці 2012, с. 45.

Зауважмо: у вузькому розумінні поняття „національний інтерес” сприймають як комплекс заходів з виживання держави; як системи щодо збереження її територіальної цілісності, основних інститутів правління, політичної незалежності, існуючої економічної моделі, культурної національної самобутності, забезпечення економічного розвитку та процвітання, підтримки оптимального демографічного балансу та рівня життя у суспільстві.

Натомість у широкому розумінні національний інтерес зачіпає ряд додаткових сфер діяльності – захист життя та власності своїх громадян за кордоном, протекціонізм по відношенню до національної економіки, підтримку доступу національних товарів на закордонні ринки та забезпечення їх сировиною із-за кордону тощо.

Отже, національний інтерес – це усвідомлена, об’єктивна, життєво необхідна потреба суспільства, яка виникла з його національних цінностей та прагнень, виражена в офіційних документах держави та спрямована на досягнення чи підтримку самозбереження, достойного існування, прогресивного розвитку за посередництвом державних інститутів.

Натепер найпоширенішими визначеннями національного інтересу є такі:

- національний інтерес – реальний комплекс цільових настанов держави, який вона намагається реалізувати у своїй внутрішній та зовнішній політиці;
- національний інтерес – це похідна аспіраційних (тобто таких, що впливають з намагань) і оперативних (тобто таких, що пов’язані з реальною діяльністю) потреб суспільства та пов’язаних з ними ціннісних систем;
- національний інтерес – це інтегрований показник (рівнодіючий вектор) життєво важливих інтересів і потреб людини, держави і суспільства в цілому, який формується у процесі конфронтації потреб з об’єктивними можливостями їхнього задоволення²⁴⁵.

---

²⁴⁵ О. Гончаренко, *Пріоритети та засади формування інтегральної стратегії національної безпеки на перспективу*, „Стратегічна панорама” 1998, nr 1–2, s. 34–51.

2/ Геополітичні інтереси

Геополітичний інтерес є складовою національного інтересу, який пов'язаний із прагненням та можливістю держави встановити контроль (територіальний, економічний, культурний, інформаційний, політичний) у визнаних нею стратегічно важливих зонах, з метою забезпечення собі панівного становища у глобальному, регіональному, субрегіональному просторах та захист свого геополітичного положення від геополітичних посягань інших держав. Система геополітичних інтересів є складною, багаторівневою та динамічною. У геополітиці інтереси реалізуються за допомогою експансії, яка на сьогодні має такі види проявів, як інформаційний, культурно-цивілізаційний, релігійний, етнорелігійний, політичний та економічний тиск.

Визначення „геополітичних інтересів” можна знайти у досить малій кількості робіт як вітчизняних, так і іноземних науковців. Як слушно зазначає російський науковець І. Белашов у науковій літературі геополітичні інтереси трактуються широко та різнопланово²⁴⁶. Така оцінка, безумовно, показує наявність чималих проблем у розумінні і тлумаченні цього поняття та проблеми при аналізі геополітичних інтересів держави. На думку американського філософа Дж. Фейблмана, геополітичні інтереси – це інтереси, які забезпечують економічну та політичну вигоду для держави, зокрема її безпеку шляхом освоєння та подолання залежності від себе інших держав та суспільних інститутів доступними методами. На думку вченого, геополітичні інтереси – це прагнення досягнути абсолютних переваг перед іншими країнами у всіх напрямках, особливо у сфері високих технологій, та шляхом економічного й політичного тиску та прямої агресії з метою забезпечення абсолютної керованості певною ситуацією²⁴⁷. Розуміння сутності поняття „геополітичні інтереси” ґрунтовно опрацьоване у статті російського науковця

---

²⁴⁶ І. Белашов, *Геополитические интересы в структуре современного политического процесса* (диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук), Ставрополь 2004, с. 14.

²⁴⁷ Дж. Фейблман, *Типы культуры. The Theory of Human Culture*, „Антология исследований культуры” 1997, Т. 1, с. 157–170.

О. Ширгазіна²⁴⁸. На його думку, геополітичний інтерес проявляється/виражається у намірах, планах суб'єкта з встановлення чи поширення свого впливу на природну територію об'єкту чи його зони з метою їх використання. Геополітичний інтерес може проявлятися в усіх сферах діяльності: економіці, культурі, екології, обороні тощо. Експансія представляє собою дії з встановлення чи розширення зони впливу суб'єкта на об'єкт чи сферу його інтересів з метою підкорення чи використання.

Для українського дослідника В. Булгакова геополітичний інтерес є часткою національного інтересу і охоплює всі види зовнішньополітичних інтересів конкретного суб'єкту геополітики в їх взаємозв'язках і взаємодіях²⁴⁹. Подібне тлумачення міститься у монографії С. Андрущенко, для якого „геополітичний інтерес є однією з складових національного інтересу держави, групи держав”²⁵⁰. Інші науковці – С. Василенко та Ю. Шмаленко у своїх роботах²⁵¹ посилаються на статтю О. Паламарчука, у якій зазначається, що геополітичні інтереси країни пов'язані насамперед із зовнішніми аспектами її розвитку і виникають завжди у конкретному регіоні, країні (географічна ознака)²⁵². У статті О. Лозовицького, зазначено, що життєво важливі національні геополітичні інтереси пов'язані зі збереженням, збільшенням та захистом національних цінностей, девальвація і втрата яких загрожує безпеці або й навіть існуванню народу. До таких геополітичних інтересів автор відносить суверенітет, державну і тери-

---

²⁴⁸ О. Ширгазін, *Геополитические интересы России в период глобального предела мира*, „Русский геополитический сборник” 1997, № 2, с. 10–13.

²⁴⁹ В. Булгаков, *Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України* (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук), Київ 2002, с. 32.

²⁵⁰ С. Андрущенко, *Україна у сучасному геополітичному середовищі*, Київ 2005, с. 12–13.

²⁵¹ С. Василенко, *Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі* (дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук), Одеса 2001, с. 158; Ю. Шмаленко, *Геополітичні пріоритети України в сучасному світі* (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук), Одеса 2002, с. 45.

²⁵² О. Паламарчук, *Наукові категорії геополітики і досвід аналізу геополітичного положення країни*, „Стратегічна панорама” 2000, № 1/2, с. 50-59.

торіальну цілісність, ефективну систему оборони та безпеки, можливість відвернення агресії, запобігання війнам²⁵³. Правознавець О. Старіцин висновує, що геополітичний інтерес є формою вираження інтересу національного. Його сутність – поширення впливу нації (носія інтересу) на суміжні країни і народи задля забезпечення вирішення власних задач за рахунок ресурсів інших країн і народів²⁵⁴.

Особливо цікавою та цінною за умови дефіциту тлумачення геополітичних інтересів є праця І. Белашова. Згідно з його висновками, геополітичні інтереси являють собою складне багаторівневе утворення, яке формується у руслі об'єктивних процесів як під прямим, так і посереднім впливом сукупності чинників. В їх числі географічні, природно-кліматичні, демографічні, соціально-політичні, економічні, військово-політичні, етнічні, морально-етнічні та інші умови, культурні, національні, релігійні традиції тощо. В основі геополітичних інтересів знаходиться особистість як біосоціальна система, соціальна група, суспільство, держава²⁵⁵.

Розгляд класичного етапу розвитку геополітики як науки дозволяє визначити деякі закономірності розвитку геополітичних інтересів як одну з детермінант сучасного політичного процесу:

- контроль над простором втрачають ті геополітичні суб'єкти, які не володіють необхідними та достатніми можливостями для завоювання та утримання території, не забезпечують необхідну безпеку;
- втрата контролю над простором одним геополітичним суб'єктом завжди означає його заволодіння іншим;

---

²⁵³ О. Лозовицький, *Геополітичні інтереси України – імперативи сучасного національного державотворчого процесу*, „Історія України” 2007, nr 12, s. 1–7.

²⁵⁴ О. Старіцин, *Правові основи служби кримських татар у військових формуваннях Російської імперії (1784–1917 рр.)* (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук), Сімферополь 2007, s. 69.

²⁵⁵ И. Белашов, *Геополитические интересы в структуре современного политического процесса* (дисертація на соискание ученой степени кандидата политических наук), Ставрополь 2004, s. 41.

- стабільність та безпека геополітичного суб'єкта досягається деяким оптимумом підконтрольного простору, оскільки чим ширший простір, тим важче він піддається керуванню зі сторони суб'єкта;
- переваги іноді отримує той суб'єкт, який контролює ключові (геостратегічні) точки простору, а сила чи слабкість геополітичного суб'єкта похідна від ступеня його самодостатності та контролю над ключовими точками²⁵⁶.

Класичне розуміння геополітичних інтересів як групи інтересів, що пов'язані з цілями домінування, гегемонії, експансії, а також захисту від них та посилення безпеки, потребують якісного реформування, наближення їх до реалій сучасного політичного процесу. Згаданий вище дослідник І. Белашов підкреслює, що важливою складовою національно-державних інтересів є геополітичні. Щоправда невиправдано вважати геополітичними абсолютно усі політичні інтереси, що мають місце у відносинах між суб'єктами цих інтересів, оскільки домінування має завжди у якості об'єкта деяку територію (простір), то правомірніше є використання терміну „геополітичні інтереси” для зазначення групи інтересів, що пов'язані з цілями домінування, гегемонії, експансії, а також захисту від них та забезпечення безпеки²⁵⁷. Тобто геополітичний характер мають інтереси, пов'язані, з одного боку, з експансією, а з іншого – з метою забезпечення безпеки.

Геополітичні інтереси самі детермінуються системою чинників, серед яких визначне місце займають інтереси суб'єктів геополітичних відносин (особистість, соціальна група, суспільство, держава, народ). У рамках цієї системи визначимо дві групи інтересів: 1) група фундаментальних, довгострокових інтересів, які практично не змінюються чи змінюються надзвичайно повільно; 2) інтереси ситуативного характеру, предметом яких є цілі, що формуються у результаті досягнутої угоди чи компромісу, або, навпаки, означають протистояння, протиборство. У реальній політиці місце цих двох груп інтересів визначається конкретними умовами і залежать від співвідношення сил, наявності

---

²⁵⁶ Ibidem, s. 19.

²⁵⁷ Ibidem, s. 36.

можливостей для проведення власних фундаментальних інтересів.

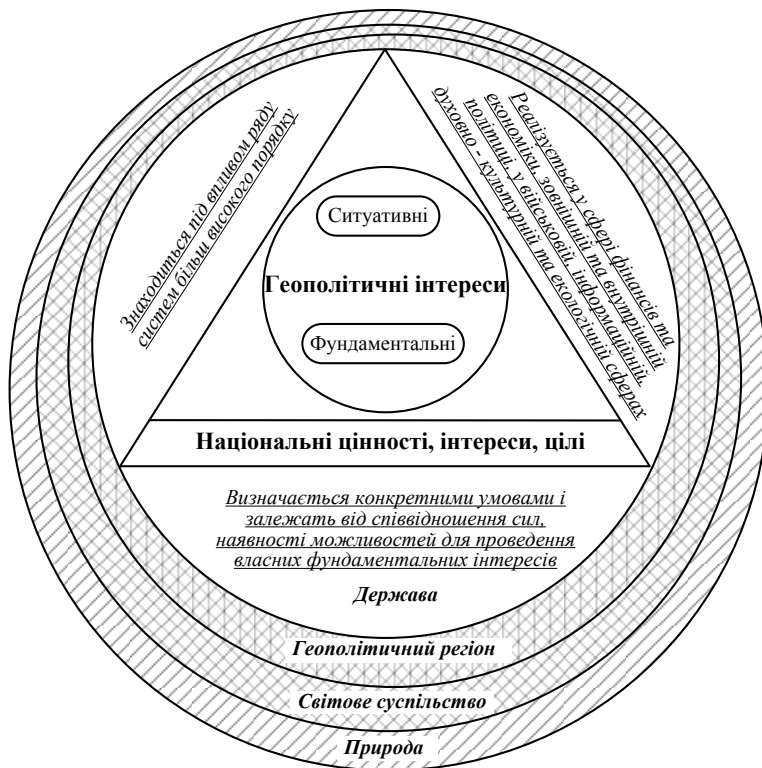
Основну роль у формуванні, функціонуванні, забезпеченні ефективності системи геополітичних інтересів відіграє, з одного боку, адекватне матеріальному та духовному потенціалу народу усвідомлення національних цінностей, ідей, цілей, з іншого – її закріплення у політичній, соціально-економічній організації суспільства, державному та культурному будівництві, в практичній політиці. Національні цінності, інтереси та цілі – триада першоджерел, основних рушійних сил системи геополітичних інтересів, що визначає її зміст, характер, конфігурацію, спрямованість. Геополітичні цілі різних суб'єктів можуть різнитись, а також у дечому співпадати. Це обумовлює різницю двох видів дій суб'єктів: у напрямі протидії та у напрямі співробітництва. Усі перераховані вище елементи є елементами цілісної структури геополітичних інтересів, а тому їх можна класифікувати як внутрішні. Поряд з ними існує цілий ряд систем більш високого порядку, які по відношенню до системи геополітичних інтересів є зовнішніми. Це, перш за все, геополітичний регіон – система, що включає увесь спектр взаємовідносин народів та держав певного регіону земної кулі; світове суспільство – глобальна система, що поєднує усі держави, усі народи; природа – система, що охоплює середовище життя людства²⁵⁸. За результатами такого аналізу, ці інтереси представлені складною багаторівневою динамічною системою²⁵⁹:

---

²⁵⁸ Ibidem, s. 37-38.

²⁵⁹ А. Степанова, *Система геополітичних інтересів України у Чорноморському регіоні* (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук), Чернівці 2012, s. 50.

СИСТЕМА ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Виходячи з вище зазначеного, геополітичний інтерес – це складова (аспект) національного інтересу, що пов’язаний з прагненням та можливістю держави встановити контроль (територіальний, економічний, культурний, інформаційний, політичний) у визнаних нею стратегічно важливих зонах, з метою забезпечення собі панівного становища у глобальному, регіональному, субрегіональному просторах та захист свого геополітичного положення від геополітичних посягань інших держав. Констатуємо, що геополітичний інтерес є частиною національних інтересів держави. Об’єктивна реальність полягає в тому, що без геополітичних інтересів не відбувається діяльність держави на міжнародній арені, оскільки будь-який розвиток та забезпечення гідного положення держави передбачає геополітичну гру. Таким чином відбувається „перехрещення” геополітичних інтересів з національним щодо забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та інших питань щодо забезпечення безпеки

протидії геополітичному впливу інших суб'єктів. А що в умовах реалізації окремих завдань зовнішньополітичної активності держави, зокрема відстоювання геополітичних претензій (наприклад, на територію іншої держави), обґрунтовують це національними інтересами (виходячи з історичних, культурних, етнічних міркувань чи з питань безпеки), відбувається злиття геополітичного інтересу з національним.

3/ Спільні та відмінні риси геополітичного і національного інтересу

Розглянутий матеріал дозволяє виокремити як спільні, так і відмінні риси досліджуваних понять у вигляді таблиці.

Таблиця 1. Відмінні риси національного та геополітичного інтересів

Критерій порівняння	Національний інтерес	Геополітичний інтерес
Основа формування	Інтереси громади, виражені у нормативно-правових актах	Можливості та прагнення держави до зовнішнього панування
Суть інтересу	Об'єктивні, життєво необхідні потреби для існування спільноти у державі, відкрито проголошуються на міжнародній арені	Експансіоністські прагнення держави, здебільшого суб'єктивного характеру, здебільшого є „прихованими”
Рівні реалізації	На зовнішньому та внутрішньому рівнях держави	Здебільшого передбачає зовнішньополітичну діяльність
Законодавчий рівень	Визначені в законодавчих документах держави	Виражені у геополітичних доктринах
Сприйняття іншими суб'єктами	Здебільшого підтримується суб'єктами світової політики	Переважно засуджується, окрім випадків забезпечення власної безпеки від геополітичних посягань іншого суб'єкта

Відтак спільними рисами обох проаналізованих понять є такі: 1) реалізація національних та геополітичних інтересів на тепер здебільшого передбачає використання мирних засобів, що обмежуються міжнародним правом; 2) національний та геополі-

тичний інтереси передбачають захист власного суверенітету, територіальної цілісності, забезпечення безпеки населення; 3) при формуванні національного та геополітичного інтересів до уваги беруться географічні особливості держави та наявний ресурсний потенціал.

Оскільки важливим для геополітичного статусу країни є аналіз її потенціалу, що є її базою формування геополітичних інтересів, при цьому необхідно враховувати аналогічний потенціал та можливі протидії чи підтримку інших суб'єктів міжнародних відносин. Тому місце геополітичних та національних інтересів в процесів формування та здійснення політики можна представити алгоритмом²⁶⁰:

**МІСЦЕ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ
В АЛГОРИТМІ ФОРМУВАННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИКИ**

²⁶⁰ Р. Улитин, *Соотношение понятий „национальный интерес” и „национальная безопасность” в трудах западных и отечественных исследователей*, „Вестник Нижегородского государственного университета”, 2003, nr 1, s. 129–137; А. Степанова, *Система геополітичних інтересів України у Чорноморському регіоні* (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук), Чернівці 2012, s. 54.

Summary

What is a „national interest” and what is a „geopolitical interest”. Author is looking for answers and he is trying to explain a definition of national and geopolitical interest. His studies are concentrated on interpretations of ukrainian and russian researchers.

Юзеф Тимановський
(Варшава)

Україна та східна політика Європейського Союзу

Україна – це не лише східний сусід Польщі, але також важлива складова частина порядку в Європі. Перспективи та розвиток України становлять виклик не тільки для неї самої, але також для ЄС та Російської Федерації.

На думку західних політиків, Україна є стратегічною державою у проблемі європейської безпеки²⁶¹. З декількох причин: по-перше, Україна завдяки геостратегічному та геоекономічному потенціалу є важливим елементом у майбутній структурі європейської безпеки; по-друге, зміцнення незалежної України матиме основний вплив на формування майбутньої великодержавної позиції Росії²⁶².

Незалежна Україна стала конкурентом Росії у сфері відносин із західними державами, принаймні у 90-х рр. ХХ ст. Мова йде не тільки про економічну та фінансову допомогу, але також про символічно-психологічну сферу. Росія домагається, щоб західні держави визнали її виключним спадкоємцем радянської великодержавності, натомість Україна хоче відігравати роль самостійного суб'єкта у відносинах як з Російською Федерацією, так і з Європейським Союзом.

Як стверджує Станіслав Белень – зміцнення самостійної України є для Росії тестом, що покаже волю Москви щодо схвалення змін, які наступили після розпаду радянської імперії. Для Росії це явище є проблемою визначення її нової тотожності, а також самоконтролю, щоб не допустити до відродження реінте-

---

²⁶¹ J. E. Mróz, O. Pavliuk, *Ukraine: Europe's Linchpin*, „Foreign Affairs” 1996, s. 59.

²⁶² [Див.: S. Bieleń, *Ukraina a Rosja – niezależność i dominacja*, „Polityka Wschodnia” 1998, nr 1, s. 7.]

граційних і неоімперіалістичних тенденцій²⁶³. Визнання України має також свої наслідки у сфері устрою. Оскільки, це може бути важливим фактором у процесі зміцнення російської демократії. У іншому випадку, якщо б Росія повернулася до політики підпорядкування собі Києва, то повернення авторитаризму у Кремлі було б необхідністю²⁶⁴. Агресивна та недемократична Росія знову зробилася б невідповідним партнером для західних держав у міжнародних переговорах про міжнародний порядок²⁶⁵.

Росія неодноразово підкреслювала своє негативне ставлення до інтеграції України з ЄС та НАТО. Україна для Росії є не лише важливою складовою частиною у галузі геополітики, але також може бути суттєвим елементом у питаннях відбудови великодержавної позиції російської держави. Росія, як регіональний володар, прагне відгравати важливу роль у світі та не хоче погодитися із втратою впливів у країнах Східної Європи, де Україна має значну позицію.

Україна сьогодні знаходиться між Сходом та Заходом. Однаково як ЄС, так і РФ є для неї важливою точкою відліку, у якій відповідний вибір стратегічного шляху розвитку буде мати важливий вплив на її позицію у геополітичній та економічній системах, а також у галузі безпеки.

Як стверджував британський аналітик Дж. Шерр²⁶⁶, – без України Росія не зможе повернути собі такого значення, яке мав СРСР. Натомість Україна, на думку багатьох українців, не має шансів зберегти свою незалежність без *особливого партнерства*, що не може бути реалізоване без підтримки з боку західних держав. Метою російської політики було та є ангажування Києва у інтеграційні процеси, ініційовані Російською Федерацією, а та-

---

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ R. J. Rummel, *Democracies are less Warlike than Other Regimes*, „European Journal of International Relations” 1995, nr 4, s. 457–459.

²⁶⁵ S. Bieleń, *op. cit.*, s. 9.

²⁶⁶ J. Sherr, *Ukraina, Rosja, Europa*, „Eurazja” 1997, nr 1, s. 13.

кож перетворення відносин з Україною у вид *спеціальних відносин*²⁶⁷.

Процес політичних та економічних перетворень не сприяє визначенню стратегічного розвитку держави, якщо він можливий, беручи до уваги геополітичну ситуацію України. Зважаючи на політичні, економічні та соціальні перетворення, які відбуваються у світі, можна сказати, що вихід України з колишнього тоталітарного політичного режиму відбувається надто повільно.

Україна, вступаючи на шлях самостійності та незалежності, була між Сходом та Заходом. Зробити відповідний вибір було дуже важко, якщо брати до уваги багатовікову політичну, економічну та культурну залежність від Москви, а також спробу визволення від Росії, яку уособлює Європейський Союз.

У українській геополітичній думці є декілька течій: 1) західна, 2) слов'янофільська, 3) геоцентрична, 4) балтійсько-чорноморська, 5) чорноморсько-балканська²⁶⁸. Найважливішими є перші три, які формують сучасний геополітичний вибір України. Беручи до уваги економічні інтереси та культурні відносини із Росією, Україна не може вирішитися на інституційно-юридичний зв'язок інтеграції з Європейським Союзом. На практиці – це прагматична політика, яка у довшій перспективі може виявитися неефективною, з точки зору інтересів перспектив розвитку української держави.

Сучасний вибір України між Сходом та Заходом – це вибір між Європейським Союзом та Митним союзом. Зважаючи на економічну та фінансову кризу після 2008 р., яку Європейський Союз не здатний подолати, можна передбачити, що як частина української політичної еліти, так і частина українського суспільства оберуть Росію, яка у період економічної кризи у 1998 р. змогла адекватно відреагувати на їх економічні проблеми та потреби.

---

²⁶⁷ [Див: Н. Binkowski, *Europejskie aspiracje Ukrainy [w:] Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Warszawa 2011, s. 79.]

²⁶⁸ В. Мадіссон, В. Шаров, *Сучасна українська геополітика. Навчальний посібник*, Київ 2003.

Якщо ми говоримо про перспективи інтеграції України з ЄС мусимо звернути увагу, щонайменше, на три чинники: системно-юридичний і політичний, економічний та геополітичний, які допомагають нам відповісти на питання чи Україна знаходиться на шляху до Європейського Союзу чи до Митного союзу.

1/ Системно-правові та політичні обумовленості України

Здається, що позиція України між Росією та ЄС може, у значній мірі, вирішити напрямок системних перетворень у державі.

Варто нагадати, що поняття *трансформація* (у політичних науках) можна визначити як демократизацію, якою керують політики, що прагнуть реформ. У першому періоді демократичних перетворень авторитарна влада є сильніша від опозиції²⁶⁹. Потрібно, щоб виникли відповідні сприятливі умови для демократичного розвитку держави. Чи такі умови існують сьогодні в Україні? Якщо модернізація України буде відбуватися завдяки демократичним методам, то можна сказати, що існує велика правдоподібність, що інтеграція з Європейським Союзом буде можливою у недалекому майбутньому. Однак, якщо у процесі системно-правових та політичних перетворень переважатимуть авторитарні тенденції, то цей напрямок інтеграції буде неможливим.

У сучасних міжнародних відносин, а також у політичній науці, аналіз переходу до демократії відбувається на двох рівнях. Перший – це інституційний рівень, який може бути реалізований у короткому періоді. Він охоплює утворення демократичних структур, які на основі схваленої демократичної конституції держави, повинні провести реформи політичної та економічної системи. Другий рівень – це перетворення суспільного характеру, а їх масштаб та характер вимагають довгого періоду реалізації. У сфері суспільних перетворень можемо побачити повільні зміни політичної свідомості та культури, які становлять важливий елемент у процесі формування громадянського суспільства.

---

²⁶⁹ A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wrocław 1997, s. 25.

Перехід до демократії визначається як трансформація, зміна, перехідний період, локалізує системні перетворення, які відбуваються у конкретному географічному просторі та у визначений час. Л. Морліно визначає перехід до демократії як проміжний період між недемократичним устроєм та фіксацією демократії²⁷⁰. Цей дослідник вважає, що характерними ознаками перехідного періоду є:

- 1) обмежена демократія – існує, коли політичний устрій обмежує участь деяких політичних сил у політичній грі, наприклад, коли якась партія була делегалізована;
- 2) інституційний гібрид – характеризується певною зміною і відкритістю авторитарної системи, але основні еліти та інституції не змінюються;
- 3) лібералізація – поступовий процес передачі прав та повноважень, які раніше належали тільки авторитарній еліті, яка за допомогою цих прав і повноважень могла контролювати суспільство,
- 4) демократизація – альтернатива або наслідок лібералізації – проявляється у реальному визнанні політичних та громадянських прав, які є основою перетворень політичної системи та відродження громадянського суспільства²⁷¹.

Кажучи про системно-правові та політичні перетворення в Україні, потрібно зазначити, що процес демократизації не завжди повинен закінчитись закріпленням демократії. Найчастіше, демократизація була довготривалим та складним процесом, як на інституційному, так і на суспільному рівні. Цей процес поширюється на усі три стадії періоду переходу до демократії, тобто на стадію підготовки (також звана вступною стадією), стадію рішення (що відповідає концепції перехідного періоду) та стадію нормалізації (період зміцнення демократії)²⁷². Завжди існує побоювання, що в будь-який період системно-правових та політичних перетворень політичні еліти, або їх більшість за допомо-

---

²⁷⁰ L. Morlino, *Democratic Establishments: A Dimensional Analysis* [w:] *Comparing New democracies. Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and Southern Cone*, red: E. Baloyra, London.

²⁷¹ Ibid., s. 53–54.

²⁷² [Див.: A. Antoszewski i R. Herbut, *op. cit.*, s. 13.]

гою пасивного ставлення суспільства, можуть звернути зі шляху демократії у напрямку авторитаризму.

На думку С. Гантінгтона, демократизація охоплює: 1) кінець авторитарного режиму; 2) встановлення демократичної системи; 3) консолідацію демократичної системи. Здається, що в Україні, подальший етап формування демократії, як у інституційній, так і у суспільній сфері, затримався на останньому періоді демократизації. Як темп, так і характер системно-юридичних та політичних перетворень, започаткованих після *Помаранчевої революції*, вказують на відсутність політичної стабільності. Як на інституційному рівні, у якому 1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України повернув попередній юридичний порядок, так і на функціональному рівні ще не сформувалися ознаки громадянського суспільства. Зважаючи на системно-правовий та політичний процес перетворень, слід зазначити, що до 2004 р. Україна знаходилася на перехідній стадії між уявною демократією та певною моделлю консолідованої демократії. Після 2004 р. у результаті позиції суспільства, а також більшої частини політичних еліт у період *Помаранчевої революції*, можна було побачити передумови для розвитку консолідованої демократії. Натомість, після 2010 р. можна зауважити відхід від неконсолідованої демократії до неконсолідованого авторитаризму. Рівень розвитку демократичних перетворень обмежений існуванням суспільно-правових проблем (олігархічна система), низьким рівнем альтернативи влади, відсутністю стабільної партійної системи, слабкістю відкритого суспільства, що слухає популістські лозунги.

Проблема геополітичного вибору – це одна із ліній поділу українського суспільства, тому політичні партії дуже часто використовують її у передвиборчій боротьбі, що заважає досягненню компромісу. Активними прихильниками східної інтеграції залишаються комуністи та соціалісти. Протягом останніх років також об'єднані соціал-демократи підтримують вступ України до Митного союзу із Росією, Казахстаном та Білорусією²⁷³. Натомість західний напрямок підтримують праві партії Верхов-

---

²⁷³ А. Грігораш, *Медведчук виходить з тіні – готується до виборів?*, „Українська правда”,

<http://www.pravda.com.ua/articles/2011/05/30/6254208/>, травень 2011.

ної Ради, такі як: Народний Рух України, Українська Народна Партія, Партія Реформи і Порядок, Українська Республіканська Партія. Упродовж останніх років вони стартували у виборах як коаліції: Наша Україна та Блок Юлії Тимошенко. Для інших партій (Партія Регіонів, Соціалістична партія України, Народна Партія та інші) ближчою є політика багатовекторності, тобто геополітичної нерішучості²⁷⁴.

У процесі формування політичної системи в Україні важливу роль відіграють також органи самоврядування, які повинні становити основу громадянського суспільства. На жаль, їх обсяг та характер дій є сильно обмежений у своїй самостійності. Це – не-самостійні одиниці. Завдання, які повинні реалізувати органи самоврядування є широкими, але повноваження та бюджет цих органів обмежені. Панує повна централізація і, навіть, поточні потреби населення виконуються завдяки дотаціям із центрального бюджету²⁷⁵.

Беручи до уваги процес системно-правових та політичних перетворень, слід погодитися з фактом, що Україна, на теперішньому етапі розвитку держави, як у нормативно-інституційній, так і функціональній сфері, віддаляється від демократичних рішень, а наближається до авторитарних. У цій ситуації процес інтеграції з Європейським Союзом може опинитися під загрозою, але не перестане бути можливим. Існує потреба того щоб політична еліта та суспільство, у більшій мірі, мали бачення інтеграції з Заходом, який може посприяти розвитку незалежної та самостійної України.

2/ Економічні обумовленості

Економічна позиція України, показником якої є: географічне розташування, природні ресурси, рівень розвитку промисловості, доступ до світових ринків та закордонних інвестицій, створює можливості для розвитку держави. Однак, важливим елементом при оцінці економічних можливостей України є її залежність від

---

²⁷⁴ W. Baluk, *Geopolityczne orientacje niepodległej Ukrainy* [w:] *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów WNP*, red. W. Baluk, Wrocław 2008, s. 93.

²⁷⁵ [Див.: <http://varplayer.appspot.com/wiki/Ukraine>, червень 2012.]

постачання з РФ стратегічно важливої сировини, без якої українська економіка не може ефективно розвиватися. Економічна залежність від Росії обмежує, у певній мірі, суверенітет держави та викликає проблеми у галузі економічної безпеки України.

Україна уже давно була об'єктом зацікавленості сусідів, оскільки, вона розглядалася як хлібна житниця Європи, а, крім того, її територія розташована у балтійсько-чорноморському просторі, що є важливим фактором у політиці ЄС. Серед держав, що були найбільш зацікавлені цією територією, були: Туреччина, Росія та Польща. Туреччина прагнула поширити свої впливи на північне узбережжя Чорного моря, натомість дві останні прагнули завоювати урожайні простори України та здобути вихід до моря²⁷⁶.

Географічне положення України відіграє особливо важливу роль, оскільки її територія займає майже половину балтійсько-чорноморської зони. Тому вона є транзитною територією для РФ у її економічних відносинах з державами Південної та Східної Європи. Крім того, до складу території України входять два півострови на Чорному морі: Крим і Керч, які створюють зручні умови для контролю морських шляхів сполучення та забезпечують свободу судноплавства свого флоту на Чорному морі. Згадані півострови мають важливе значення також і для Російської Федерації, позаяк від них проходять морські шляхи до Середземного моря²⁷⁷.

Україна, з огляду на своє географічне положення, є привабливим простором у суперництві між Росією та Заходом, але, з огляду на свій економічний потенціал, не відіграє, так як Росія, важливої ролі у світовій економіці. Важко передбачити її економічний розвиток у найближчому майбутньому, з огляду на відсутність політичної стабільності. Свій подальший економічний розвиток Україна поєднує з інтеграцією з Європейським Союзом та співпрацею з Росією²⁷⁸.

---

²⁷⁶ T. Noceń, *Ukraina. Charakterystyka wojskowo-geograficzna*, Poznań 1993, s. 7.

²⁷⁷ S. Helnarski, *Ekonomiczne i wojskowe uwarunkowania suwerenności Ukrainy*, Warszawa 1995, s. 4.

²⁷⁸ Стратегічні відносини із Росією повинні ґрунтуватися на співпраці у таких галузях: співробітництво в енергетичній та науково-технічній галузі; розвиток

Крім того, до слабких сторін української економіки можна віднести: невдалі ринкові реформи, відсутність стабільності та прозорості законодавства, несприятливий інвестиційний клімат, які роблять неможливими розвиток та конкурентну спроможність України у сфері міжнародних відносин.

Так, 29 березня 2012 р. державний концерн „Нафтогаз” заявив, що старається отримати кредит у російському „Газпромбанку” у розмірі 2 млрд дол США на період 7 років. Обґрунтовуючи свої дії, „Нафтогаз” визнав, що немає грошей, щоб заплатити за російський газ, оскільки ціни за паливо є високими, а борг споживачів поступово збільшується. Призупинення співпраці України із Міжнародним валютним фондом (МВФ) наприкінці 2010 р. призвело до значного збільшення вартості кредитів у західних банках для українських фірм. У такій ситуації для українських підприємств російські кредити часто були єдиним доступним джерелом фінансування. Результатом є поглиблення заборгованості перед російськими банками, як самої України, так і українських підприємств. Високі ціни на російський газ призводять до поглиблення торгового дефіциту та зменшення валютного резерву. Крім того, Україна має щораз більші проблеми із сплатою державного боргу. Україна мала заплатити у 2012 р. понад 10 млрд дол США, у тому числі, – 3,7 млрд дол США МВФ. Здається, що кредитна залежність Києва від Москви буде рости, що дасть Росії додаткові інструменти тиску на Україну, а у випадку значного погіршення економічної ситуації це може призвести до передання українських підприємств у руки РФ²⁷⁹.

Згідно з новоприйнятими документами, від липня 2010 р. Росія, Білорусь та Казахстан створили спільний митний простір (принципи його функціонування подібні до тих, які до того часу зобов'язували на території РФ), у якому більшість торгового об-

---

транспортної мережі; інвестиційна і коопераційно-технологічна співпраця, співробітництво у військово-технічній галузі, розвиток інвестиційних ринків, спільний розвиток регіонів, використання спільних сфер у економічній діяльності; спільні дії у боротьбі з сірою зоною в економіці. [Див.: *Materiał informacyjny dotyczący Ukrainy, Departament Europy, MSZ, Warszawa 2003 r.*]

²⁷⁹ *Ukraina uzależnia się od Rosji*, <http://www.osw.waw.pl/publikacje/tydzień>, Інформація з 3 VI 2012 р.

міну буде підпорядковуватися принципам вільної торгівлі. Держави, що інтегрувалися, запровадили цілісний (з деякими винятками) спільний митний тариф на імпорту товарів і Митний кодекс, що регулює процедури імпорту та експорту товарів між країнами Митного союзу. Крім того, згадані сторони розробляють уніфіковані технічні, санітарні та фітосанітарні стандарти (вони, ймовірно, будуть відповідати діючим в ЄС нормам, позаяк, у червні 2012 р. Росія узгодила свої стандарти з європейськими)²⁸⁰. Однак, створений Росією, Казахстаном, Білорусією Митний союз має багато обмежень. Із спільного митного тарифу було виключено понад 400, важливих для держав, товарів, у тому числі, легкові автомобілі (Казахстан і Білорусь зобов'язує мито менше від російського). З огляду на ці відмінності, на внутрішніх кордонах діятиме митний контроль товарів, що імпортуються з третіх держав. Крім того, сторони не прийняли багато нормативних актів, які регулюють їх митну політику. Важливим винятком у режимі вільної торгівлі, у рамках Митного союзу, є експортні мита на частину (яка не призначена на внутрішні потреби) російської нафти та нафтових продуктів, які експортуються до Білорусі. Треба очікувати, що у внутрішній торгівлі у Митному союзі далі будуть зобов'язувати також інші обмеження, зокрема позатарифні засоби (між іншим, квоти чи субсидії). Ліквідація обмежень, які зобов'язують у Митному союзі, відбудеться, згідно із російськими деклараціями, до 1 січня 2012 р., тобто від моменту створення спільного економічного простору на території цих трьох країн. Беручи до уваги різниці інтересів між партнерами, це видається мало правдоподібним²⁸¹.

Тому, економічна ситуація України сприяє інтеграції з Росією, яка дуже вдало використовує становище партнера. НАТО-мість Захід (МВФ, ЄС), який пов'язує свою співпрацю з процесом модернізації української економіки і з переходом на західні стандарти, втрачає свою вірогідність як партнер.

3/ Геополітичні обумовленості

---

²⁸⁰ *Unia Celna – polityczny projekt Rosji*, <http://www.osw.waw.pl>, червень 2012.

²⁸¹ <http://varplayer.appspot.com/wiki/Ukraina>, червень 2012.

Україна – це держава, на території якої поєднуються і взаємопроникають три світи: Східна Європа, Євразія та чорноморський простір. В українській політичній думці союз з одним із сусідів, при одночасному збереженні повної незалежності, практично не існує. Тому, не може дивувати те, що пріоритетне трактування даного партнера у зовнішній політиці має в Україні дещо інший сенс ніж на заході Європи і пов'язується скоріше з підбиранням собі союзників серед країн, які розташовуються далеко від України²⁸².

Згідно з українськими обумовленостями, поняття *інтеграція* має трохи інше значення, ніж традиційне. Уже у XVII і XVIII ст. партнером України була Швеція, у XIX ст. та на початку XX ст. – Німеччина, та протягом деякого періоду – Франція. Тому, можна сказати, що сучасне партнерство із вибраними західними державами обумовлене, у певному сенсі, історичним досвідом.

На думку Збігнєва Бжезінського, Україна – це новий, надзвичайно важливий простір євразійської шахівниці, а „її значення не зумовлюється потужністю чи амбіціями, а важливим географічним розташування та наслідками її потенційної нестабільності для поведінки геостратегічних гравців”²⁸³. Україна, як держава, завдяки своїй незалежності, може посприяти трансформації Росії, яка, втрачаючи контроль над Україною, *de facto*, перестає бути євразійською імперією²⁸⁴.

Геополітична позиція України – у глобальному вимірі – розташовується вздовж стратегічних осей: Париж – Берлін – Варшава – Київ та Росія – Балканський півострів. Посилаючись на працю Самуеля Гантінгтона „Зіткнення цивілізацій” („The Clash of Civilization and the Remaking of World Order”), можна сказати, що через територію України проходять лінії поділу основних цивілізацій – західної та православної, а через басейн Чорного моря

---

²⁸² О. Мустафін – політолог, працює у Київському науково-аналітичному центрі „Перспектива”. Щодо цілої Центрально-Східної Європи він вживає поняття *Східна Європа*.

²⁸³ Z. Brzezinski, *Wielka szachownica, Główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 56.

²⁸⁴ Ibid.

також цивілізації ісламу²⁸⁵. Крім того, Україна – у стратегії великих держав – є „*ставкою у грі*”, а найкращим прикладом цього є, запропонована З. Бжезинським у 1997 р. на форумі „Зовнішні справи” („Foreign Affairs”), карта євразійської геостратегії, на якій Україна належить до об’єднаної Європи, тобто знаходиться поза зоною впливів Росії. З. Бжезинський стверджував, що Україна між 2005 та 2010 рр., стане центральноєвропейською державою готовою до переговорів з ЄС та НАТО, за умови, що у ній будуть проведені глибокі внутрішні реформи. Тому, економічна та політична підтримка, особливо з боку США, для новостворених країн із простору Співдружності Незалежних Держав повинна бути інтегральною частиною політики, яка включала б Росію до системи трансконтинентальної співпраці. Суверенна Україна є дуже важливим елементом цієї політики²⁸⁶.

Варто пригадати, що про зміцнення співпраці між Україною, ЄС і НАТО було сказано у декларації Леоніда Кучми, яку він виголосив під час інаугураційної промови у грудні 1999 р., після того як його обрали на другу каденцію. Одночасно, Україна продовжує свою попередню політику „багатовекторності” – тобто будівництва рівноцінних відносин як із Росією, так і західними державами, що, з одного боку, є наслідком складної політичної та економічної ситуації, а з іншого, – це спроба збереження незалежності у зоні сильних впливів РФ та ЄС²⁸⁷.

Дослідження фонду демократичні ініціативи з кін. 2010 р. показали, що понад 51 % суспільства готова підтримувати, у потенційному референдумі, вступ України до ЄС, у той час як проти було понад 27 % респондентів. Водночас, 58 % населення підтримало ідею інтеграції у рамках Спільного економічного простору. За членство України в НАТО висловився 21 % опитаних, а близько 60 % – проти²⁸⁸.

---

²⁸⁵ S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1998, s. 230.

²⁸⁶ Z. Brzeziński, *A Geostrategy for Eurasia*, „Foreign Affairs”, vol. 76, 1997, s. 50–64.

²⁸⁷ R. Staniszewski, *Sytuacja gospodarcza w obliczu przesilenia politycznych na Ukrainie*, „Polityka Wschodnia”, 2001, nr 1, s. 19.

²⁸⁸ *Результати загальнонаціонального соціологічного опитування щодо членства України в НАТО та ЄС*, <http://dif.org.au/press/hdthdrt>, травень 2011 р.

Вище згадані результати показують, що понад 51 % людей підтримує ідею інтеграції з ЄС, але одночасно 58 % заявляє про бажання вступу до Спільного економічного простору, головним ініціатором якої була РФ. Це свідчить, що для українського суспільства обидва вектори державної політики є важливими. Відсутність однозначної визначеності щодо інтеграції з ЄС, може також впливати на формування зовнішньої політики України. Геополітичні принципи в українських умовах вказують напрямки інтеграції зі Східною та Західною Європою, дорогою до Стамбулу як формою інтеграції з державами чорноморського простору та напрямком на Москву.

Протягом перших років незалежності України (1991–1992 рр.) було створено чотири геополітичні концепції: „доктрина Павличка”, концепція „зрівноважених інтересів”, а також євроатлантична та євразійська. Однак, жодна з них не отримала загального схвалення серед української політичної еліти, а Україна опинилася між Заходом та Росією²⁸⁹.

Щоб показати варіанти української геополітики варто навести думки двох українських аналітиків: Олексія Валевського та Михайла Бончара, які значення та роль України бачили у двох великих європейських геополітичних структурах²⁹⁰: Заході (перед усім мова йде про ЄС та НАТО, але також включає Центральну Європу) та Росії.

Україна поклала великі надії на співпрацю з Заходом. На жаль, західні держави не змогли ефективно допомогти економіці України. Навіть, коли Україна опинилася на третьому місці серед країн, які отримували американську закордонну допомогу (після Ізраїлю та Єгипту), то і так це була незначна допомога у співвідношенні з потребами цієї держави²⁹¹. Незважаючи на декларації

---

²⁸⁹ S. F. Larrabee, *Ukraine's Balancing Act*, „Survival” 1996, nr 2, s. 143–165.

²⁹⁰ О. Валевський, М. Бончар, *op. cit.*, s. 21–22.

²⁹¹ З огляду на відсутність прогресу у економічних реформ в Україні США пригрозили призупинити фінансову допомогу, натомість Міжнародний Валютний Фонд та Світовий банк припинили надавати планові кредити Києву, що мали бути спрямовані на розвиток фінансового сектора і приватних підприємств. [Див.: S. Bieleń, *op. cit.*, s. 28.]

українського уряду, який трактує інтеграцію з ЄС як стратегічну мету, перспектива приєднання України до ЄС відтермінується.

Прагнення України до 2000 р. мали політичну підтримку серед політиків ЄС, які були зацікавлені в утриманні геополітичної рівноваги у регіоні Центральної та Східної Європи, а також зменшенні впливу РФ. Однак, внутрішня ситуація в Україні (корупція, злочинність, обмеження демократії, продаж зброї до Іраку) спричинили, що Захід уже не сприймав України як партнера, який міг би відігравати роль геополітичної протизваги у відношенні до Росії. Після 11 вересня 2001 р. Росія, а не Україна стала основним партнером Заходу у цій частині континенту.

Здається, що з геополітичної точки зору, Україна є приречена на політику багатовекторності. Формування зовнішньої політики держави за допомогою варіанту Схід-Захід – це не лише вибір, але, передусім, значна потреба модернізації держави завдяки співпраці з Росією та Європейським Союзом. Нерішучість України у питаннях вибору шляху розвитку країни зумовлюється, не тільки системно-політичними передумовами, але також можливістю ненадання потрібної допомоги Росією, Європейським Союзом чи НАТО у політичній, економічній і військовій галузях. Через те, що ангажування Заходу у процес перетворення української держави є невеликим, існує політика багатовекторності, метою якої є досягнення політичних та економічних вигод, а також здобуття гарантій національної безпеки. У 2002 р. Україна зміцнювала „російський вектор” у зовнішньої політиці, а вже з 2003 р. почали покращуватися її відносини з ЄС та США. Інтенсифікація взаємин Києва з Брюсселем була результатом не стільки реакцій ЄС на українські заяви про „європейський вибір”, але, передусім, старань офіційного Києва щодо збереження вигідних умов доступу до ринків нових держав-членів ЄС після 1 травня 2004 р.

Наслідком Митного союзу є спізнення російського членства у Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Серед трьох країн-членів Митного союзу, Росія найактивніше бере участь у переговорах із СОТ, натомість проект Митного союзу був причиною відтермінування переговорів про вступ (з червня 2009 р. на вересень 2010 р.). Концентрація Росії на регіональній інтеграції,

коштом її відносин з ЄС та СОТ, вплинула на погіршення відносин із Заходом і знизила її авторитет у переговорному процесі. З іншого боку, впровадження Росією спільного Митного Кодексу (незважаючи на те, що і тепер немає виконавчих актів) для трьох держав, можна вважати політичним успіхом Москви. Діючий Митний союз може означати обмеження можливостей Білорусі та Казахстану щодо самостійно приєднання до альтернативних інтеграційних структур (з ЄС або з КНР).

4/ Політика ЄС щодо України

Дискусія на тему необхідності формування політики, яка мала б покращити та інтенсифікувати відносини між Україною та ЄС, була ініційована на початку 2002 р. Великою Британією, скандинавськими державами, Австрією та Німеччиною. У тому ж році міністри закордонних справ Великої Британії і Швеції сформували концепцію під назвою *Ініціативи нового сусідства* – цей проект був спрямований до України, Білорусії та Молдови, як механізм покращення відносин із східними сусідами розширеного ЄС²⁹².

Юридичною основою двосторонніх відносин є *Угода про партнерство та співробітництво*, яка увійшла в життя 1998 р. і *План Дій ЄС – Україна*, прийнятий у лютому 2005 р. Позицію кожної сторони щодо відносин було вдосконалено у внутрішніх документах ЄС і України. У ЄС це було зроблено у *Спільній стратегії ЄС щодо України від 11 грудня 1999 р.*, натомість в Україні – у *Стратегії інтеграції України із ЄС*²⁹³.

Україна була першою державою колишнього СРСР, яка уклала *Договір про партнерство та співробітництво* з ЄС. Договір був створений у червні 1994 р. та на його ратифікацію (усіма сторонами) треба було зачекати ще 4 роки. Його головним елементом була декларація про повагу обома сторонами спільних цінностей, що мало бути основою двосторонніх відносин. Договір створює рамки двосторонньої співпраці для проведення по-

---

²⁹² A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, *Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej*, Warszawa 2008, s. 23.

²⁹³ Ibid.

літичного діалогу; визначає спільну мету обох сторін – розвиток торгового та інвестиційного співробітництва, гармонізацію економічних відносин, стабільний розвиток, співпрацю у економічному, соціальному, фінансовому, технологічному та культурному вимірах. Одним із найважливіших завдань сформульованих у рамках Договору є підтримка зусиль, які робить Україна для побудови демократії та вільного ринку²⁹⁴.

Для українсько-європейських відносин переломними були прийняті 10 грудня 1999 р. в Хельсінках рішення Ради Європи. Тоді сформульовано спільну стратегію ЄС щодо Росії від червня 1999 р. Це другий такий документ прийнятий Радою Європи, першим була спільна стратегія ЄС щодо Росії від червня 1999 р. Цей документ, так само як і спільна стратегія щодо Росії, показує загальний вигляд розвитку партнерства між Україною та ЄС, визначає основну мету і територію співпраці між сторонами, а також зазначає засоби та інструменти для реалізації згаданої стратегії²⁹⁵.

У першій частині спільної стратегії підкреслюється, що розвиток стратегічного партнерства, яке базується на спільних цінностях та інтересах, між Україною та Європейським Союзом, має основне значення для збереження миру, стабільності та достатку в Європі. Зазначається також, що вільна, незалежна та стабільна Україна є одним з найбільших досягнень „*наної Європи*”, що свідчить про остаточну ліквідацію розподілу з періоду холодної війни. У цій частині документу також зазначені основні цілі спільної стратегії ЄС щодо України, акцентуючи, що протягом найближчих чотирьох років, тобто у періоді, який передбачений для реалізації стратегії, Євросоюз буде намагатися, передусім, посприяти:

- зміцненню демократичної системи та ринкової економіки в Україні;

---

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ *Common Strategy of the European Union on Ukraine of 10 December 1999, Annex V, Presidency Conclusions, Helsinki European Council, 10 and 11 December 1999, SN 300/99 Annexes EN, s. 30–38.*

- розвитку співпраці з Україною для збереження стабільності та безпеки у Європі, а також для спільного вирішення проблем на континенті;
- зміцненню співпраці з Україною у галузі економіки, політики, культури, виміру справедливості та внутрішніх справ.

Великий вплив на надії, що пов'язані з інтеграцією України із Заходом, мала „Помаранчева революція”. На жаль, реформи, які відбулися в Україні, були визнані ЄС недостатніми. Рисами європейської політики України були: відсутність реалізму та завищені вимоги. Політики у Києві не розуміли, що економічні реформи та адаптація до європейських норм – це не безпідставна фанаберія Брюсселя, а ці дії допоможуть модернізувати країну, що є в інтересах самої України. Нехтування українськими політиками конкретних інтеграційних дій, які поступово наблизять Україну до ЄС, було пов'язано, так само як за президентства Л. Кучми, із концентрацією уваги на іміджевих жестах, які могли б дати владі швидкі позитивні результати на внутрішньополітичній сцені. Формульовані Україною постулати не тільки не враховували невивідної ситуації, яка впливала з внутрішньої кризи в ЄС, але, перш за все, не відповідали сучасній позиції української держави²⁹⁶.

Особливо важливим, з огляду на процес політичної та економічної інтеграції, виявився проект „Східного партнерства” (далі – СП), який був започаткований під час саміту ЄС у Празі 7 травня 2009 р. разом з прийняттям Празької декларації. Слабою стороною СП є відсутність європейських декларацій щодо приєднання. Головною метою СП є прискорення процесу політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між ЄС державами-партнерами. З перспективи часу слід оцінити, що СП не є тим інструментом, який міг би прискорити реалізацію реформ в Україні.

Ідея СП гостро критикувалася київськими експертами, коли ЄК оголосила про його створення. Українські журналісти та аналітики мали спільну думку про те, що: СП не створює для України жодних нових напрямків співпраці із Заходом та не дає їй нових привілеїв.

---

²⁹⁶ A. Eberhardt, *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy*, OSW, listopad 2009 r., s. 38.

Цей погляд панує і сьогодні. Більшість експертів вважає, що СП є мертвим проектом, без майбутнього²⁹⁷.

Після довгих переговорів, 30 березня 2012 р., вдалось парафувати Договір про асоціацію України з ЄС. Перспектива його підписання та ратифікації Європейським Парламентом та парламентами держав-членів ЄС залежить від Києва, якого Брюссель намагається змусити припинити вживати вимір справедливості до боротьби із політичною опозицією²⁹⁸. Беручи до уваги темп та характер системно-правових та політичних перетворень в Україні, слід зберегти поміркований оптимізм щодо введення в життя західних стандартів у галузі незалежності судів. Наслідками такої практики може бути відкладання Європейським Союзом рішення про підписання та ратифікацію Договору про асоціацію, що може призвести до відвернення української еліти та суспільства від ідеї інтеграції із Заходом. Натомість, беручи до уваги системно-правові, політичні, економічні та геополітичні фактори України, а також політику ЄС, слід зазначити, що процес інтеграції буде довгим. Світова фінансова та економічна криза з 2008 р. негативно вплинула на стабільність самого ЄС, який сьогодні більше зосереджується на своїх внутрішніх проблемах, ніж на перспективах об'єднання Європи. Крім того, велике значення для процесу інтеграції України з ЄС має позиція РФ, думку якої беруть до уваги уряди Франції, Німеччини та Італії. Росія послідовно, після розпаду СРСР та виникнення самостійних і незалежних держав, намагається „поглинути” Україну за допомогою політичної та економічної діяльності. Натомість, усі ідеї, програми та організаційні структури, які Захід використовує для будівництва стабільності, демократії та розвитку в державах СНД, стримуються Росією.

Summary

The topic of the article is called “Ukraine and the Eastern policy of the European Union”. Author highlights Ukraine’s struggle to settle on with East or West. In the process of the political system transfor-

---

²⁹⁷ S. Sidorenko, *Ukraina, kraj numer jeden*, „Nowa Europa Wschodnia” 2010, nr 2.

²⁹⁸ *Umowa Stowarzyszeniowa Ukrainy z Unią Europejską*, <http://www.new.org.pl>, червень 2012.

mation, Ukraine has yet to decide whether to choose its country's development through integration with the European Union or the Russian Federation. The article points to three fundamental determinants, which could influence Ukraine's route. They include the following: 1/ direction and scope of the legal and political transformation, whose nature and internal considerations reveal state's gaps in democratic regime, which in turn impede the integration process with the European Union; 2/ Ukraine's economy, whose dependence on Russia is too significant to fully develop sovereignty; 3/ geopolitical considerations, which subjects Ukraine to constant pressure from the Russian Federation. Author also discusses the most important political instruments of the European Union relating to Ukraine, which, however, do not impact effectively on the pace and scope of Ukraine's political and economic transformation.

Марта Валак
(Пйотркув Трибунальський)

Україна як стратегічний партнер у польській зовнішній політиці – формування концепції партнерства

Геополітичне положення Польщі змушує польських дипломатів до постійного розвитку, а також до модернізації площин співпраці зі своїми найближчими сусідами. Ця мета не завжди реалізовувалася з належним наслідком і дистанцією. Польська дипломатія неодноразово потрапляла під емоційний тиск суспільства, а також провідних політиків, відкидаючи, а інколи навіть руйнуючи, доробок багатьох поколінь представників еміграційного, опозиційного, чи інтелектуального середовищ. Такий підхід дозволяв, щоб такі чинники як, наприклад, відчуття історичної кривди чи зміна напрямку вектора зовнішньої політики на користь іншого сусіда, знецінювали досягнення попередників і значно впливали на якість взаємних контактів²⁹⁹.

---

²⁹⁹ Початок видимої переоцінки пріоритетів польської зовнішньої політики (упродовж останніх декількох років) можна зауважити наприкінці 2007 р. Це сталося разом зі зміною уряду і приходу до влади коаліції ГП-ПСП. Уже в травні 2008 р. під час сеймового виступу, Міністр закордонних справ Радослав Сікорський сигналізував про модифікацію стратегічних цілей. Сікорський повільно будував вертикаль, поширюваного у наступних роках, напряму зміцнення польської позиції в структурах Євросоюзу за допомогою Німеччини. [...] *Примирення з Німеччиною, взаємодія з державами Вишеградської групи, а зокрема членство Польщі в установах західного світу свідчать про відновлення п'ястовської ідеї щодо нашої боротьби за тотожність – польську і разом європейську. Те, що П'ястам зайняло декілька віків – цивілізаційної інтеграції з головною течією Європи – ми зробили в мить ока.* Польська східна політика згідно з Сікорським (з відзначенням, що це політика ЄС) повинна була бути реалізована з [...] *найближчими партнерами, з якими ми багато розділили у минулому, з Чехією, Словаччиною, Угорщиною, Естонією, Литвою і Латвією, а також Румунією і Болгарією. Спеціальне партнерство формується у відносинах з Швецією. Політика сусідства у схід-*

1/ Формулювання концепції

1.1/ Історичні передумови

Автори ідеї стратегічного партнерства з українською державою повинні були від самого початку врахувати гетерогенність

ному напрямі повинна служити підвищенню суспільних і політичних стандартів наших сусідів до рівня ЄС; – [Див.: *Exposé ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego w Sejmie – 7 maja 2008 r.*, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/teksty-zrodlowe/przemowienia/1131-expos-ministra-spraw-zagranicznych-radoslaw-sikorskiego-w-sejmie-7-maja-2008-r>, (12.09.2012 р.)]; Переорієнтація (частково) зі східного напрямку, на користь Німеччини видима є щораз виразніше після 2009 р. Міністр у квітні 2010 р. підкреслив, що *Стратегічною метою Польщі є відігравання щораз важливішої ролі в Європейському Союзі і НАТО. Ми хочемо також мати „Захід” – який розуміється як доробок цивілізаційних досягнень, виражених у спільних цінностях, нормах і стандартах – по обидві сторони нашої границі. Ми вирішили збудувати гарні відносини з сусідами. Нам вдалося поліпшити відносини з Німеччиною та Росією.* – *Exposé ministra Radosława Sikorskiego w Sejmie w dniu 8 kwietnia 2010 r.*, <http://www.stosunki-miedzynarodowe.pl/teksty-zrodlowe/przemowienia/1130-expos-ministra-spraw-zagranicznych-radoslaw-sikorskiego-w-sejmie-8-kwietnia-2010-r>. (12.09.2012 р.); Відбулася зміна у способі визначення пріоритетів польської зовнішньої політики. Більш збалансований підхід демонстрував три роки раніше його попередник Адам Д. Ротфельд. У своєму виступі, як новопризначеного тоді Міністр закордонних справ Польщі, аналізуючи відносини Польщі з німецькою державою, він констатував, що одним з багатьох пріоритетів польської політики буде [...] *пошук [...] майбутньої формули відносин [...] такої, яка замикала б остаточно усі справи з минулого і відкривала якісно нові перспективи [...] між Польщею і Німеччиною.* [...] *На труднощі у відносинах між нашими державами ми мусимо дивитися тверезо, без ілюзії. Такі справи не розв'язуються одним рухом, чи однією магічною формулою. Це процес.* [...] Водночас міністр Ротфельд декларував, що, у першу чергу, РП як член Європейського союзу та Північноатлантичного Союзу буде [...] *прямувати до нового відкриття у відносинах цілого Заходу з Україною. На його думку, демократичний перелом, який був досягнутий у цій країні, зустрівся з розумінням і підтримкою всіх відповідальних політичних сил у Польщі. Ми зробимо все, щоб той перелом був оцінений і набув визнання спільнот демократичних країн Заходу. Тому що це подія історичного значення, яку можна порівняти з „Осінню народів” у 1989 р. Реформи в Україні вимагають підтримки, а її політичне спрямування до євроатлантичних структур – відплати.* – [Див.: *Informacja Ministra Spraw Zagranicznych Adama Daniela Rotfelda na temat polskiej polityki zagranicznej w 2005 r.*, http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/priorytety_polityki_zagr_2012_2016/expose_2005?printMode=true, Інформація з 11 XII 2012 р.]

білатеральних відносин. За вихідну точку розробки варіанту стратегічного партнерства, вони прийняли досвід Холодної війни, який зблизив обидва народи, а також сягнули ще далі у багатівкове співіснування у рамках Першої та Другої Речі Посполитої, використовуючи інколи неоягеллонське баченням польської геополітики³⁰⁰. Однак, варто підкреслити, що у випадку цього сусіда багатогранність і складність контактів – вимагала і надалі вимагає збереження з польського боку велетенської кількості делікатних і еластичних рішень у будованні діалогу, при одночасному розгляді важливих і важких для обох сторін питань. Підґрунтям до того був вклад незалежних повоєнних еміграційних середовищ обох держав та опозиційних кіл, що енергійно діяли у 80-х рр. ХХ ст.³⁰¹.

---

³⁰⁰ Див.: Т. Marczak, *Geopolityczne determinaty polsko-ukraińskiego partnerstwa strategicznego* [w:] *Polska- Ukraina. Coś więcej niż sąsiedztwo*, red. M. Wolański, Ł. Leszczenko, Wrocław 2006; *Polska w grze międzynarodowej – geopolityka i sprawy wewnętrzne*, pod red. J. Kolczkowskiego, Kraków 2010; *Przekłete miejsce Europy? Meandry polskiej geopolityki*, pod red. J. Kloczkowskiego, Kraków 2009.; У польській зовнішній політиці останнім часом існують дві геополітичні концепції: неоягеллонська та неопястовська. Перша з них є свого роду продовженням бачення Гедройца щодо зовнішньої політики, яке базується на переконанню, що незалежність Польщі тісно пов'язана з незалежністю та автономією її східних сусідів. Це бачення поєднує в собі елементи федеральної концепції Юзефа Пілсудського та пізнішої концепції „Міжмор'я”. Послідовним прихильником неоягеллонської лінії був президент Лех Качинський. Друга концепція, натомість, базується на поглядах Романа Дмовського. Її активним прихильником і популяризатором тепер є Міністр закордонних справ Радослав Сікорський., P. Rapkowski, „*Neojagiellońska*” czy *neopiastowska*”? – *polskie wizje geopolityki ostatnich lat*, <http://geopolityka.org/analizy/1697-neojagiellonska-czy-neopiastowska-polskie-wizje-geopolityki-ostatnich-lat-cz-iii-iii>, (05.01. 2013 р.).

³⁰¹ Величезний внесок на користь польсько-українського діалогу з польського боку зробив Яцек Куронь. Його характеризував дуже емоційний підхід і ангажування в справі польсько-українських відносин. Його інтер'ю, які з'являлися у засобах масової інформації, у пресі в 90-х рр. ХХ ст. і пізніше, стосувалися, перш за все, трудних справ. Його голос лунав, коли потрібно було втручатися, чи також пояснювати аргументи обох сторін, часто викликаючи суперечки у вітчизняних середовищах. Показником мислення Яцека Куроня був погляд, що поляки і українці є найближчими народами у цій частині Європи. Він вважав, що обидва ці нації повинні діяти спільно, понад історични-

Основою ідеології концепції стратегічного партнерства з Україною стали погляди, які були поширювані у паризькому середовищі, зосередженому навколо „Культури”. Воно викристалізувалося на підвалинах думки колег і друзів Єжи Гедройця. Останній базувався на переконанні, що з досвіду вересня 1939 р. і Ялти потрібно зробити практичні висновки³⁰². Гедройц і його колеги вважали, що стратегічні альянси із західними державами не можуть цілком замінити порозуміння із сусідами Польщі на сході³⁰³. Ключову роль у забезпеченні суверенітету польської держави повинні були відігравати заново побудовані (у новій політичній реальності) добрі відносини з Україною, Литвою та Білоруссю, при одночасному зреченні власного традиційного імперіалізму. Ці тези з великою силою підкреслював Юліуш Мєрошевський [...] *Ми не можемо прийняти точку зору, що кожна великоросійська програма є імперіалізмом – натомість польська східна програма не є жодним імперіалізмом, а тільки піднесеною ягеллонською ідеєю. Іншими словами, ми можемо домагатися від росіян зречення імперіалізму за умови, що ми самі раз і назавжди зречемося нашого традиційно-історичного імперіалізму у всіх його формах і проявах. Ягеллонська ідея лише для нас не має нічого спільного з імперіалізмом [...] для литовців, українців і білорусів вона є найчистішою формою польського традиційного імперіалізму*³⁰⁴. Відмова від усталених стереотипних уявлень про великодержавну політику Росії, вказувала на необхідність вироб-

---

ми поділами. Та близькість виникала на свого роду культурно-історичній спільноті. Яцек Куронь стверджував що [...] *По обидва боки кордону є дуже багато польських і українських могил. Не засипаймо цих могил. Хай стануть знаком у нашій пам'яті. Хай свідчать, як сильно ми собі близькі, яку велику ціну ми заплатили за свободу і незалежність обох народів. І як багато ми заплатили за її поховання.* Цит. за I. Chruślińska, *Integralna część myślenia Jacka Kuronia o relacjach polsko-ukraińskich były losy, uznanie prawa do własnej pamięci historycznej*,

http://www.ji-magazine.lviv.ua/dyskusija/2012/Hruslinska_Yacek_Kuron_pol.htm, Інформація з 30.12.2012 р.

³⁰² A. Stępnik, *Polska-Ukraina. Idea strategicznego partnerstwa a edukacja historyczna (perspektywa polska)*, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 2008/17, с. 19.

³⁰³ Ibidem.

³⁰⁴ J. Mieroszewski, *Rosyjski „kompleks polski” i obszar ULB*, „Kultura” 1974, nr 9, s. 7.

лення нового бачення співпраці, пам'ятаючи, однак, що [...] *простір, що охоплює Україну, Литву і Білорусь [...] у минулому [...] і сьогодні [...] детермінував форму польсько-російських відносин, прирікаючи нас або на імперіалізм, або на сателіцтво*³⁰⁵. Юліуш Мерошевський поділяв переконання своїх колег з Maisons Laffitte, що тільки нормалізація відносин з українцями, білорусами і литовцями, а у подальшій перспективі з неімперіалістичною Росією, є основною умовою збереження незалежності Польщі³⁰⁶. Він писав, посиляючись на території Східної Європи [...] – *якщо на цих землях колись має бути не тільки мир, а й свобода – немає місця жодному імперіалізму, ані польському, ані російському*³⁰⁷.

1.2/ В умовах формування пострадянського простору

Нові історичні умови, які настали разом з розпадом комуністичного блоку дали таку можливість. Здобуття самостійності пострадянськими республіками значно оживило двосторонні відносини між Польщею та Україною. Прелюдією до добросусідської співпраці можна визнати повне ентузіазму схвалення суверенітету української держави польською стороною³⁰⁸. В Ухвалі Сейму РП від 31 серпня 1991 р. ми читаємо: *Визнаючи право всіх народів на самовизначення Сейм Республіки Польща з радістю вітає оголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Польща, яка свободу і незалежність власної держави ставить понад усе, повністю розуміє і усвідомлює значення історичного рішення українського Парламенту. Воно є здійсненням прагнення українського народу, виразом права України самостійно визначати власну внутрішню та зовнішню позиції*³⁰⁹.

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ A. Stępnik, *op. cit.* s. 19.

³⁰⁷ Ibidem, s. 6–7.

³⁰⁸ A. Michnik, *Prezydent wolnej Ukrainy w Polsce*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 19.05.1992,

http://wyborcza.pl/1,101405,7166397,Prezydent_wolnej_Ukrainy_w_Polsce.html.

Інформація з 2 I.2013 р.

³⁰⁹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 1991 r. w sprawie niepodległości Ukrainy,

<http://isap.sejm.gov.pl/KeywordServlet?viewName=thasU&passName=Ukraina>,

Інформація з 20 IX 2012 р.

На жаль, уже з самого початку формування добросусідських відносин між Польщею та Україною, був епізод, який дозволив українській стороні сумніватися в щирості польських намірів. На початку грудня 1991 р. президент Лех Валенса в інтерв'ю для російського телебачення „Останкіно” запевнив про свою підтримку для концепції Михайла Горбачова, яка базувалася на будівництві російської держави на нових принципах³¹⁰. Згадана заява породила в українських партнерів підозри про ведення Польщею „подвійної гри”³¹¹. Лех Валенса, з одного боку активно підтримував молоду українську державність, але з другого сигналізував про позитивне схвалення планів М. Горбачова, що стосувалися реінтеграції радянського простору³¹². Реакція української сторони вказувала на величезне здивування, а також легке занепокоєння напрямком перебігу справ. У представленій Міністром закордонних справ України Анатолієм Зленком офіційній позиції уряду України, вказано, що визнання Польщею України не повинно йти у парі з підтримкою радянських реінтеграційних концепцій, бо ці дві позиції суперечать одна одній³¹³.

У травні 1992 р. у Варшаві було підписано „Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво”. Цей документ був важливим кроком у взаємних контактах. На думку Адама Міхніка: *Це був один з тих актів суверенної Польщі, які мають символічний вимір. Була у цьому жесті гордість, відвага і уява*³¹⁴. Далі констатував польський опозиціонер, що від [...] форми польсько-українських відносин залежить майбутнє Центральної і Східної Європи. Якщо ці відносини будуть добрі, то вони стануть гарантією стабільності і безпеки. Якщо вони будуть погані – можуть отруїти майбутнє не тільки обом нашим народам³¹⁵. Проте, підписання вищезгаданого

---

³¹⁰ E. Kaczor, *Współpraca Polski i Ukrainy na płaszczyźnie politycznej i militarnej po 1991 roku*, „Facta Simonidis” 2010, nr 1 (3), s. 76–77.

³¹¹ K. Federowicz, *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999*, Poznań 2004, s. 74.

³¹² A. Toś, *Polityczne stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie XX w.*, s. 2, [³¹³ Ibidem.](http://www.psz.pl/tekst-16601/Arkadiusz-Tos-Polityczne-stosunki-polsko-ukrainskie-w-ostatniej-dekadzie-XX-w, Інф. з X VIII 2012 р.</p>
</div>
<div data-bbox=)

³¹⁴ A. Michnik, *op. cit.*

³¹⁵ Ibidem.

документу не було легким для представників обох держав. Було відкладено на бік історичні питання³¹⁶, зосереджуючись на розпорядженнях, що стосувалися прав національних меншин, а також ініціативах, спрямованих на зміцнення позитивних традицій спільної спадщини³¹⁷ та подолання історичних упереджень³¹⁸. Ставлення української сторони після парафування трактату характеризувалося прихильним відношенням у питанні подальшого формування площин співпраці. Українські політики з президентом Кравчуком на чолі шукали „західної альтернативи”, яку створювала для них Польща. Президент України у офіційних зустрічах неодноразово наголошував на необхідності розширення Вишеградської групи за рахунок України і вигодах з цього факту. Очікувано на польську підтримку для цього проекту, показуючи доброзичливу відкритість. Це було помітне під час візиту польського Міністра закордонних справ Кшиштофа Скубішевського³¹⁹ наприкінці грудня 1992 р.³²⁰. Тоді, 29 грудня, відбувся обмін ратифікаційними доку-

³¹⁶ R. Kuźniar, *Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012, s. 84.

³¹⁷ У ст. 13 даного договору вказано, що зацікавлені сторони, спираючись [...] на позитивні цінності багатовікової спільної культурної спадщини України і Польщі та їх внесок до європейської цивілізації [...] сприятимуть співробітництву в галузі культури, науки і освіти, дотримуючись світових та європейських стандартів [...] сприятимуть співробітництву між культурними установами і організаціями, в тому числі між творчими спілками, та безпосереднім контактам між митцями. Сторони забезпечуватимуть належний правовий, матеріальний та інший захист цінностей, пам'яток і об'єктів, пов'язаних з культурною та історичною спадщиною другої Сторони, що знаходяться на їхніх територіях, а також сприятимуть їх виявленню, збереженню, відновленню цілісності, впровадженню до культурного обігу, в тому числі забезпеченню вільного доступу до них. [Див.: Traktat między Rzeczypospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, sporządzony w Warszawie dnia 18 maja 1992 r., <http://isap.sejm.gov.pl/KeywordServlet?viewName=thasU&passName=Ukraina>, Інформація з 12 IX 2012 р.]

³¹⁸ R. Kuźniar, *op. cit.*, s. 84.

³¹⁹ Кшиштоф Скубішевський вважав, що помилкою польської сторони було відкинення ідеї прийняття України до Вишеградської групи.

³²⁰ 29–30 грудня 1992 р. відбувся візит Міністра закордонних справ РП в Україні. Міністр Кшиштоф Скубішевський зустрівся тоді з провідними українськими політиками, у тому числі з президентом Леонідом Кравчуком, прем'єром-міністром Леонідом Кучмою та Міністром закордонних справ Анатолієм Зленком. У ході переговорів українська сторона підкреслювала важли-

ментами між представниками обох країн. Також з боку українських лідерів були висловлені думки про Польщу, як стратегічного партнера³²¹. Тим часом, хоч польський міністр був прихильником „рівної відстані”, тобто однакового ангажування польської дипломатії у розвиток відносин, як з Росією, так і з Україною³²², він не приховував, що основним завданням польської східної політики була підтримка демократичної трансформації і незалежності молодих державних організацій, таких як Україна, для якої вбачав особливу роль. На його думку, потрібно було це робити за допомогою активних і динамічних білатеральних відносин, контактів між людьми, а також співпраці в регіональних групах³²³. Рівномірний розподіл польських інтересів на сході, на думку Скубішевського, дозволяв уникнути дилеми – Москва чи Київ³²⁴. Цей поміркований напрям у зовнішній політиці обрав тодішній правий уряд Ганни Сухоцької. Інколи це переключалося на відсутність практичної імплементації деяких пунктів підписаного у 1992 р. міждержавного договору. Варто відмітити, що у той же час були здійснені спроби наповнити змістом партнерство, що формується³²⁵. Таким кроком мало бути створення Консультативного Комітету Президентів Республіки Польща та України³²⁶. Ініціатива вийшла від президента Л. Валенси, який, бажаючи вийти з політичного глухого кута у білатеральних відносинах, у грудні 1992 р. послав до президента

вість відносин з Польщею, вказано на необхідність координації деяких політичних дій обох держав на міжнародній арені, наприклад, в ООН чи інших міжнародних організаціях. Під час грудневої подорожі міністр Скубішевський підняв з українськими партнерами питання ініціативи президента Леха Валенси у справі створення Консультативного Комітету Президентів Польщі та України. Див.: K. Jędraszczyk, *Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy*, Poznań 2010, s. 376.

³²¹ R. Zięba, *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Warszawa 2012, s. 194.

³²² K. Jędraszczyk, *Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy*, Poznań 2010, s.117.

³²³ E. Kaczor, *op. cit.*, s. 80.

³²⁴ K. Jędraszczyk, *op. cit.*, s. 117.

³²⁵ R. Zięba, *op. cit.*, s. 196.

³²⁶ Перше засідання Консультативного Комітету Президентів Республіки Польща та України відбулося в Києві 24–27 травня 1993 р. Головування обійняли: Єжи Мілевський та Антон Бутейко.

Л. Кравчука лист з пропозицією утворення консультаційного органу президентів Польщі та України. Пізніше, прем'єр-міністр Г. Сухоцька, яка перебувала у січні 1993 р. з офіційним візитом в Україні³²⁷, підписала протокол про утворення цієї установи. Польський прем'єр-міністр чітко говорила тоді про стратегічне партнерство³²⁸ і з тих пір це визначення трактувалося майже як магічне закляття, яким, зазвичай, обидві сторони компенсували собі недоліки у реальних діях³²⁹. Таким способом виконувалися політичні декларації різних рівнів³³⁰.

Однак, не варто робити висновок з вищесказаного, що період 1991–1993 рр. у польсько-українських відносинах, був тільки часом гучних декларацій, „романтичним періодом”³³¹. Перш за все, був створений Консультаційний комітет президентів Республіки Польща та України, який став інституційним стовпом польсько-українського стратегічного партнерства. У його рамках було розглянуто питання білатеральних відносин, у тому числі питання співпраці у міжнародних і неурядових організаціях, проблеми економічної, транскордонної, військової, культурної співпраці, а також питання охорони місць національної

---

³²⁷ Візит прем'єр-міністр Г. Сухоцької закінчився підписанням пакету угод між обома країнами: міжурядової угоди про правові відносини на польсько-українському державному кордоні, а також про співпрацю і взаємодопомогу у прикордонних питаннях (Київ, 12 січня 1993 р.); конвенції про уникнення подвійного оподаткування і запобігання ухиленню від оподаткування у сфері податків від доходу і майна (Київ, 12 січня 1993 р.); протоколу про утворення Консультаційного комітету президентів Польщі та України. [Див.: <http://isap.sejm.gov.pl/KeywordServlet?viewName=thasU&passName=Ukraina>, (20.09.2012).]

³²⁸ R. Kuźniar, *op. cit.*, s. 84.

³²⁹ M. Mróz, *Strategiczne partnerstwo polsko-ukraińskie i program Partnerstwa Wschodniego w kontekście relacji Warszawa-Kijów. Próba oceny i perspektywy na przyszłość*, [w:] *Forum Polityki Wschodniej Międzynarodowy Ekspercki „Okragły Stół” Partnerstwo Wschodnie a idea europejskiej integracji. Możliwości, ograniczenia i pola współpracy z punktu widzenia Polski i Ukrainy*, Wrocław 2010, s. 26, (http://www.zp.zp.uni.wroc.pl/uploads/eBOOK_Partnersstwo_Wschodnie_a_idea_europejskiej_integracji.pdf), (29.08.2012 r.).

³³⁰ Ibidem.

³³¹ Такі назви пропонує Естера Качор. [Див.: E. Kaczor, *op.cit.* s. 75.]

пам'яті та охорони і повернення культурних цінностей³³². Комітет мав складатися з двох рівноправних частин: з польського боку – з Уповноваженого Президента РП та 5 членів; з українського боку аналогічно – з Уповноваженого Президента і 5 членів³³³. До завдань комітету належала підготовка аналізів і пропозицій на тему питань, що виникали у відносинах між обома партнерами, проблем регіону Центральної та Східної Європи, а також міжнародної політики – зокрема – обміну поглядів та інформації на тему способів розвитку добросусідської співпраці і створення відповідних пропозицій для голів держав (президентів); сприяння реалізації погоджень, досягнутих президентами Польщі та України, спрямованих на поглиблення дружелюбних відносин між обома країнами, консультації у справі багатосторонніх і регіональних контактів та визначення напрямів співпраці на міжнародній арені; стимуляція розвитку політичної, економічної, наукової, культурної та іншої співпраці, у тому числі організація під егідою президентів обох держав конференцій і зустрічей, які зближатимуть обидва народи³³⁴. З метою полегшення роботи Консультаційного комітету були створені комісії експертів і робочі групи. Пленарні засідання (сесії) Консультаційного комітету повинні були відбуватися 2 рази на рік – поперемінно на території Польщі та України³³⁵. Функціонування новоствореної установи зустрічалося з серйозними перешкодами, відображуючи тим самим пасивність і відсутність політичної ініціативи у польсько-українських відносинах. Богдан Осадчук глибоко розчарований у 1995 р. стверджував, що: *[...] творіння у вигляді Консультаційного Комітету двох президентів, який нагадував механізм нарад президента Франції і канцлера Німеччини, став мертвою органом. Не вистачало необхідної інфраструктури: постійного обміну не лише матеріальних благ, але і духов-*

---

³³² K. Jędraszczyk, *op. cit.*, s. 195.

³³³ Statut Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy, Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej i Ukrainy z dnia 30 kwietnia 1994 r.,

<http://www.bbn.gov.pl/portal/pl/473/1244/naglowek.xml> (03.01.2013), s. 1.

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ Ibidem.

них цінностей, мережі закладів культури, системи навчання мов, теле- і радіопередач, виставок, концертів, авторських вечорів, масового перекладу і поширення белетристичних і наукових книжок³³⁶.

У той час, коли будувалися підвалини Консультаційного Комітету, українська сторона, крім сильно наголошуваної необхідності включення до Вишеградської групи, проявляла багато новаторських регіональних ініціатив, зокрема, представлено, так званий, план Кравчука. Президент України під час перебування у Будапешті у лютому 1993 р. запропонував створити консультаційний механізм (Центрально- і Східноєвропейський простір безпеки)³³⁷, що мав складатися з: України, Білорусі, Прибалтійських республік, Словаччини, Угорщини, Румунії, Молдови, Болгарії та Австрії³³⁸. Українська концепція була представлена у травні та лютому 1993 р. Згідно з думкою авторів ідея регіональної співпраці у сфері безпеки повинна була мати ряд допоміжних установ. Мав бути створений антикризовий штаб і консультаційний форум³³⁹. Ставлення західних держав, як і самої Польщі, до українського проекту було щонайменше поміркованим. Хоч концепція посилалася на більш ранню ініціативу Л. Валенсі створення „НАТО-біс”, однак, вона не знайшла більш широкого визнання на міжнародній арені. Також під час офіційного візиту в Києві 24–26 травня 1993 р. президент Валенса не порушував цього питання. Польща не хотіла тоді взяти на себе роль співлідера у регіональному вимірі разом з Україною. Це можна пояснити тим, що польська держава клопоталася про вхід до НАТО і уникала ускладнень, які могли виникнути з сильного ангажування в меандри української зовнішньої політики. План Кравчука був одним з прикладів пошуків українською політичною елітою зручного геополітичного варіанту для їх держави, у той же

---

³³⁶ B. Osadczuk, *Niepodległa Ukraina*, Sejny 2006, s. 134.

³³⁷ R. Zięba, *op. cit.*, s. 196.

³³⁸ A. Drzewicki, *Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 1 (17), s. 155.

³³⁹ Ibidem.

час показав відсутність прозорої концепції зовнішньої політики і безпеки³⁴⁰.

Помітне повернення на захід польської дипломатії відбулося під час урядів Вальдемара Павляка (другий уряд В. Павляка, коаліція ПСЛ-СДЛС), що призвело до наступного застою у відносинах Варшава–Київ. Як стверджував тоді Б. Осадчук, який уважно аналізував взаємовідносини: [...] офіційну Варшаву охопив страх перед ангажуванням у продовження курсу кабінету Г. Сухоцької. Той страх [...] виникає з ефекту викликаного ветом Єльцина, Козирева і Грачова проти вступу Польщі до НАТО, а також оголошення обох російських доктрин: військової і в галузі зовнішньої політики, які проklamують російську зону впливів³⁴¹. Отже, польську політичну еліту паралізувала амплітуда нео-імперіалістичних підступних дій Росії, а також величезний тиск на захід³⁴², що у результаті перекладалося на далекосяжну політичну стриманість по відношенню до Києва. Як інакше можна реагувати на ефекти зустрічі міністрів закордонних справ Польщі та України – Анджея Олеховського і Анатолія Зленка у Варшаві 21–22 березня 1994 р., де польська сторона відмовилася від попереднього визначення польсько-українських відносин, як „стратегічних”, чому рішуче протидіяв український міністр Анатолій Зленко. Польська позиція була чітко відображена у прийнятій тоді формулі декларації міністрів обох держав: „виходячи з того принципу, що зміни в Європі незворотні, Республіка Польща та Україна висловлюють переконання, що практична реалізація ідеї тісного польсько-українського партнерства сприятиме створенню ефективної загальноєвропейської системи безпеки”³⁴³. Було остаточно прийнято, запропоновану Польщею формулу „тісного партнерства”, яка була записана в Декларації Міністрів закордонних справ РП та України про принципи формування польсько-українського партнерства від 21 березня 1994 р. представники обох країн задекларували, що Польща та Україна [...]

---

³⁴⁰ R. Zięba, *op. cit.*, s. 198.

³⁴¹ B. Osadczuk, *op. cit.*, s. 89.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej i Ukrainy z dnia 30 kwietnia 1994 r., <http://www.bbn.gov.pl/porta1/pl/473/1244/naglowek.xml> (13.01.2013), s. 1.

*інтенсифікуватимуть тісну, взаємовигідну економічну співпрацю, обмін досвідом у сфері запровадження процесів трансформації економіки, а також вживатимуть всебічні заходи, що будуть сприяти їх ефективній реалізації*³⁴⁴, крім того також було констатовано, що [...] обидві держави керуватимуться принципами, згідно з якими дотримання основних прав і свобод людини – у тому числі прав національних меншин – є обов'язковою умовою зміцнення миру і безпеки в Європі³⁴⁵. Це був крок назад. Не змінили цього спроби популяризації польським Міністром закордонних справ Анджеєм Олеховським першої програми східної політики під назвою „Партнерство для трансформації” (лютий-травень 1994 р.), ані його заява під час візиту в Києві 16 листопада 1994 р. коли, він констатував, що Польща прагне надати пріоритетний характер відносинам з Україною. У результаті його інших висловлювань, ця ініціатива не отримала схвалення в середовищі провідних українських політиків. Дії польської сторони зосереджувалися, перш за все, на підготовці до вступу до структур НАТО, маргіналізуючи контакти з українським партнером. Український уряд прийняв це як негатив для інтересів України. Його побоювання викликав темп розширення НАТО. Леонід Кучма у листопаді 1994 р. чітко говорив про це публічно. Необхідним стало переконання „стратегічного партнера”, що вхід Польщі до НАТО не зашкодить Україні. Польським політикам тоді не вистачило доброї волі і ширшого геополітичного погляду, особливо на внутрішню ситуацію в українській державі, оскільки криза у цій країні, яка поглиблювалася перманентно, а також сповільнення реформ напевно діяли не на користь Польщі³⁴⁶. Тільки інтенсифікована співпраця між обома країнами дозволяла не тільки задовільнити геополітичні постулати Польщі та України, але також забезпечувала зростання безпеки в Європі, при одночасному нівелюванні імперіалістичних намірів Росії.

Нова спроба формування стратегічного партнерства між Польщею та Україною відбулася в середині 90-х рр. ХХ ст. Це бу-

---

³⁴⁴ Ibidem, s. 2.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ K. Glinka, *Między polityką a geopolityką. Władysława Bartoszewskiego uwagi na temat miejsca i roli Polski w Europie po roku 1989*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 185.

ло пов'язане з рядом причин – політичними змінами на найвищих рівнях влади, як в Польщі, так і в Україні, переорієнтацією деяких стратегічних цілей зовнішніх політик, покращення відносин Україна-НАТО, Україна-ЄС, а також поліпшення контактів на лінії Москва-Київ. Ключовим сигналом, який вказував на взаємне польсько-українське потепління, був візит президента Леоніда Кучми у червні 1996 р. у Варшаві і спільна „Декларація Президентів Польщі та України про стратегічне партнерство”. У прийнятому документі був зроблений запис, який стверджував, що існування незалежної України є чинником, який сприяє зміцненню незалежності Польщі, так само як існування незалежної Польщі сприяє зміцненню незалежності України³⁴⁷. Сторони також задекларували про необхідність взаємної підтримки у прагненні до якнайшвидшої інтеграції з європейськими установами та структурами безпеки³⁴⁸. Наступні роки принесли ефективний розвиток політики стратегічного партнерства між Польщею та Україною.

2/ Теоретичні передумови поняття стратегічне партнерство

Термін стратегічне партнерство, який відображає польсько-українські відносини, повинен вказувати на історичну важливість примирення між цими двома народами. Ярослав Грицак навіть стверджує, що [...] *українсько-польське примирення останніх десятиліть можна сміливо назвати одним з найбільших феноменів в історії Центральної та Східної Європи після падіння комунізму. З перспективи історичного значення можна його порівняти з повоєнним французько-німецьким примиренням. Так як вісь Париж-Берлін стала основою для створення нової Західної Європи, так вісь Варшава-Київ має великі шанси, щоб стати опорою для нової Східної Європи, а у більш широкому сенсі – гарантом геополітичної стабільності у цій частині світу*³⁴⁹. Незважаючи на це, деякі дослідники проблематики вважають, що фактична вертикаль співпраці відрізняється від реальних декларацій політичних лідерів Польщі та України, у зв'язку з чим, на їх думку,

---

³⁴⁷ Е. Kaczor, *op. cit.*, s. 90.

³⁴⁸ Ibidem.

³⁴⁹ J. Hrycak, *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje*, Wrocław 2009, s. 270.

цей термін тепер надмірно використовують³⁵⁰. Саме поняття стратегічного партнерства трактується у даній проблематиці двояко: формально і матеріально. Стратегічне партнерство у формальному значенні – це такі відносини між визначеними суб'єктами, які, таким чином, названі представниками цих (зацікавлених) суб'єктів³⁵¹. Найчастіше проявляється це у різного роду заявах, що містяться у підписаних документах під час офіційних зустрічей, в усних деклараціях сформульованих представниками обох суб'єктів в процесі офіційних візитів³⁵², а також в обіцянках, даних під час інтерв'ю в ЗМІ. У цьому трактуванні також знаходяться посади експертів і спостерігачів міжнародного життя³⁵³. Матеріальне значення стратегічного партнерства – це така система відносин між визначеними суб'єктами, яка незалежно від використаних для її визначення термінів, виконує певні передумови – конститутивні ознаки стратегічного партнерства³⁵⁴. Перш за все, йдеться про оцінку фактичного стану відносин, а вербальне їх визначення, як стратегічного партнерства має другорядне значення³⁵⁵. Тим не менш, можна побачити, що підкреслення у публічних заявах, офіційних деклараціях, що дані суб'єкти об'єднують тісні, або виняткові відносини – передбачає бажання надати їм іншого, непересічного виміру. Принциповою ознакою партнерства є рівноправне трактування партнерів³⁵⁶. Аналізуючи це через призму міжнародних відносин слід вказувати, що стратегічне партнерство відноситься до співпраці

---

³⁵⁰ Цю точку зору подає у своїй статті Люцина Ошінська. Вона вважає, що між обома державами існує стратегічне партнерство у формальному трактуванні, а не матеріальному. Провідні польські та українські політики, солідарно декларують підтримку для ініціатив, що поглиблять взаємовідносини, на жаль, на її думку, все закінчується тільки на обіцянках. [Див.: L. Osińska, *Polskie a ukraińskie pojmowanie partnerstwa strategicznego pomiędzy Warszawą a Kijowem*, „Dialogi Polityczne” 2007, nr 8, s. 35–41.]

³⁵¹ K. Bałon, *Co to jest partnerstwo strategiczne?*, „Biuletyn PISM” 2001, nr 34, s. 413.

³⁵² Ibidem.

³⁵³ Ibidem.

³⁵⁴ Ibidem.

³⁵⁵ Ibidem.

³⁵⁶ Ibidem, s. 414.

окремих суб'єктів з подібним або наближеним економічним потенціалом чи військових³⁵⁷ суб'єктів – держав, міжнародних організацій і т.д. Однак, рівноправне трактування виникає з принципу суверенної рівності держав, а також відсутності підпорядкування у міжнародних відносинах³⁵⁸. Необхідною передумовою для створення стратегічного партнерства є досягнення суб'єктами порозуміння щодо спільної політичної стратегії, і у результаті створення сукупності комплексу політичних дій, що полягають у визначенні довгострокових політичних цілей і підборі, розподілі та використанні відповідних для їх реалізації засобів³⁵⁹. Усвідомлення потенційних партнерів, що їх національні, державні чи транснаціональні інтереси співпадають, породжує потребу ефективного порозуміння і у результаті рівноцінну співпрацю³⁶⁰. Метою стратегічного партнерства крім забезпечення політичної, військової, енергетичної і т.д. безпеки партнерів є, перш за все, отримання на міжнародних форумах вигідної позиції³⁶¹.

3/Висновки

У разі тісної взаємодії – Україна і Польща мали потенційно достатні умови для формування відносин на основі стратегічного партнерства. Цими обумовлюючими чинниками було кілька стратегічних сфер співпраці. Вони охоплювали: спільний кордон, історичні, культурні та економічні зв'язки, членство Польщі в ЄС і НАТО, польську діаспору на Україні та українську в Польщі³⁶². Обидва партнери наприкінці ХХ ст. були (і залишаються) потрібні собі у новому геополітичному просторі. Польсько-українське партнерство, незважаючи на те, що воно багато разів зустрічалося з політичними проблемами, або антагонізмами зумовленими історичними причинами, принесло сумірні ефекти, які підвищують статус обох країн на міжнародній арені.

---

³⁵⁷ Ibidem.

³⁵⁸ Ibidem.

³⁵⁹ Ibidem.

³⁶⁰ Ibidem.

³⁶¹ Ibidem.

³⁶² K. Jędraszczyk, *op. cit.*, s. 148.

Summary

Bilateral relation, which exist between Poland and Ukraine, are defined as a strategic partnership. Author of article describes factors, which are creating this phenolmenon, and also focuses on its historical, geopolitical and cultural background. Thanks to presentation of priorities of polish foreign policy she shows a creating process of partnership's coception and its influence on international position of these two countries on the international arena.

Станіслав Вуйчік
(Варшава)

Зауваження щодо словацько-української співпраці. Минуле і сьогодення

Історичний момент, у якому Україна наближалася до проголошення незалежності співпав із заключним етапом існування спільної чесько-словацької держави і початком формування суверенної Республіки Словаччина. Одним із наслідків після листопадових змін 1989 р. у Чехословаччині були наростаючі розбіжності між чехами і словаками. Нова політична еліта не змогла організувати суспільство до дій в ім'я громадянських і національних ідей³⁶³. Також не вдалося порозумітися у справі будування федерації нової якості, з урахуванням реалізації національних інтересів чехів і словаків. У атмосфері взаємних претензій у Словаччині – суспільну підтримку отримали націоналісти. Спільна держава була перешкодою у реалізації власних політичних цілей і припинила бути головною цінністю. Уже у грудні 1989 р. було вирішено утворити Департамент міжнародних відносин при уряді Ради Міністрів Словацької Республіки, а у 1992 р. було завершено роботу над концепцією самостійної словацької зовнішньої політики³⁶⁴. Вона надавала великого значення формуванню добрих двосторонніх відносин з сусідами, вказуючи Чеську Республіку як найважливішого партнера. Відносно України було підкреслено готовність Словаччини до нав'язання з нею тісної співпраці³⁶⁵.

---

³⁶³ P. Bajda, *Elity polityczne na Słowacji w latach 1989–2010. Kręta Droga do nowoczesnego państwa*, Warszawa 2010, s. 56.

³⁶⁴ Концепція була прийнята урядом незалежної Словаччини 26 січня 1993 р. [Див.: М. Mojžita, *Formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993*, Bratislava 2004, s. 88–90.]

³⁶⁵ Ibid., s. 92.

1/ Пошук напрямків співпраці

Україна була однією з перших держав, що встановили дипломатичні відносини із Словаччиною, підписуючи 30 червня 1993 р. Угоду між урядом Словацької Республікою і урядом України про встановлення дипломатичних відносин³⁶⁶. У той же час було також укладено Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво (Офіційний вісник номер 1977/1994). Братислава і Київ швидко уклали наступних 8 білатеральних угод, які регулювали, між іншим, питання спільного державного кордону, принципів співробітництва між собою, у тому числі, у галузі економічної співпраці. Багатообіцяючу міжнародну активність уряду Йозефа Моравчіка перервали дострокові парламентські вибори (30 вересня 1994 р.). Партія Рух за демократичну Словаччину, яка перемогла, (HZDS) сформувала коаліцію з Національною Партією Словаччини (SNS) і Трудовою Партією Словаччини (RSS)³⁶⁷. У програмі уряду Республіки Словаччина з 1994 р. до пріоритетів зараховано інтеграцію з НАТО і ЄС, але представники коаліції з SNS і ZRS уже в жовтні 1995 р. висловили свою незгоду з цією стратегією. Замість цього була запропонована можливість отримання російських гарантій безпеки³⁶⁸, як протизваги для дорогого членства в НАТО. У цей період відносини з Україною сприймалися через призму їх впливу на відносини з Росією.

З точки зору економічних інтересів Словаччина відкрила Україну у 1995 р., розглядаючи її розташування як ворота до російського ринку, які повинні збільшити товарообіг³⁶⁹. Серед висунутих пропозицій, увагу привертала можливість посередницт-

³⁶⁶ *Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Ukrajiny o podmiankach zriadenia a obsluhy diplomatických zastupiteľstiev SR na Ukrajinie a Ukrajiny v SR*, podpísana 30. červec 1993 r., www.foreign.gov.sk/medzinarodne_zmluvy, Інформація з 15 IV 2012 р.

³⁶⁷ Коаліційну умову було підписано 13 грудня 1994 р.

³⁶⁸ На початку 1997 р. Росія запропонувала Литві, Латвії і Естонії надання гарантії безпеки за умови, що вони не клопотатимуться про членство в НАТО. A. Duleba, K. Hirman, *Rusko na konci Jel'cinovej éry*, Bratislava 1999, s. 69.

³⁶⁹ *Ukrajina a Slovensko. Hľadanie spoločných záujmov. Medzinárodná konferencia*, Bratislava 17–20 mája 2001, red. A. Duleba, www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie, Інформація з 15 V 2012 р.

ва у вирішенні проблеми української заборгованості імпорту нафтового палива з Росії і Туркменістану. Уряд В. Мечіара запропонував поставку товарів до Туркменії у рамках компенсації української заборгованості. У замін Київ повинен був би побудувати для Словаччини 4 торгові кораблі. Ці плани не були реалізовані³⁷⁰. Словацьким політикам важко було радикально змінити підхід, відходячи від визнання України у якості посередника (транзитне положення) у реалізації економічних інтересів.

Лише у 1996 р. обидві сторони підписали декілька міжурядових угод, у тому числі, з питань майбутньої зони вільної торгівлі і про уникання подвійного оподаткування. Однак, за дипломатичними рішеннями не послідувало жодних конкретних дії. У той час Словаччина зафіксувала від'ємне сальдо торгового балансу з Україною у розмірі 17 млн дол, що, однак, не мало впливу на зміну позиції Братислави, яка наполегливо концентрувала зусилля співпраці у російському напрямі, не показуючи зацікавленості щодо розвитку економічної співпраці з Києвом.

1.1/ Зближення на площині безпеки і захисту

У жовтні 1993 р. Україна прийняла власну оборонну доктрину, через рік у червні це саме зробила Словаччина. Вже 25 травня 1994 р. у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі обидві держави підписали документ Партнерство заради миру (ПЗМ). Однак, Словаччину і Україну розділяв погляд щодо способу гарантування власної безпеки. У той час Словаччина декларувала зацікавленість в участі у колективній системі оборони, а Україна прийняла рішення залишитися нейтральною країною і вирішила бути поза військовими блоками. У другій половині 90-х рр. ХХ ст. Київ зробив різкий поворот у своїй політиці безпеки і оборони. У 1997 р. було підписано Хартію про особливе партнерство з НАТО, що викликало гостру реакцію Москви, яка такий крок оцінила як порушення принципів її впливу на середовище безпеки на пострадянському просторі. Слід підкреслити, що Хартія не містила безпосередніх гарантій безпеки НАТО для України. Не виправдало себе також припущення, що партнерство Росії та НАТО буде

---

³⁷⁰ Торговий обмін між Словаччиною і Україною становив у: 1993 р. 286 млн дол, 1994 р. – 240 млн дол і 1995 р. 310 млн дол.

інструментом врегулювання конфліктів Російської Федерації з державами Центрально-Східної Європи і Україною. Тільки у листопаді 2002 р. Київ вирішив поглибити і розширити відносини між НАТО, приймаючи План дій НАТО – Україна³⁷¹. Його метою була підтримка реформ, які дозволяють на повну інтеграцію з євроатлантичними структурами безпеки.

Співпрацю відомств оборони Словаччини і України започаткувала Угода між Міністерством оборони Словацької Республіки і Міністерством оборони України від 28 жовтня 1993 р.³⁷². Вона визначала наступні напрямки співпраці: 1) керування і підготовка у збройних силах; 2) обмін інформації щодо нових систем озброєння, які заплановано впровадити до обох армій; 3) співробітництво у галузі протиповітряної оборони, метеорології, гідрології, військової топографії і геодезії; 4) захист секретної інформації. Також було встановлено принципи здійснення постійних робочих зустрічей керівників обох відомств, начальників генеральних штабів та інших високопосадових осіб, що займаються питаннями безпеки і оборони³⁷³.

Пізніше укладено кілька наступних уточнюючих і значно розширюючих сферу співробітництва угод, наприклад, так званий Перший протокол про військові польоти повітряних суден у прикордонній зоні і Другий протокол про співробітництво у галузі військової освіти. У 2000 р. було укладено інші міжурядові угоди про додаткові заходи, спрямовані на будівництво довіри і безпеки. На практиці співпраця реалізовувалася на основі річних планів, у яких були визначені наміри, які потрібно було виконати, наприклад, План співпраці на 2001 р. включав в себе 20 пунктів, поділених порівну між обома сторонами. Під час зустрічі міністрів оборони Словаччини і України в Ужгороді, у якому також брали участь міністри оборони Угорщини і Румунії (травень 2000 р.), було створено проект утворення міжнародного інжене-

---

³⁷¹ www.nato.int/nato_static/assets/pdf_publications, 17 IV 2012.

³⁷² www.mfa.gov.ua/slovakia/sl/2537.htm, Інформація з 2 VI 2012 р.

³⁷³ L. Ivan, *Vojenská spolupráca s Ukrajinou a projekt „Tisa“* [w:] *Ukrajina a Slovensko. Hľadanie spoločných záujmov...*

рного батальйону (проект TISA)³⁷⁴. Очікувалося, що ця військова частина буде використовуватися також у кризових операціях.

2/ Характер розбіжностей у складних питаннях

Незважаючи на те, що обидві сторони демонстрували позицію „з відсутністю спірних тем”, у їх відносинах реальність виглядала інакше. Після 1989 р. більша частина української національної меншини у Словаччині почала ідентифікувати себе з русинською національною меншиною³⁷⁵. Дійшло до розколу до ти цілісної спільноти, яка сприймалася як українська. У відповідь українська влада звинуватила русинські національні організації у сепаратизмі, який підтримувала Москва. Київ звернувся до Братислави з пропозицією створення спільної Комісії у справах національних меншин, а також не підтримувати русинську національну меншину³⁷⁶.

Інша проблема була більш складною і стосувалася не історичних суперечок, а інтересів обох держав. До 1998 р. у зовнішній політиці Словаччини домінував проросійський напрям. Конфлікт був пов'язаний з транзитом російських енергоносіїв до Західної Європи. Спочатку мова йшла про будівництво нового газопроводу Ямал, який Київ визнавав за незгідний з національними інтересами України. Словацький уряд, без консультації із українською стороною, під час розмов з Москвою у 1993–1995 рр., форсував проект створення спеціального підключення

---

³⁷⁴ 18 січня 2002 р. у Будапешті Словаччина, Україна, Румунія та Угорщина підписали угоду про створення спільного інженерного батальйону TISA (міжнародне командування і національні одиниці, так звані модулі, які нараховували 800 солдатів).

³⁷⁵ За даними перепису населення з 1991 р. українську національність декларувало 13 847 осіб, а русинську 16 937. Водночас близько 50 тис осіб вказало русинську мову як рідну. Під час перепису населення Словаччини з 2001 р. русинську національність задекларувало 24 201 осіб, а українську – 10 814.

³⁷⁶ Під час візиту у Братиславі у лютому 1994 р. Міністр закордонних справ України А. Зленко констатував, що сепаратизм є загрозою, [...] співробітництво і координація дій наших країн у сфері нейтралізації цих процесів створювала б основи до поглиблення плідних добросусідських взаємин між Україною і Словаччиною і забезпечила б стабілізацію у цілому регіоні, „Правда” від 22 лютого 1994 р.

до цього трубопроводу з Польщі, за допомогою якого можна було б забезпечувати Південну Європу природним газом³⁷⁷. Занепокоєння Києва викликало також відсутність реакції словацької сторони на пропозиції спільної позиції щодо транзитних оплат.

З точки зору стану словацько-українських відносин політика уряду В. Мечіара означала стагнацію. Це стосувалося не тільки України, але також інших сусідів. У цей період у східній політиці Братислави застосовувався принцип – Київ залишається у глибокій тіні Москви³⁷⁸. У зв'язку з обмеженими інтересами в Україні, Словаччина не прагнула розвивати відносин, наприклад, за зразком Польщі. Бракувало постійних зустрічей представників законодавчої і виконавчої влади обох країн. Не розбудовувалася інституційна база. Про це свідчила хоча б вакансія на посаду посла Словаччини в Україні у 1996–1999 рр. Для більш повного розуміння тодішньої словацької зовнішньої політики варто відзначити істотні вади в інституційному забезпеченні її реалізації. Головною проблемою була відсутність професійних працівників закордонної служби. Це зробилося наочним, особливо у 1994–1998 рр. Додатково труднощі поглиблювала політика прем'єр-міністра Словаччини, який у цей період 6 разів змінював Міністра закордонних справ (часто у атмосфері конфліктів, а навіть скандалу). *De facto*, незважаючи на офіційні заяви, відомством не керували номінальні міністри, які формально відповідали за реалізацію діяльності, а робив це державний секретар МЗС – Йозеф Шестак, який був неформально пов'язаний з прем'єр-міністром В. Мечіаром³⁷⁹.

Новий уряд М. Дзурінди чітко сформулював, що збирається докорінно переглянути зовнішню політику держави. У своїй програмі він зобов'язався прикладати постійну увагу до питання розвитку відносин з Україною³⁸⁰. На практиці, однак, ситуація не

---

³⁷⁷ У червні 1995 р. прем'єр-міністр Словаччини В. Мечіар стверджував, що помилкою української зовнішньої політики було дозволити, щоб газопровід був побудований через Білорусь і Польщу, а не через Україну та Словаччину. [Див.: *Ukrajina a Slovensko. Hľadanie spoločných záujmov...*].

³⁷⁸ *Ibid.*, s. 14.

³⁷⁹ J. Marušiak, *Hlavné trendy v zahraničnej politike SR*, [w:] *Slovensko 1998–1999. Súhrn správy o stave spoločnosti*, red. G. Mesežnikov, M. Ivantýšyn, Inštitút pre Verejné Otázky, Bratislava 1999, s. 278.

³⁸⁰ *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*, Bratislava 1998.

змінилася. До січня 1999 р. не відбулося жодного офіційного візиту в Києві. Братислава також не була місцем зустрічей політиків Словаччини та України. Це зумовлювалося, у основному, концентрацією зусиль на ключовій меті, якою була європейська інтеграція. Очікувалося, що саміт НАТО у Вашингтоні (1999 р.) передасть сигнал про перспективу членства Словаччини в НАТО. Водночас, до Братислави у цей самий період доходили також думки західних партнерів, які рекомендували зробити якісні зміни у відносинах з Україною, бажаючи підтримувати пріоритет про готовність членства в НАТО і ЄС. Притому було вказано на необхідність приєднання Братислави до прийнятої ЄС спільної східної політики (Action Plan, Спільна стратегія щодо України), ціленаправленої на переконання України у потребі зміцнення контактів із Заходом³⁸¹.

У 1999–2000 рр. дійшло до конфлікту інтересів України і Словаччини у декількох галузях. Найсерйозніша площина конфлікту стосувалася старань цих держав стосовно отримання місця непостійного члена Ради Безпеки ООН. Словаччина очікувала, що Україна зніме свою кандидатуру, так само як це зробила Братислава на користь Києва у 1997 р. Але так не сталося і обидві країни боролися за отримання підтримки держав-членів ООН. Словаччина, яка восени 1999 р. програла вибори, звинуватила українську сторону у прийнятті твердої позиції і небажанні йти на поступки, що викликало обурення у взаємовідносинах.

Введення Словаччиною візового режиму для українців не сприяло поправленню відносин між обома країнами³⁸². У цьому питанні Братислава залишалася під тиском Чехії, яка погрожує введенням обмежень на кордоні із Словаччиною, якщо та не ущільнить свого кордону з Україною. Прагнучи членства в ЄС Братислава мусила пристосуватися до вимог Євросоюзу у цій справі³⁸³. У відповідь Україна ввела візи для словаків та 4 жовтня

---

³⁸¹ P. Turczyński, *Polityka Unii Europejskiej wobec Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe” 2005, nr 2, s. 55–56.

³⁸² J. Šoth, *Bilaterálne vzťahy Slovenskej republiky v roku 2000* [w:] *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2000*, Bratislava 2001, s. 139.

³⁸³ Під час зустрічі прем'єр-міністрів держав Вишеградської четвірки 16–17 квітня 1999 р. у Високих Татрах були розбіжності в думках щодо запровадження

2000 р. розірвала угоду про реадмісію (Угода між урядом Словацької Республіки і урядом України про передання і прийняття осіб на спільному державному кордоні від 14 жовтня 1994 р.)³⁸⁴. У обґрунтуванні Київ констатував, що угода не вигідна для України, але не передав Словаччині ноти, яка означала, що анулювання не увійшло в життя.

Критику Києва викликала також словацька підтримка проекту будівництва російським „Газпромом” – газопроводу (так званої перемички) через Білорусь, Польщу і Словаччину, що дало б можливість обійти територію України і зменшити кількість газу, який посилається через цю країну, приблизно на 2/3. Бюджетні втрати Києва за транзитні оплати щороку становили близько 3 млрд дол. Роздратування української влади було тим більше виправдане, оскільки позиція Словаччини не була раніше проконсультована та обговорена з Україною. Братислава також не погодилася своїй позиції з Польщею, рішення якої у цій справі мало важливе значення³⁸⁵. Варто підкреслити, що політична підтримка російської концепції не принесла Словаччині ніякої користі. Російська сторона не змінила своєї позиції у справі деблокації боргу щодо Братислави, ані в інших питаннях двосторонніх відносин. У дипломатичних контактах Словаччини та України було недооцінене значення цих конфліктів, але українська сторона звинувачувала у відсутності комунікації з боку Братислави, вказуючи на правильні відносини у цьому відношенні з Польщею та Угорщиною.

На охолодження словацько-українських відносин мали також вплив інші чинники. У 1999–2000 рр. західні держави визнали, що Київ загальмував демократичні реформи. Хоча президент Л. Кучма проголошував проєвропейський вибір країни і пріоритет розмов з Європейським Союзом у ролі стратегічного партнера Києва, взаємовідносини Євросоюзу та України залишалися дуже обмеженими. Брюссель не був зацікавлений у на-

---

для українців візового режиму. Прем'єр-міністри М. Дзурінда і М. Земан висловлювалися – за, прем'єр-міністри Й. Бузек і В. Орбань були проти.

³⁸⁴ www.mfa.gov.ua/slovakia/sl, Інформація з 27 V 2012 р.

³⁸⁵ Розмови Словацького газового підприємства (СГП) і Польської нафтової і газової компанії розпочалися 22 березня 2000 р.

данні позики на будівництво нових реакторів, а також не погодився на лібералізацію візової політики щодо України. Такий підхід відразу використала Росія, президент В. Путін змінив тон у розмовах з Україною, твердо вимагаючи сплатити належну суму за постачання газу. У зв'язку з тим, що Москва володіла засобами тиску у вигляді енергетичного шантажу, українська сторона приймала запропоновані їй умови, що могли призвести до залежності економіки від регулярних поставок російської енергетичної сировини.

Певні ознаки змін у двосторонніх відносинах Словаччини та Україна з'явилися після візиту прем'єр-міністра В. Ющенка у Братиславі у грудні 2000 р. Тоді було досягнуто згоди у справі словацької візової політики, співпраці у транзиті каспійського нафтового палива і питанні розбудови комбінату в Долінайській. У наступних роках різні словацькі уряди робили акцент на утримання добрих, дружніх відносин з демократичною, передбачуваною і політично стабільною Україною. Однак, це не знаходило відображення у конкретних діях. Словаччина, у першу чергу, концентрувала увагу на зближенні з ЄС і НАТО, пристосовуючись до організаційних стандартів у співпраці з державами Вишеградської групи.

Дослідження громадської думки у грудня 2001 р. показали, що близько 70 % словаків висловлювалося за інтеграцію з ЄС. Натомість восени 2002 р. перед самітом НАТО в Празі за членство в Союзі голосувало б 52–58 %³⁸⁶. Навесні 2002 р. словаки демонстрували найбільшу довіру до громадян Чехії, Польщі і Австрії, з низьким відсотком опонентів. Всього лише 32 % респондентів висловило довіру до українців, але аж 68 % висловлювалося проти.

---

³⁸⁶ О. Gyárfášová, *Slovensko a svet – pohľad očami občanov*, www.ivo.sk, Інформація з 17 VI 2012 р.

Таблиця 1. Довіра словаків щодо громадян інших країн³⁸⁷

Країна	Напевно „так” і скоріше „так”	Напевно „ні” і скоріше „ні”
Чехія	89	8
Польща	80	16
Австрія	69	25
США	53	42
Росія	38	54
Україна	32	68
Білорусь	30	53
Угорщина	30	67

Подібно оцінювалися симпатії до суспільств інших держав на основі культурної близькості. Українці сприймалися словаками, як географічно і культурно близькі, однак менш симпатичні. Близько 32 % респондентів вважало, що вони є дуже симпатичні або скоріше симпатичні. Протилежну точку зору мало аж 45,9 % опитуваних. З проведених досліджень слідувало, що серед держав Вишеградської четвірки словаки демонстрували найбільшу відкритість на співпрацю з іншими країнами. Україна, подібно як інші держави колишнього СРСР, мала відносно мало довіри і менше симпатій у порівнянні з іншими сусідами.

Після вступу до Європейського Союзу Словаччина мала амбіції стати повіреним України у ЄС і НАТО. Хотіла також допомагати їй у реалізації реформ і розвитку громадянського суспільства³⁸⁸. Добру нагоду створила помаранчева революція. Словаччина підтримувала її ідеї, створюючи спільний фронт з іншими державами Вишеградської групи. Висловлювала підтримку щодо впровадження політичних змін в Україні мирним шляхом. Словацький аналітик з зовнішньої політики Олександр Дулеба так обгрунтовував тодішню позицію Братислави: *Якщо Словач-*

³⁸⁷ Дослідження ÚVĽKVM NOS з березня 2002 р., www.ivo.sk, Інформація з 22 VI 2012 р.

³⁸⁸ *Slovensko 2004. Súhrná správa o stave spoločnosti*, red. M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútorá, Inštitút pre Verejné Otázky, Bratislava 2005.

чина хоче бути суб'єктом міжнародних відносин, співавтором важливих міжнародних програм, то вона повинна продовжувати свою політику, яка полягала, у основному, у підтримці розвитку відносин між Європейським Союзом і Україною. У іншому випадку її можливості діяльності на міжнародній арені будуть обмежені. [...] Тим більше, що у даний час вона не має програми, яка б дозволила Словаччині відігравати важливішу роль у міжнародних політичних відносинах. Вона зробила б помилку, якби не була реалізована польська зовнішня політика. Ця політика залишається у життєвому інтересі самої Словаччини. Без неї і без співпраці з Польщею вона втратить значну частину свого потенціалу [...] а тим самим значну частину свого суверенітету³⁸⁹.

Варто підкреслити, що Словаччина уважно спостерігала за розвитком подій в Україні. Для Братислави ця країна являє свого роду буферну зону між Росією і Європейським Союзом, через яку проходять маршрути сировинного забезпечення з Росії. Цей геополітичний аспект мав для Словаччини вирішальне значення, оскільки для російського напрямку газопостачань до 2012 р. не було альтернативи (у даний час нею може бути транзит палива через Чехію з Німеччини з газопроводу Північного потоку (Nord Stream)). Від регулярності поставок залежить розвиток словацької економіки та бюджетні надходження з транзитних оплат. З іншого боку, Україна була одним із конкурентів у боротьбі за іноземні інвестиції, у основному, через значно нижчі кошти на робочу силу³⁹⁰.

У 2004 р. прем'єр-міністр М. Дзурінда визнав відносини з Україною як пріоритетні. Головним інструментом їх реалізації була програма допомоги Словаччини для України. Словацьке Міністерство Закордонних Справ за участю Програми розвитку ООН утворили агентство *Trust Fund*³⁹¹. У 2005 р. стали наочними елементи послідовної східної політики Словаччини. Так, 24 листопада 2005 р. уряд прийняв Проект допомоги Україні у рамках

---

³⁸⁹ *Interview: Ukrajina – ako ďalej?*, інтерв'ю з Олександром Дулебою від 18.01.2005 р., www.euractiv.sk, Інформація з 6 VI 2012 р.

³⁹⁰ *Oranžová ukrajinská revolúcia má aj ekonomické pozadie*, www.e-trend.sk/trend-archiv, Інф. з 23 V 2012 р.

³⁹¹ Словаччина зробила вклад в агенцію розміром 20 млн словацьких корон.

реалізації цілей договору про асоціацію ЄС – Україна, тобто намірів (40), спрямованих на надання допомоги у реалізації Києвом стратегічної мети: членства в ЄС³⁹². Братислава також скасувала оплати за візи для українців.

У наступні роки вплив на взаємовідносини мали зміни урядів у обох країнах. Новий прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо у 2006 р. констатував, *що планує вести вірогідну, відповідальну і зважену зовнішню політику [...] будучи конструктивним співавтором людсько-правової політики ЄС*³⁹³. Однак, у цей період уряд України не вислав чітких сигналів про утримання прозахідного напрямку розвитку. У своїй програмі він вказав Росію, як пріоритет східної політики³⁹⁴. У 2006 р. Словаччина зафіксувала зростання експорту в Україну на понад 30%. З метою розширення товарообміну було прийнято програму проєкспортної політики, у якій було передбачено, що до 2013 р. наступить: 1) спрощення умов ведення торгівлі; 2) поліпшення політики реклами словацьких продуктів; 3) зростання експорту послуг. У 2007 р. було реактивовано Міжурядову комісію з економічної, промислової і науково-технічної співпраці, а також було продовжено економічний діалог у контексті розмов про готовність входу Словаччини до Шенгенської зони. З цього приводу, обидві країни співпрацювали у сфері зміцнення охорони словацько-українського кордону та пом'якшення негативних наслідків транскордонної співпраці³⁹⁵. Цій меті послужило підписання угоди „Про прикордонний рух” між обома країнами.

З точки зору торгового обміну дуже вигідним для словацького експорту виявився вхід України до Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Це дозволило розпочати розмови Київ–Брюссель на тему лібералізації торгівлі. У 2008 р. Словаччина закупила в Україні значну кількість електричної енергії, у зв'язку із закриттям насту-

---

³⁹² A. Duleba, *Vzťahy so susednými štátami [w:] Slovensko 2005. Súhrná správa o stave spoločnosti*, red. M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútorá, Inštitút pre Verejnú Otázku, Bratislava 2006, s. 314–318.

³⁹³ *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky, august 2006*, www.8.vlada.gov.sk, Інф. з 22 IV 2012 р.

³⁹⁴ A. Duleba, *op. cit.*, s. 339.

³⁹⁵ *Ibid.*, s. 329–330.

пних блоків атомної електростанції у Ясловських Бохуницях. Однак, на розвиток подальших інвестицій важливий вплив мали відносини Києва з Москвою. Їх негативні наслідки у формі призупинення Україною постачань російського газу викликали стурбованість у Братиславі. Прем'єр-міністр Р. Фіцо звинуватив українську сторону у викликанні кризи, а також погрожував можливістю скасування словацької підтримки у справі її інтеграції з ЄС. Такий різкий тон у взаємовідносинах з'явився вперше від 2001 р. Подальше зростання напруги викликало введення Києвом маржі на імпорт автомобілів і холодильників із Словаччини. Однак після призупинення вантажних перевезень на пограничному переході у Матовцях (серпень-вересень 2009 р.) стан взаємовідносин досягнув апогею незадоволення³⁹⁶. Ситуація поступово поліпшилася тільки після зустрічей міністрів закордонних справ Словаччини та України у жовтні і грудні 2009 р.

3/ Що дає співпраця Словаччини з Україною

Варто підкреслити, що від 2009 р. східна політика Словаччини усе більше стає подібною до програми ЄС – Східне Партнерство (далі – СП). Її метою є зближення країн, колишніх радянських республік, у тому числі України, з ЄС. З точки зору інтересів ЄС, сприяння стабільності демократії, дотримання громадянських прав та розвиток ринкової економіки має велике значення для нового порядку на пострадянському просторі. Словацьке ангажування у реалізацію програми у двосторонньому вимірі включає:

- надання допомоги у сфері гармонізації України з шенгенським *acquis* і заключеннями між Києвом і Брюсселем пакту *Mobility and Security Pact*. Ця допомога є частиною програми словацької допомоги Україні у сфері імплементації *Угоди про асоціацію*;
- вироблення оцінки запровадження візового режиму ЄС по відношенню до України і його впливу на особовий рух

---

³⁹⁶ Приводом призупинення руху були підозри, що випромінення сканерів, які контролюють транспортні потяги, перевищує дозволені норми. [Див.: *Slovensko 2009. Súhrná správá o stave spoločnosti*, red. M. Kollár, G. Mesežnikov, M. Bútora Inštitút pre Verejné Otázky, Bratislava 2010, s. 329.]

- словаків і українців (оцінка стосується також візової політики обох країн, а також малого прикордонного руху);
- погодження принципів співробітництва у сфері безпеки постачань російського газу в Словаччину через територію України та забезпечення регіональної співпраці у рамках держав Вишеградської групи плюс Україна і на площині Конференції з безпеки і співробітництва в Європі у сфері енергетичної безпеки;
  - отримання підтримки ЄС для використання трубопроводу Одеса-Броди-Дружба для транспорту нафти з району Каспійського моря до Словаччини, Чехії і Угорщини, а також продовження співпраці у проекті „Південний енергетичний коридор”;
  - підготовка та реалізація спільних економічних проектів у галузі енергетики, у тому числі, використання альтернативних джерел енергії, а також надання допомоги українській стороні у імплементації так званого третього енергетичного пакету (після інтеграції України до Енергетичної комунітарної програми ЄС);
  - погодження принципів співпраці у справі комунальних систем теплоенергетики, розпорядження відходами та інших проектів у галузі екологічної безпеки.

Деякі з проектів були реалізовані, інші, наприклад, що стосуються енергетики, залишаються у центрі уваги словацької влади. Перш за все, було вжито заходів щодо ліквідації монополії російського Газпрому, який до середини 2009 р. був єдиним постачальником газу для Словаччини. Це, щоправда, всього лише часткова диверсифікація джерел постачання, однак, збільшує безпеку країни у разі повторення газового конфлікту між Росією і Україною³⁹⁷. Упродовж 5–8 жовтня 2010 р. під час зустрічі президента Словаччини І. Гашпаровіча з президентом України В. Януковичем (у Києві) було підписано домовленість про ліквідацію консульських зборів. Тим самим Словаччина приєдналася до грона країн з зони Ше-

---

³⁹⁷ Компанія SPP, яка є основним дистрибутором природного газу в Словаччині, 5 жовтня 2009 р. підписала три контракти на постачання газу з французькою компанією Gaz de France (GdF) і німецькими E.ON Ruhrgas і Verbundnetz (VNG), www.ose.waw.pl/pl/publikacje/best/, Інформація з 7 X 2009 р.

нген, які відмовилися від оплат за національні візи для українців. У Києві було обговорено також проекти модернізації українських мереж енергопостачання (газопровід Братство і нафтопровід Дружба), а також продовження до Відня (через Словаччину) ширококоліїної залізничної лінії з Росії через Україну.

У майбутньому можна очікувати, що словацько-українські відносини будуть обумовлені:

- словацьким ангажуванням у реалізацію програми *Visegrad 4 Eastern Partnership (V4EaP)*, а також підходом обох сторін до проблематики Угоди про асоціацію ЄС-Україна;
- станом відносин Києва з Європейським Союзом або наслідком пошуку Україною „третьої дороги” у зовнішній політиці;
- піддатливістю України на натиски Росії у її впливі на розвиток ситуації в країні;
- реалізацією стратегії безпеки і військової доктрини України у контексті її відмови вступу до НАТО і прийняття *нон-аблокового принципу* у справах обороноздатності;
- наслідками економічної кризи у зоні євро і її впливу на стан економіки і рівень життя словаків.

Незалежно від розвитку міжнародної ситуації, Словаччина буде зацікавлена в утримуванні добрих відносин зі своїм східним сусідом. Беручи участь в реалізації спільної східної політики ЄС і Вишеградської групи, Братислава буде підтримувати ініціативи, які зміцнюють передбачуваність і політичну стабільність України. При чому, проблематика українських інтеграційних прагнень буде залишатися важливим предметом взаємних контактів. Братислава є зацікавлена, перш за все, стабілізацією у галузі транзиту енергії. Крім того, очікує, що стабілізація української економіки і ринкової ситуації посприяє активізації, економічно відсталій, Східній Словаччині.

Summary

Author of this article focuses on presentation of very important points in ukrainian-slovakian relations, especially in area of safety and defend. He shows the institutional basis of military cooperation. What is more, author characterises a planes of conflicts in bilateral relations at the turn of XXth and XXIst century.

Єжи Залевський
(Пйотркув Трибунальський)

Україна у польській східній політиці

Кажуть, що Україна лежить між релігійним (християнство прийшло на береги Дніпра з Константинополя), географічним та цивілізаційним Сходом, а також, що протягом багатьох віків вона знаходилася на Великому Кордоні – між християнською Європою, Річчю Посполитою та мусульманською Азією (спочатку кочівницькою, пізніше татарською, а в кінці османською). Вона також була частиною середземноморського світу, який був описаний Фернаном Броделем, та, у великій мірі, залишилася важливою спадкоємицею візантійської культурної спадщини. Україна – це велика різноманітність, яка має специфічну тотожність, що вписана у суспільну та політичну культуру сучасної Центрально-Східної Європи.

Поняття *Центрально-Східна Європа* було створене після першої світової війни, у зв'язку з потребою надати назву простору, на якому у результаті розпаду імперій: Габсбургів, Гогенцоллернів та Романових виникли нові держави. У найширшому розумінні це поняття охоплює: Австрію, Білорусію, Боснію, Хорватію, Чехію, Естонію, Фінляндію, Литву, Латвію, Молдову, Польщу, Румунію, Сербію, Словаччину, Словенію, Україну та Угорщину. Деякі дослідники також додають Грецію та Туреччину³⁹⁸. У найбільш вузькому розумінні це поняття відноситься, на думку Пйотра Вандича, тільки до чотирьох держав: Чехії, Польщі, Словаччини, Угорщини. Такий погляд вказує на те, що ці держави визнаються стрижнем макрорегіону, який об'єднаний спільною історією і культурними цінностями (зв'язки з латинською цивілізацією) та є відносно стабільний. Сучасною суспільною фігурою цього стрижня є Вишеградська група.

---

³⁹⁸ J. Kłoczkowski, *Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu*, Lublin 1993, s. 19–20.

У політичному значенні Центрально-Східну Європу можна розуміти як назву для держав, які не належать до Сходу, до туранської цивілізації (Фелікс Конечний³⁹⁹), але які через свій економічний розвиток та демократичний досвід не ототожнюються цілком з розвинутими країнами і народами Заходу. Регіони/країни Центрально-Східної Європи, характеризуються *цивілізаційною молодістю* (Юзеф Шуйський). Слід пам'ятати, що політична конструкція Центрально-Східної Європи відрізняється широкою текучістю територіальних кордонів, їх змінністю у часі та просторі. Велика кількість народів у цьому макрорегіоні містить у собі багатокультурність та існування багатьох релігій. Однак, це явище не означає, що кожна нація, або етнічна група, має інше віросповідання. Поряд з прихильниками головних релігій: католицької, православної, греко-католицької, протестантської, мусульманської чи іудаїзму – існують інші, менші релігійні групи.

Згадані вище показники, територіально пов'язані з формою Центрально-Східної Європи, сприяють тому, що точне визначення цього поняття є складним. Останніми роками можемо спостерігати явище відродження цієї частини Європи – навколо форми спадку колишньої австро-угорської імперії, тобто держави, яка після 1867 р. надала автономію для своїх складових частин. Це показує помітна схожість, яку знайдемо у багатьох місцях від Тернополя до Трієсту. Наприклад, на території сучасної Хорватії, Словенії, частини Італії, у Чехії, Словаччині, Угорщині, у частині України, у Румунії та у частині Польщі в обігу були ті самі гроші, читалася та сама преса, існували ті самі суспільні інституції, будинки будувалися за схожими формами та архітектурним принципами.

З вищеподаного видно, що існує багато відмінних концепцій Центрально-Східної Європи, які об'єднує одна спільна риса: вони всі є спадщиною багатонаціональних та релігійно відмінних побутів: 1) австро-угорської імперії; 2) Першої Речі Посполитої та 3) держав, які не відчують зв'язки зі Сходом, тобто ті, які є час-

---

³⁹⁹ У двох працях Конечного є презентований аналіз туранської цивілізації. [Див.: *Państwo i Prawo w Cywilizacji Łacińskiej* та *Polska między Wschodem i Zachodem.*]

тиною латинської цивілізації. До цих показників Тімоті Ґартон Аш додає ще одну класифікаційну площину: належність до простору стабілізації, демократії, цивілізації та орієнтації відміченої членством в НАТО і Європейському Союзі. На його думку, держави розташовані між Німеччиною та Росією, а також від Естонії по Чорне море аж на Балкани – прагнуть бути визнаними складовою частиною Центрально-Східної Європи.

Дискусія політиків та дослідників пов'язана з питанням: *де політично, культурово, цивілізаційно розташувати Україну?* супроводжувала українців у найважливіших моментах їх історії. Раніше, перед 1991 р., як незалежність, так і своя держава була для них тільки мрією. Протягом кільканадцяти років нові виклики торкаються вразливих справ, пов'язаних з проблемами цивілізаційного місця України в Європі. Такі дилеми можна знайти, наприклад, у працях Юрія Шевелова (Шереха), який є зацікавлений геополітичними цінностями, особливо відносинами Європа – Україна – Росія, зазначаючи – разом з географічними та політичними умовами, перед усім, відношення щодо історичних і культурних традиції. Шевелов підкреслює значення незалежності України у контексті національної думки Миколи Хвильового (автора есе *Редактор Карк, Я романтика*), яка спрямована до Європи, та відвернена від Москви. Цю думку Шевелов представив також в есе *Лім Ікара*, аналізуючи обумовленості злету та падіння надії українців щодо самостійної держави і сильної позиції у структурах демократичної, об'єднаної Європи. Центральним пунктом його думки є пересторога, щоб Україна не сходила зі шляху до Європи, яка ототожнюється з латинською культурою. У цих поглядах знаходимо також пошук спільної площини польсько-українського діалогу, що враховує політичну думку Єжи Ґедройця, яка немає елементів історичної політики і реалістично відноситься як до великих народів, так і до національних меншин.

1/ Східна політика у думці Єжи Ґедройця

Як тільки мова йде про польську східну політику, слід посилатися на думку Єжи Ґедройця щодо цього питання. Його концепція цієї політики характеризується відкритістю та пошаною поглядів східних партнерів, у тому числі, їх національної думки.

Вживаючи парадигму *Польща – це ані Захід, ані Схід, але вона є наче людина, що стоїть у дверях, на протязі* (вразлива геополітична передумова) вважав, що після 1945 р. зміна геополітичної позиції, особливо створення польської незалежності, була неможлива без радикальної, структурної реконструкції цілої Європи, у тому числі Центрально-Східної Європи. Одночасно, не погоджувався з історіософським песимізмом Мар'яна Здзеховського щодо неможливості здійснення української ідеї⁴⁰⁰.

Держава для Гедройця не була абстракцією, але формою об'єктивного, колективного життя громадян, які мають свідомість реальної відповідальності за всі аспекти колективного життя цих громадян. З великою турботою підкреслював, що порятунком перед *лещатами* загрози безпеки, у якій Польща може знову опинитися (як у міжвоєнний період) – є утримання добрих відносин з усіма сусідами на Сході. Остерігав перед химерністю польської політичної еліти, особливо перед *помпезним польським духом*, що складає честь божеству, якого собі виліпив, та відсутністю належного відношення щодо східних сусідів, які мають права до артикуляції своєї суб'єктності серед цілої родини народів Європи і буття серед них.

Крім Росії, яку цинив і яка, на його думку, постійно буде відгравати важливу роль у міжнародній сфері, повинна існувати ще одна незалежна держава на Сході – Україна. У цій ситуації основою геополітики повинна бути дружня політика Польщі щодо всіх східних сусідів, а також збалансована політика, що не надає перевагу Росії, за рахунок Білорусії і України. Одночасно, Польща повинна бути активним учасником у справі проведення складного діалогу ЄС з РФ – на власних умовах.

Погляди Гедройця одержали нового значення під час дискусії, яка була у західних ЗМІ на початку 90-х рр. ХХ ст., особливо щодо проекту створення федерального устрою у незалежній Україні, який мав велику підтримку у регіонах, у яких були видимі сепаратистські тенденції (Закарпаття, Донбас, Крим). Гедройць вважав, що ці проекти були небезпечними для територіальної цілісності України, особливо у ситуації подальшого нада-

---

⁴⁰⁰ M. Zdziechowski, *Pierwiastek zachowawczy idei ukraińskiej oraz Ukraina a Rosja. Trylogia Bohdana Łepkiego* [w:] *Widmo przyszłości*, Warszawa 1999.

вання переваги ідеї федералізму – на його думку це було вигідним для Москви, яка була б щасливою, коли б сформувалась велика кількість суб-автономних структур: 1) східні адміністративні території, які охоплюють Кубань та Дон; 2) західні територіальні одиниці: львівська та галицька. У тій ситуації, яка б була вигідна для Москви, Крим не був би частиною України.

У середовищі *Культури* вживалося поняття „закон польськості” (Юліуш Мерошевський), яке було схоже до старого польського поняття, подібного до російського терміну. У цій ситуації слово „закон” – це закон, але не вербальний закон, а ідеї, які запроваджені у політичне, економічне та суспільне життя, що становить елементи структурного устрою, який підлягає перевірці практикою. Закон, згідно з такою думкою, це жива, динамічна, об’єктивна ідея, згідно з якою діємо, яка проникає та об’єднує діяльність і поведінку. Основою реформи „закону польськості” був проект незалежності східних сусідів Польщі – УЛБ, тобто України – Литви – Білорусії. У ширшому вимірі ця концепція стосувалася всіх сусідів – Німеччини, Росії та тодішньої Чехословаччини. Однак, її найважливішим елементом була проблема визнання незалежної та об’єднаної України, визнаючи її історичну тотожність і культурну суб’єктивність. У цьому сенсі завданням „закону польськості” було позбутися всіх пережитків, тіней минулого – колоніального, батьківського та поблажливого ставлення щодо України та українців.

Ґедройць вважав, що його місія полягає у викоріненні з поляків антиукраїнськості. Це *Культура*, для якої він сформував програму, на поч. 50-х рр. ХХ ст. першою почала ліквідувати ворожість, прагнула сформувати цінності нової політики, якої метою була відмова від довоєнних східних кордонів Польщі та від цілого історичного процесу, який 600 років раніше, почав здійснювати король Казимир Великий. *Незалежність України для Польщі має величезне значення – заявив Ґедройць у розмові з Богданом Осадчуком. Дуже добре, що Польща була першою державою, яка визнала цю незалежність та встановила дипломатичні відносини. [...] Небезпечним є факт зростання крайньо націоналістичних настроїв серед різних політичних груп*⁴⁰¹. Він

⁴⁰¹ „Kultura” 1992, nr 1–2, s. 88.

звернув також увагу, що Польща повинна розпізнавати та утримувати на відповідному рівні близькі відносини з усіма важливими політичними силами в Україні. У жодному разі не повинна ігнорувати будь-яку зі сторін – підкреслював Гедройць. Основою діючої дипломатії повинен бути один центр, який точно визначає пріоритети у цій сфері.

У ставленні Гедройця до української ідеї, так само як у Пілсудського та Шарля де Голля, з'явилася ідея *історичних націй*. Такою нацією, завдяки історичному досвіду та цивілізаційному місцю, були поляки. Творцем ідеї був Гегель, який вважав, що справжніми націями є історичні народи, а історичними є ті, що виконують універсальні завдання, які перевищують їх власні інтереси. Завданням Польщі, на думку Гедройця, була дерадянізація Центрально-Східної Європи.

Творець *Культури* завжди остерігав перед повторенням помилки Речі Посполитої: відсутності місця для України у цій федерації. Тоді, недалекоглядна політика посприяла тому, що Україна повернулася у бік Росії, даючи їй базу для створення імперії. Слідуючи його міркуванням, основою польської зовнішньої політики та безпеки, тобто укріплення позиції Польщі у західно-європейському товаристві, повинен залишитися союз з США, прагматичне сусідство та примирення з Німеччиною, а також дії на користь європейської інтеграції. Гарантією цього процесу є переміщення на Схід зони стабілізації, демократії та безпеки. Це повинно бути здійснене без конфліктів і фальсифікації минулого, у тому числі складного сусідства з Росією. Навпаки – слід говорити, у рамках різноманітної співпраці, з її найважливішими політичними силами про складні справи, які є необхідними для нормалізації відносин, які визначають рамки європейської безпеки у всіх площинах.

Гедройць вважав, що українська історія є, у певному сенсі, відображенням історії Польщі: рабства та боротьби за свободу, героїзму та приниження, зради та вірності, легковажної мегаломанії та критичної рефлексії. Таку конфігурацію долі двох націй репрезентував Іван Лисяк-Рудницький у своїй праці *Між історією та політикою*⁴⁰², формуючи основи для багатоаспектної дис-

---

⁴⁰² I. Łysiak-Rudnycki, *Między historią a polityką*, Wrocław 2012.

кусії, яка була проведена у польських та українських еміграційних політичних середовищах.

Тадеуш Конвіцький у романі *Календар і клепсидра* так писав про Україну: [...] *по-різному* бувало в історії. Спочатку, ми були винуватими, пізніше трохи вони, потім знову ми, пізніше вони і так далі. Не варто рахувати цих кривд як лихвар, не варто карбувати їх у пам'яті. Можна, однак, розуміти, що вони, давні русини, знищили цю, не завжди тверезу статечну, розумну, центральноєвропейську державу ляхів. Вони дали нам розлючених магнатів, дали нам жахливих баламутів, дали нам квиток до Азії. Але я думаю, що наділили нас також відчуттям поезії, пронизливою, дикою ностальгією і цією степовою метафізикою, що окрилює завжди нашу долю, знищили нас і підвищили до неба, зробили ангелами. Так, часто засвітила або посередині ночі я сумую за прекрасною, вільною, дружньою нам Україною, яку ми колись заразили латиною, а вона нас Великим Сходом⁴⁰³.

Польща була першою державою, яка визнала незалежну Україну. Ця форма підтримки для української незалежності була важливим польським відшкодуванням, згідним з думкою Гедройця. Так повинно бути і так сталося – заявив польський посол у Києві Єжи Козакевич у розмові з Богданом Осадчуком, підкреслюючи, що результати зближення, перед усім, вирішать ментальні проблеми. Вони є глибоко укоріненими, підсвідомо у польсько-українських відносинах, саме підсвідомість є вирішальною⁴⁰⁴. Крім того, дуже добре були і можуть бути використані, а навіть керовані московським осередком. Треба, щоб минуло багато часу, щоб сформувався новий політичний клас, який буде по-іншому думати та діяти. Україна, бажаючи вступити до європейської сім'ї, мусить пристосувати свою систему до демократичних стандартів⁴⁰⁵.

Б. Осадчук поділяв ці побоювання від початку незалежності України. У своїх аналізах зосереджувався на результатах функціонування президентської системи Леоніда Кравчука (який був сином волинського селянина, економіста, який довго працював у

⁴⁰³ T. Konwicki, *Kalendarz i klepsydra*, Czytelnik, Warszawa 1989.

⁴⁰⁴ *Rodzinna Ukraina*, „Gazeta Wyborcza” 1–8 stycznia 2006, nr 6, s. 22.

⁴⁰⁵ *Rozmowa B. Osadcuka z ambasadorem Polski w Ukrainie J. Kozakiewiczem*, „Kultura” 1992, nr 1–2, s. 118.

партійно-політичних органах та який був прихильником компромісу і талантовитим політичним гравцем)⁴⁰⁶.

У дусі філософії східної політики Гедройця висловлювався також український посол у Варшаві Теодозій Старак: *Польща має для нас особливе значення. Моїм основним завданням – підкреслив – буде прагнення ліквідувати усі ці непорозуміння та напруження, які є наслідками довголітньої комуністичної пропаганди, головною метою якої було розпалювання вогнищ ненависті між нашими народами*⁴⁰⁷. Тому, під час першого польсько-українського симпозиуму (Кам'янець Подільський, 1992 р.) були обговорені такі проблеми: 1) питання щодо взаємних культурних відносин та шансів на інтеграцію процесів національного відродження; 2) питання щодо формування громадянського суспільства та, що є найважливішим, 3) порівняння змісту шкільних підручників з історії, географії та літератури. Місце цих зустрічей, атмосфера Кам'янця Подільського та неподалік розташованого Хотина створила специфічний, позитивний настрій дискусії. Пізніше були організовані конференції *Польща–Україна: історична спадщина та суспільна свідомість*. Їх характер та учасники були, у певному сенсі, продовженням зусиль розпочатих у 70-х рр. ХХ ст. інтелектуальними, еміграційними середовищами у Канаді та Німеччині.

Наступний політичний і психологічний перелом відбувся у 2004 р., під час *Помаранчевої революції*. Тоді, на вулицях Києва, поляки та українці співали *Разом нас багато, нас не подолати*, це показало, що проблема політичного майбутнього України та доля українців є також польською і центральноєвропейською проблемою. На досягнення вищого рівня польсько-українських відносин мало вплив рішення Союзу європейських футбольних асоціацій (УЄФА), що визнав права організації Польщею та Україною у 2012 р. чемпіонату Європи з футболу (з 6 червня до 1 липня).

2/ Якою є сучасна східна політика Польщі?

⁴⁰⁶ B. Osadczyk, *Ukraińska wiosna w grudniu*, „Kultura” 1992, nr 1–2, s. 114.

⁴⁰⁷ *Wypowiedź ambasadora Ukrainy w Warszawie Teodojusza Staraka*, „Kultura” 1992, nr 1–2, s. 122.

Польська східна політика від поч. 90-х рр. ХХ ст. характеризується існуванням двох напрямів. Сьогодні рисами цієї політики є: 1) активна підтримка прагнень та амбіцій щодо незалежності та інтеграції у східних сусідів Польщі (республік колишнього СРСР), а також 2) підтримка добросусідства та партнерських відносин з РФ. Ця політика характеризується прагматичним виміром, який бере до уваги проблеми ситуаційної необхідності. Метою такого становища є *мати Захід на Сході*, тобто призвести до ситуації, коли у процес об'єднання Європи будуть заангажовані нові сусіди, а тим самим укорінити подібну послідовність подій, які відбулися у наслідок розпаду СРСР, тобто відторгнувши Росію від кордону Польщі. На практиці це призвело до того, що у польській політичній думці з'явилося два погляди на роль Росії: 1) до 1999 р. сприймання її як пасивного учасника міжнародних відносин; 2) сприймання її як державу, яка покінчила з шоком пов'язаним з розпадом Радянського Союзу та у якій відроджується ідея войовничої експансії, яка переплітається з концепцією духу Росії, сформульованого Бердяєвим: *Російський народ є набагато менше усупільнений, ніж західні нації, але є набагато більше комунітарним, відкритим для спільноти. [...] Слід пам'ятати, що індивідуальність росіянина характеризується тільки двома напрямками. З одного боку маємо жалість та вразливість, з іншого – можливість жорстокості; з одного боку любов до свободи, з іншого – схильність до невільницької покірливості. Росіяни по-іншому відчують землю та сама їх земля є відмінною від західної. Вони не знають, що таке містика раси та крові, натомість дуже добре знають, що таке – містика землі*⁴⁰⁸.

Суттєвим моментом у концепції ставлення до погляду щодо міжнародної сили РФ була поразка ідеї розширення НАТО у східному напрямку, яка була підтримана конвенцією Збігнева Бжезинського (визнаною в Польщі), який вважав, що *основа європейської безпеки у ХХІ ст. буде проходити по лінії Париж – Берлін – Варшава – Київ*. Цей устрій повинен був зупинити російські великодержавні прагнення⁴⁰⁹. У згаданій конвенції Україна мала бути державою *геополітичного згину (geopolitical pivots)*, тобто

⁴⁰⁸ N. Bierdajew, *Rosyjska idea*, Warszawa 1999, s. 265.

⁴⁰⁹ Z. Brzeziński, *Skazani na współpracę*, „Rzeczpospolita” 2003, nr 214.

країни яка, з огляду на своє розташування, може впливати позитивно або негативно на стабільність у сфері міжнародних відносин. Одночасно, розташування України визначало її роль *оборотної* держави – яка з одного боку могла ускладнювати регіональний порядок, а з іншого – відіграти креативну роль у міжнародному середовищі.

Україна залишається стратегічним партнером Польщі. Хоча, останніми роками (після 2009 р.) можемо спостерігати ослаблення темпу двосторонньої співпраці та діалогу у різних сферах. Його найбільше відчули прихильники прагматичного становища у польській східній політиці. Польща дуже уважно спостерігала за позицією президента України В. Януковича, який у середині грудня 2009 р., під час щорічної зустрічі українських дипломатів не назвав Польщу стратегічним партнером серед важливих для України держав (серед них були: РФ, США, ЄС). Польщі не було також у списку країн-членів ЄС, з якими Україна буде тісно співпрацювати, тобто з Німеччиною, Францією, Іспанією, Італією, Швецією; Польщі також не було серед сусідів, з якими Київ прагне розвивати інтенсивні партнерські відносини (тобто з Білорусією).

На думку редакторів авторитетного українського тижневика „Дзеркала Тижня”, на такий радикальний поворот подій вплинули дві причини. По-перше, президент Янукович і Партія Регіонів, не забули про роль Польщі під час *Помаранчевої революції*, по-друге, офіційний Київ негативно оцінює можливості Польщі щодо виконання нею функції адвоката України в ЄС. Крім того, українська сторона врахувала позицію МЗС РП відносно завершення ведення ним політики *підтримки України на осліп*. Так, МЗС Польщі заявило, що *Польща залишиться адвокатом українських справ лише в тому випадку, якщо України цього хотітиме*). Багато вказує на те, що наслідком згаданої *прагматизації* української зовнішньої політики може бути похолодання у сфері відносин між Варшавою та Києвом і може дійти до зміни системи цінностей у подальшій політиці з сильним акцентом на контексті т.зв. *позаблокової політики*.

Східна політика РП вимагає сьогодні дієвої системи визначення коротко- та далекострочкових цілей, їх раціоналізації сто-

совно ставлення до поведінки закордонних партнерів. Завдяки подібній системі можна буде попереджувати, а також уникати негативних наслідків для стратегічних інтересів Польщі. Відсутність здійснення цих вимог, особливо врахування результатів ситуаційних аналізів, була зафіксована у 2008 р., коли тодішній президент за участю коаліційного уряду Громадської платформи та Польської селянської партії заангажувався у процес поширення НАТО за рахунок України і Грузії (саміт НАТО у Бухаресті). Лобювання офіційної Варшави велося, незважаючи на інформацію про те, що для українських політиків, поширення НАТО на Схід було тільки внутрішньою грою (таку інформацію мали також основні держави-члени Альянсу). *De facto*, жодна з головних партій в Україні не хотіла вживати заходів щодо майбутньої інтеграції з НАТО.

У результаті, Польща залишилася сама з прагненнями поширення Північноатлантичного Альянсу, залишивши у міжнародній пам'яті лише згадку про неефективну дипломатичну політику, яку після фіаско – у Польщі намагалися перетворити в успіх: *адже, було варто спробувати здійснити місію щодо Сходу*. У згаданому вище випадку, ідея наділення східної політики ознаками спадщини Гедройця, як певної проекції, що охоплює сукупність цінностей, які повинні бути здійснені на практиці польською політичною думкою – була хибною. У намірах щодо поширення ЄС та НАТО за рахунок східних держав – Польща не знаходить підтримки у Європі. Від 2008 р. трансатлантичні та європейські структури обмежили надання підтримки демократії у державах колишнього СРСР, що протягом певного періоду, було польською спеціальністю. Разом із призупиненням планів щодо інтеграції України та Грузії з НАТО та ЄС змінився попит на польські послуги, зменшився стратегічний тягар Варшави. Проект створення панрегіональної коаліції центральноєвропейських та балтійських держав став руїною. У ньому Варшава прагнула відігравати роль лідера та представника (ідея президента Л. Качинського).

Східна політика РП, враховуючи інтереси держави, має характеризуватися добрими взаєминами з РФ, позбавленими залежності та радикалізму, пов'язаних з *ягеллонською* та *прометейсь-*

кою місіями. Ситуаційними вимогами здійснення раціональних дій, залишається політика терпеливого довгого маршу, з яким пов'язані стратегічні та тактичні цілі. У попередній східній політиці з'являлися хаотичні моменти, які супроводжували історичні відголоси, повернення до націоналістичної традиції, яка використовувалася для надання цій політиці нового та оригінального вигляду. Такі моменти з'являлися у 2006–2010 рр., підтверджуючи одночасно суб'єктивність та великі прагнення, а також відсутність співпраці між двома центрами, які приймають рішення, на виконавчому рівні.

Підтримка амбіцій східних сусідів може здійснюватися на одному рівні, але ці амбіції не завжди будуть тотожними з політичною діяльністю партнерів. Незважаючи на це, найважливішою цінністю залишається формування матеріальних, прозорих та розумних добросусідських відносин, пов'язаних з національними інтересами і ЄС.

Рисою деяких політиків є імпровізація, удають, що вони роблять щось нове у галузі східної політики РП, більшість з них забувають те, що рухаються шляхом старих кліше часів II Речі Посполитої, що робить їх поведінку та дії незрозумілими. Нерідко східна політика є предметом внутрішньої політичної гри, що викликає плутанину у зовнішньому втіленні та внутрішньому розумінні, що призводить до марнотратства старих успіхів. Східна політика РП не потребує згадки про *польську нову великодержавність* чи *цивілізаційну місію*, які посилаються на лозунги *прометеїзму*, з до та повоєнного періоду. Ці погляди знаходять підтримку в деяких видавництвах, пов'язаних з ідеями Ю. Пілсудського, та є близькими позиції польського МЗС.

У сфері східної політики Польщі треба брати до уваги одну важливу проблему: вимоги ЄС, які зростають з кожним новим договором і поширення. Після прийняття Хорватії, європейські вони знову зміняться та будуть ще складнішими для виконання країнами Східної Європи.

Чи східна політика ЄС відповідає амбіціям держав-членів з Центрально-Східної Європи? Брюссель не є представником зовнішньої політики інших держав. Ця політика формується у ситуації напруження між очікуваннями держав-членів та ЄС. Слабкіс-

ттю спільноти є відсутність однакової, визнаної одним документом політики. Крім того, деякі *старі* держави ЄС характеризуються кон'юнктурною поведінкою, яка, у результаті європейських процедур, пов'язаних з тиском сильних груп, що виводяться з цих держав, сприяє формуванню окремих інтересів. Прикладом таких дій є відмінна енергетична політика і відсутність солідарності у цій галузі, що проявляється у проблемі реалізації проекту Nord Stream, блокуванню проекту Nabucco та у ситуації багатозначності поведінки Франції щодо видобування Польщею сланцевого газу.

3/ Роль „Східного партнерства”

Саміт ЄС у Празі (7–8 травня 2007 р.) розпочав відлік діяльності „Східного партнерства”. Це план зближення до ЄС декілька його сусідів: України, Білорусії, Молдови, Грузії, Вірменії та Азербайджану. Польща вважає, що ця програма дозволить здійснити завдання європеїзації та надати допомогу для реформ у згаданих державах. „Старий ЄС” бачить це по-іншому, він погодився переказати 600 млн дол США (заплановані у бюджеті до 2013 р.), але уникає розмов про шанси об'єднання сусідів з ЄС. Німеччина та Нідерланди заперечують, щоб згадані вище держави називалися *європейськими партнерами*, оскільки ця назва має бути пов'язана лише з традиційною серцевиною ЄС. Тому було запропоновано вживати для держав Східного партнерства назви *партнери зі Східної Європи*. У цій політичній атмосфері першою *гарячою* темою стала проблема віз для громадян цих країн, щоб полегшити ситуацію їх перебування у ЄС. Польща та інші держави, які були прийняті останніми роками, від початку заявляли про необхідність ліквідації віз. Німеччина, Франція, Іспанія та інші держави категорично проти цього. Погодилися тільки на введення в дію процесу повної візової лібералізації, але у невідзначеному часі – тільки для деяких держав.

СП це не альтернатива для Партнерства для модернізації (перед усім, це охоплює імпорт *know-how* у рамках економічних та технологічних дій). Теоретично, воно не є антиросійською програмою, це процес *відкриття дверей* для східних сусідів РП. Важливою програмною складовою частиною є діяльність, між

іншим, у сфері: 1) здійснення завдань демократизації у публічному житті та сприйняття прав людини; 2) реформи у галузі керування на кордонах; 3) програмно-фінансової підтримки для малих та середніх підприємств; 4) формування культури захисту навколишнього середовища, протидія катастрофам, піклування про енергетичну безпеку; 5) поширення контактів між людьми завдяки формуванню центрів навчання та обміну думок між науковцями та молоддю.

Взагалі, розвиток Партнерства є тотожним з польськими інтересами та інтересами інших суб'єктів. Видимими аспектами існування програми є діяльність у напрямку ліквідації віз (для громадян України та Росії), що дозволяє відкрити малий прикордонний рух та збільшує ефективність прикордонної економіки, поширення контактів між молоддю та культурного обміну (основних *просторів будови знайомства та довіри*). Такі дії, як показує досвід Німеччини, Франції, Іспанії та Італії, сприяють пожвавленню регіональної політики у багатьох площинах.

Однак, результатів цієї діяльності не видно одразу. Площиною, яка досконала, є обмін досвіду на рівні студентів та проблема відкриття польської вищої освіти для молоді з держав Партнерства. Серед країн ЄС у Польщі навчається найменша кількість студентів з-за кордону – близько 1 %, також фінансові засоби для допомоги розвитку складають тільки 0,04 % ВВП та є одними з найменших у ЄС.

Інкони здається, що політики по відношенню до СП проявляють більше пафосу, ніж раціональних дій. Уже не існує оптимістична теорія, що Партнерство одразу прискорить модернізацію держав. Виявилось теж, що ця програма зіткнулася з іншою модернізаційною програмою – яка створювалася РФ для Білорусії та Казахстану, але одночасно були залишені *відкриті двері* для України (особливо для України), Вірменії, Азербайджану. Російська програма має багато пропозицій у різних економічних питаннях. Вони – більш цікаві, ніж невелика площина Східного Партнерства та неефективна польська політика у галузі енергетичної безпеки.

Слід зазначити, що зараз територія держав СП є сферою впливів Пекіну, особливо з точки зору пошуку економічної сиро-

вини та створення ринків збуту для товарів виготовлених в КНР. На практиці це відображається розміром будівельних контрактів та кредитних договорів, які є привабливими для країн охоплених економічною кризою. Іншою державою, яка уважно спостерігає за розвитком подій у країнах Партнерства є Туреччина, яка готова продемонструвати свою економічну присутність.

3/ Висновки

Після 2008 р. сила та привабливість Заходу послабились, особливо економічною кризою і фінансовими проблемами США. Також зруйновано легенду про відсутність альтернативи щодо трансатлантичної моделі світу у політичній, економічній, військовій та культурній сферах. Неоліберальний радикалізм, який ще з часів Р. Рейгана і М. Тетчер завоював західний публічний простір і від поч. 90-х рр. ХХ ст. був перенесений до політичного та економічного життя Центрально-Східної Європи, від поч. ХХІ ст. опинився під загрозою войовничого ісламу, а також інших альтернатив міжнародного порядку. Зокрема це сучасні потуги: Китай, Індія, Бразилія і Росія. ЄС втратив інтеграційну силу і, у результаті економічної кризи, опинився на роздоріжжі. Кризова ситуація ставить такі запитання: чи ЄС переживе не втративши членів? Чи відбудеться процес *відкидання* найслабших держав? Щодо вищесказаного, не можна сказати, що виникнуть нові концепції походу *Заходу* на *Схід*.

Прикладом послаблення інтеграційної сили ЄС є також атмосфера, яка супроводжувала розмови про договір про асоціацію України з ЄС, що був парафований у Брюсселі 30 березня 2012 р., а розмови почалися ще у 2007 р. Подальші дії, які стосуються ратифікації документу 27 державами-членами ЄС відбуваються дуже повільно. Підписання договору може наштовхнутися на великі проблеми, оскільки Київ блокує побудову правової держави, що є однією з основних вимог. Завдання України полягає у запевненні ЄС у тому, що вона поважає європейські цінності такі як: політичний плюралізм, громадянські свободи, незалежні суди тощо. Зі свого боку, ЄС очікує вільних і демократичних виборів до Верховної Ради восени 2012 р., позитивних змін у фасадній демократії та відношенні до ЗМІ, припинення практики

створення політичних перешкод та боротьби за владу олігархів. Проведення реформи підприємництва. Оскільки, на думку европарламентарів, відсутність вище перелічених елементів паралізувала державу і загальмувала її модернізацію.

Найбільше контрверсій викликає ставлення української влади до Юлії Тимошенко, лідера опозиції, яка у 2011 р. була засуджена на сім років ув'язнення. Її засудження було визнане ЄС політичною справою. Це відповідно погіршило відносини з Києвом та зруйнувало плани польського головування в ЄС, яке сподівалося на підписання у другій половині 2011 р. договору про асоціацію. Європейські політики безрезультатно переконували президента В. Януковича, щоб він звільнив Тимошенко.

Українська влада не переймається негативним процесом ратифікації договору про асоціацію. У заявах українських політиків переважають такі погляди: *не маємо визначених остаточних термінів, відмова не буде драмою, Київ не буде підпорядковуватися будь-яким вимогам, договір – це не подарунок для України*. Договір не виключає та не обіцяє Україні наступних розмов щодо інтеграції з ЄС, однак його частина про зону вільної торгівлі (DCFTA) може приєднати Україну до європейського ринку, що було б основою економічної інтеграції з Заходом (вартість торгівлі ЄС – Україна – це 50 млрд дол США у 2011 р.). Деякі постанови DCFTA можуть тимчасово набути чинності без повної ратифікації, що може стати стимулом для президента Януковича.

Міністр закордонних справ України 30 березня 2012 р. заявив, що навіть складності з договором не змінять переконання України, що *Європа є її долею*. Але відразу додав: *якщо Брюссель має проблеми з чіткою декларацією того, що хоче нас бачити у себе*. Тобто, у Києва є альтернатива – стати членом Митного союзу РФ, що не суперечить ідеям DCFTA. На думку Ольги Шумило-Тапіола з Центру Карнегі в Брюсселі, В. Путін після того як став президентом, зміцнив тиск на Київ, щоб переконати Україну не підтримувати проєвропейську політику – треба взяти до уваги, що кількість прихильників інтеграції з ЄС в Україні не перевищує 12–15 %.

На думку експертів, у зовнішній політиці України над довгостроковою стратегією мають перевагу тимчасові інтереси (*пли-*

сти на Схід маючи „нів обернену” позицію у напрямку ЄС). Також Арсеній Яценюк, лідер опозиційної партії Фронт Змін (колишній міністр зовнішніх справ та Голова Верховної Ради) визнав, що українська влада потрапила у геополітичну пастку, коли заблокувала інтеграцію України із Заходом. Наявне зближення до Росії не покращило економічної ситуації України, вона стала гіршою, але це тільки може зміцнити промосковський напрямок політичного оточення В. Януковича. З іншого боку, Москва побоюючись експансійних тенденцій Китаю та Індії у площині економіки і торгівлі буде більш охоче йти на компроміс з великими державами, так званого, пострадянського простору та шукати кращих відносин з країнами Західної Європи. Відкритим питанням залишається справа, чи таке зближення не принесе негативних наслідків для України, Білорусії, балтійських держав та Польщі?

Сьогодні, українська доля знаходиться в українських руках. *Вільна, сильна Україна* – вважає Ярослав Грицак – це шанс для існування стабільної Європи. Важливим є, щоб українці усвідомили собі свою місію, оскільки найбільше сил додає свідомість свого призначення⁴¹⁰. Але зменшилося значення суті вислову: *Без вільної України не буде вільної Польщі, без вільної Польщі не буде вільної України*. Україна це дуже важливий геополітичний фактор у Центрально-Східній Європі, тому її позаблоковий статус можна трактувати тільки умовно. Історія міжнародних відносин показує, що існування нейтральних держав, розташованих у місці зіткнення різних впливів та інтересів є дуже складним або навіть неможливим. Політична практика міжнародних відносин заявляє, що існування поза блоками було короткотривалим і, зазвичай, закінчувалося примусовою зміною цього статусу ззовні. Натомість Захід не є зацікавленим поширенням ЄС за рахунок країн, так званого, пострадянського простору, крім того, США обмежують свою присутність у Європі та менше інтересуються відносинами між Євросоюзом і Росією.

Європа сьогодні та завтра далі потребує перебудови, яка є необхідною для збереження *status quo* у сфері безпеки, стабільності та розвитку регіону. У сучасній ситуації ключем – необхід-

---

⁴¹⁰ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999*, Lublin 2000.

ністю перетворень Центрально-Східної Європи є підтримка ідеї *відкритих дверей* до ЄС. Концепція політики *відкритих дверей* не суперечить активній політиці щодо Росії. Її цінністю залишається багатовекторна діяльність, спрямована до всіх партнерів, із зазначенням їх суб'єктивності, а разом з тим відмови від пропаганди.

У концепції *довгого маршу* мусять брати участь практичні інституції, які діють у освітньо-інформаційній та формаційних сферах. Ефективність східної політики не залежить тільки від діяльності однієї сторони – Польщі; самі українці та інші повинні мати переконання щодо вступу в євроатлантичні структури, схвалюючи раніше принципи членства в СОТ (пересування Києва у напрямку західної моделі у галузі економічного устрою). Крім того – польська зовнішня політика щодо України повинна бути когерентною і проукраїнською, а також не може бути однополярною. У рамках європейської зовнішньої політики мусить бути чітко висловлене прагнення щодо укріплення української державності, натомість Київ повинен підтримувати визнання ідей громадянських свобод, прав національних меншин, плюралізму. Альтернативою залишається демократична і проєвропейська течія разом з прагматичним положенням і підтримкою європейських прагнень України.

Summary

Ukraine has a special position in polish eastern policy. In the begin, author makes an analysis of Jerzy Giedroyc's ideas in order to present, in the next part of article, a main streams of polish eastern policy. He focuses on a evaluation of its effectiveness and shows, that it doesn't depend only on a polish side – but also on positions of Ukraine. If Ukraine wants to become a member of euroatlantic structures it has to realise of this

ЧАСТИНА II

Довкола історичної політики

Марек Ейсмонт, Беата Космальська
(Гданськ)

Візерунок українців у Польщі – міфи та стереотипи

Суспільні зміни, які відбулися у Польщі в 1989 р., принесла багато нових елементів не тільки у політичній, але також у економічній, суспільній, культурній та освітній структурах. Суспільні процеси, які у Західній Європі формувалися протягом кількох десятиліть, у Польщі відбулися майже стрипкоподібним способом без необхідного для суспільної адаптації часового буфера. Наслідком цього була поява феномену культурної затримки, що стосувалося міжкультурних відносин.

Ришард Капушьчінські⁴¹¹ пише про три можливі реакції на Іншого. Зустріч з Іншим може призвести до агресії, ізоляції або діалогу. Перші дві реакції можна виправдати психологічним механізмом страху і тривоги перед невідомим. Коли на своєму шляху зустрічалися дві різні культурні, суспільні групи, то вони найчастіше ідентифікували себе на основі зовнішнього вигляду, відмінного вбрання, інших видів татуювання, а інший відтінок шкіри був першим попереджувальним сигналом. Інакше виглядає, отже, є чужим, має інші цінності, норми поведінки, і тому є непередбачуваним. Передбачуваність поведінки, звичайно, у типових ситуаціях, є можлива тільки завдяки процесам соціалізації і виховання у рамках тотожної суспільної групи. Якщо з'являвся сумнів щодо поведінки іншого, то це могло викликати захисний механізм агресії і насильства, який інколи використовували також превентивно. Ізоляція має таке саме обґрунтування, можна навіть констатувати, що у деяких ситуаціях вона має багато ознак агресії. Отже, можна зробити більш чітке розрізнення цієї ізоляції. Вона може виникати з висновку, що інший

---

⁴¹¹ [Див. R. Kapuściński, *Ten Inny*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006.]

становить загрозу, і тому потрібно від нього фізично ізолюватися – оточити свої домівки частоколом, муром, викопати глибокі рови. Однак, існує і інша форма ізоляції – потрібно переловити тих інших і примусово оселити їх в одному місці – так виникають різноманітні табори, гетта і подібні місця, які й донині можна зустріти у деяких частинах світу. Натомість, діалог є позбавлений елементів агресії, символічного насилля, ізоляції, чи автоізоляції, але він вимагає відкритості і толерантності.

Можна ризикнути, на основі аналізу історичних подій, ствердити, що історія людства – це водночас історія безперервної боротьби з іншим. У результаті цих, найчастіше недружніх, контактів нашарувалося багато негативних стереотипів і міфів, що стосуються іншого. Одним з них є явище потрійної міфологізації та ідеалізації чужого⁴¹²:

- першим елементом цього процесу є так звана поступова деформація зображення чужого – інший, а, отже, гірший; потім поганий, демонічний, злодій, вбивця, викрадач дітей і т.д.
- другим – є поширення індивідуальних рис окремих індивідів на всіх представників даної групи. Так, створюються негативні культурні стереотипи – німець скаже, що поляки – це злодії і п'яниці, поляк у кожному німці буде бачити нациста. Представники інших націй – це „жабоїди”, „макаронники” чи флегматики, а циган завжди є шахраєм.
- третім компонентом є історична ідеалізація, яка полягає у приписуванні певним історичним подіям сили впливу на сьогодення. Найчастіше усі пам'ятають про позитивні аспекти минулого, витісняючи з колективної пам'яті події, які псують прекрасний візерунок власного народу. Поляки про себе будуть говорити у категоріях: романтик, католик, борець за свободу.

Така негативна стереотипізація іншого, помітна майже від початку міжкультурних контактів, вона виділила певний універсальний набір рис, які приписують чужинцеві. Найчастіше інший асоціюється з чорним кольором – символ зла і дияволізму. На-

---

⁴¹² B. Olszewska-Dyoniziak, *Oblicza kultury. Wstęp do antropologii międzykulturowej komunikacji*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1998, s. 41.

ступна риса – це атрибути тваринного світу, наприклад, інший як сліпонароджений. Постійним мотивом опису чужого було також присвоєння йому уміння використовувати чорну магію.

У контексті історичних і сучасних наукових розвідок, що стосуються відносин з іншою культурою, можна виділити чотири теоретичні моделі реакції на культурну відмінність.

1/ У цьому найбільш первинному способі реагування на іншість культурно відмінних індивідів вішається ярлик „дивний”. Дивний, оскільки не такий як ми – тобто ненормальний. Таким чином, інший ставав „тривожним”, тому що не можна було передбачити його реакції, і тому був потенційною загрозою. Останнім ступенем цієї моделі був висновок, що кожен інший це ворог. А якщо він ворог, то контакт з ним найчастіше призводив до агресії, насилля або ізоляції⁴¹³.

2/ Інший у цій моделі має значення невірний. Невірний – тобто той, що вірить в іншого/інших богів ніж ми. Відносини з іншим базуються на припущенні, що тільки віра в нашого бога є єдиною справжньою вірою; той інший, звичайно, на тему своєї віри має схожий погляд. Оскільки вірить у щось інше, то він помиляється. Його бог є фальшивий. Тому потрібно йому допомогти, за допомогою навернення його до справжньої віри. Це робиться для його блага, тому що в протилежному випадку він не отримає спасіння. На наступному етапі розпочинається процес навернення іншого, як правило, не питаючи його згоди. Кінцевим продуктом у цій моделі є асимільована одиниця. Однак, ця асиміляція є лише удавана, оскільки увесь час у суспільній пам'яті зберігатиметься факт, що даний індивід або його предки у минулому були невірними. Історичними наслідками реалізації цієї моделі були різного виду конфлікти і релігійні війни. Сьогодні, як і раніше, це один з елементів підтримки різниці, який часто використовують деякі політики в Польщі у виборчих кампаніях. Замість змістовних аргументів на перший план виноситься питання минулого, наприклад, хто є справжнім поляком, тобто християнином, а хто мав предків іншої віри, тобто не є справжнім поляком і не заслуговує на голоси виборців⁴¹⁴.

---

⁴¹³ Ibidem, s. 32.

⁴¹⁴ Ibidem

3/ Цей тип відносин позиціонує іншого на нижчому культурному рівні. Як і у попередніх моделях, так і у цій, з'являється виразний культуроцентризм, який негативно оцінює все те, що відрізняється від представленої культури. Цей спосіб трактування іншого базується на необхідності його навчання, тобто піднесення його на вищий рівень культури. Цьому сприяла ідея добродійності або натиск системи освіти. Однак, реальні наслідки цієї моделі відрізняються від теоретичних, оскільки в результаті цих освітніх процесів, інший стає одиницею акультурною. Це має місце тому, що з одного боку відбувається відділення іншого від його корінної культури, а з іншого боку його колір шкіри, акцент, зовнішній вигляд увесь час нагадуватиме про його „гірше” походження⁴¹⁵.

4/ Це найновіша, якісно-інша концепція відносин з культурною відмінністю. Вона полягає у відході від культуроцентризму та негативного оцінювання інших культур. Інший, у цій моделі, має статус особи цікавої – цікавої саме через свою відмінність. Завдяки цьому зустріч з іншим є корисною у пізнанні світу та власної культури. Тому інший стає товаришем.

Це найскладніша у реалізації модель, оскільки у ній необхідно позбутися негативних стереотипів і визнати, що інші також мають рацію. Окрім того слід зробити переоцінку власних культурних ресурсів – поведінки деяких індивідів, відторгнення інших, прийняття нових; однією з найважливіших цінностей є відкритість і толерантність⁴¹⁶.

Суспільно вагомими каналами поширення цінностей, норм, положень та поведінки є школа, а також, усе частіше, популярна культура. Досліджуючи продукти масової культури можна прослідкувати явище звикання до інших. У польському, донедавна, монокультурному суспільстві контакти з іншими культурами були обмежені. Після 1989 р. Польща зробила значний поступ у цьому напрямку. У результаті цих змін міжкультурні контакти стають усе більш частими і цікавим стає пізнання того, як поляки сприймають представників інших національностей.

---

⁴¹⁵ Ibidem, s. 33.

⁴¹⁶ Ibidem, s. 33.

У 2011 р. на основі Національного перепису населення та жилого фонду було занотовано 126 тис осіб, які декларували німецьку національність – з них 36 тис задекларувало німецьку національність, як єдину, а 58 тис – разом з польською. До більших груп, які у останньому загальному переписі декларували іншу ніж польська національно-етнічну тотожність, слід зарахувати наступні громади: українську (49 тис), білоруську (46 тис), циганську (16 тис), російську (13 тис) і лемківську (10 тис)⁴¹⁷. При цьому частина лемківської меншини підтримує українську орієнтацію, а частина сепаратистську⁴¹⁸. Отже, українці становлять одну з найчисельніших національних меншин у Польщі. Більша частина з них народилася ще до 1945 р., а отже, їх присутність на польських землях зумовлена історичними обставинами. Дослідження напрямів міграції після 2002 р. вказують на те, що найбільший відсоток серед осіб, які не мають польського громадянства становлять українці (24,2 %) ⁴¹⁹.

Помор'я є простором Польщі, на якому проживається майже 10 % населення непольської національності⁴²⁰. Значну їх частину складають українці, які були переселені у 1947–50 рр. на Західне Помор'я у рамках „операції Вісла”. Населення, яке було переселене, влада трактували як небезпечний, деструктивний, недовірливий по відношенню до нової політичної реальності елемент. Примусове переселення не сприяло адаптації до нових природних, економічних і суспільних умов, розірвало індивідуальні і групові етнічні зв'язки україномовного населення. Тим самим було перервано природний процес формування національної тотожності. Переселення і як наслідок того скрутна матеріальна ситуація, а також відмінні культурні риси тимчасово зіштовхнули це населення на узбіччя життя локальної спільноти, яка там формувалася. Взаємна недоброзичливість і упередження значно ускладнювали суспільну інтеграцію. Відбулося зіткнення

---

⁴¹⁷ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf, Інф. з 11.05.2012 р.

⁴¹⁸ K. Czekaj, K. Gorlach, M. Leśniak, *Labirynty współczesnego społeczeństwa*, Wydawnictwo Interart, Warszawa 1998, s. 198.

⁴¹⁹ <http://www.stat.gov.pl...>, op. cit

⁴²⁰ Ibidem.

двох національних культур: польської та української, які були представлені численними регіональними різновидами. Великий вплив на такий стан ворожості мала офіційна пропаганда, яка формувала негативний стереотип українця: бандита, бандерівця. Подібний стереотип був потрібний новій владі для заповнення певної прогалини, яка виникла після примусових міграцій. Тому негативний стереотип українця, який функціонував в офіційній пропаганді Польської Народної Республіки, був легко схвалений значною частиною польського суспільства. У рамках національної політики, що проводилась на Західному Помор'ї, і яка повинна була прискорити колонізацію українців, вони були позбавлені можливості збереження рідної мови у системі шкільної освіти, мати товариства, пресу, видавництва, підтримки культурних традицій, задоволення релігійних потреб у греко-католицькому обряді. До цього також додавалися багатовікові антиукраїнські стереотипи, які були сформовані у польському суспільстві. Відхід держави від авторитарної політики після 1989 р. змінив ієрархію попередніх цінностей, вплинув на спосіб бачення минулого і сьогодення, себе та інших. Здійснювана державою суспільна політика почала впливати на формування нового ставлення – стали важливими віросповідання, культурна різно-рідність, толерантність, відхід від культуроцентризму. Історична традиція і минуле більше не повинні відігравати таку важливу роль у процесі створення візерунку осіб іншої національності⁴²¹.

Проведені Інститутом публічних справ дослідження показали, що Україна присутня у свідомості доволі широкого кола поляків. Виявилось, що вона викликає якісь асоціації аж у 82 % респондентів. Цей факт, однак, не означає, що знання про сучасну українську державу так само поширені у польському суспільстві, як емоції, образи і спогади, які виникають від слова „Україна”. Найменше проблем із наведенням прикладів і асоціацій пов'язаних з Україною мали особи старшого віку, молодь мала з цим більше клопоту. Всього лише у 16 % з тих, хто народився

---

⁴²¹ M. Giedrojć, *Stereotypy i uprzedzenia w kontaktach Polaków i Ukraińców na Pomorzu Zachodnim* [w:] A. Chodubski, A.K. Waśkiewicz (red.), *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, Wydawnictwo Ateneum, Gdańsk 2004, s. 40.

перед 1939 р. Україна не викликала жодних асоціацій, натомість у наймолодшій групі респондентів відсоток таких осіб був наближений до 25 %. Тому особи старшого віку частіше могли щось сказати на тему України, хоч, щочетвертий з них у той час був за межами будь-яких джерел інформації про цю країну. У молодших групах всього лише 15 %–19 % опитаних не мало доступу до інформації про Україну, а проблеми з асоціаціями були у кожного четвертого респондента. Це показує, що з одного боку самої тільки інформації не достатньо для того, щоб виникло якесь уявлення про країну, з іншого боку – уявлення можуть існувати незалежно від інформації чи знань⁴²².

Понад 60 % асоціацій викликаних у респондентів були сповнені переважно негативними емоціями (лише 12 % позитивні). Емоційне навантаження асоціацій залежало не тільки від віку, але також від інтенсивності контактів з українцями, освіти і доступу до інформації за допомогою ЗМІ. Освіта та безпосередні контакти сприяли позитивним асоціаціям, а особливо схильні до негативних оцінок були ті особи, які пережили II світову війну. Негативні відгуки найчастіше наводили найстарші і наймолодші респонденти (відповідно 59 % і 56 %), однак, їх зміст був різний. У старших осіб, зазвичай, вони були пов'язані з II світовою війною, а у молоді – з бідністю, відсталістю, злочинністю і слабкістю держави. Серед асоціацій пов'язаних з бідністю і відсталістю була певна кількість висловлювань, у яких виражалось співчуття для українців з приводу ситуації в їх країні. Варто підкреслити, що про мафію і злочинність найчастіше говорили ті особи, яких єдиним контактом з Україною була інформація, отримана з джерел ЗМІ. Наймолодшим респондентам Україна асоціювалася, перш за все, з бідністю і відсталістю (51 %), у інших вікових групах на перше місце виходили історичні асоціації, при цьому – що є природним – найчастіше згадували історію найстарші особи. Асоціації з бідністю, відсталістю і злочинністю стосуються – як показують інші дослідження – не тільки конкретно України, а, як правило, усіх країн колишнього Радянського Союзу. Подібні уявлення спадають полякам на думку, принаймні вже протягом кі-

---

⁴²² J. Konieczna, *Polska – Ukraina wzajemny wizerunek. Raport z badań*, Wydawnictwo Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2001, s. 18.

лькох років, у зв'язку з Росією чи іншими колишніми радянськими республіками. У повсякденній мові вже кілька років функціонує словосполучення „російська мафія” чи „українська мафія”. Такого словосполучення не можна було почути до 1989 р.⁴²³.

Група асоціацій пов'язаних з історією, перш за все, до періоду II світової війни, це не тільки спогади про діяльність УПА. Приписувані українцям риси характеру, такі як мстивість, озлоблення, агресія чи жорстокість, також часто мали зв'язок з історією – зі шкільною літературою, усними переказами чи, врешті, досвідом. Позитивні асоціації стосувалися, у основному, пам'яток старовини, культури, фольклору, рис характеру українців, таких як доброзичливість, гостинність, а також – у поодиноких випадках – любові до свободи, патріотизму і працьовитості. Поодинокі асоціації стосувалися також нелегальної праці українців у Польщі, що, зазвичай, оцінювалося негативно. Однак, у деяких випадках нелегальна праця викликала співчуття, а не відторгнення. Асоціації, які виникали у поляків стосувалися поведінки людей як групи – народу, суспільства або поодиноких осіб.

Цікаво, що образ держави і її організації майже не з'являвся, за винятком декількох висловлювань про президента України. У Польщі про Україну думають як про територію, яка населена людьми, а не як про державу. Мабуть, це пов'язане з фактом, що знання про функціонування політичної системи та інших елементів державної організації в Україні слабо поширені в Польщі. У поглядах осіб, які мали сформовану думку, домінує негативний образ функціонування української держави. Україна в їх очах є, перш за все, погано зорганізованою державою з проблемами злочинності і корупції. Респонденти також, у більшості випадків, були переконані, що на Україні бюрократія утруднює врегулювання найпростіших справ, політики є некомпетентними, не поважаються громадянські свободи, ця країна немає доброї організації праці та швидкого економічного зросту, а також там не люблять іноземців.

Аналізуючи образ України, сформований у такий спосіб, потрібно звернути увагу на основні джерела інформації, з яких поляки отримують знання про цю країну. Це – телепередачі і преса,

---

⁴²³ Ibidem, s. 19.

які доходять у сумі до 72 % дорослих громадян. Найчастіше в ЗМІ Україна з'являється у двох контекстах: коли хтось з громадян цієї країни скоїть чи бере участь у скоюванні якогось злочину або у зв'язку з офіційними візитами політиків. Та друга ситуація часом буває приводом, щоб представити громадськості різні нюанси українського політичного життя або економічні проблеми, але такі візити відбуваються нечасто, а, крім того, зацікавленість до такого роду подій, зазвичай, невелика. На відміну від новин з перших сторінок газет, інформація про всілякі суспільні патології і злочини привертає увагу слухачів, глядачів і читачів⁴²⁴.

Отже, сьогодні важливо вжити заходів, які безпосередньо вплинуть на зміну упередженого ставлення чи тенденції до дискримінації інших культур, а також одночасно допоможуть особам, які репрезентують національні меншини, віднайти своє місце у суспільстві. Важливе завдання стоїть перед ЗМІ, оскільки вони можуть пропагувати відкритість і толерантність; організаціями, які діють на користь редукції конфліктів у міжкультурних відносинах, а також системою освіти, яка готує до життя у плюралістичному і багатокультурному суспільстві.

Summary

Poland's 1989 revolution brought about not only a political turn but also a number of new components in economic, social, cultural and educational structure. Social changes that needed tens of years to develop in Western Europe, in Poland happened almost instantly, leaving no buffer time necessary for social adoption. As a result, the phenomenon of cultural lag appeared, concerning – among others – intercultural relations including those between Poland and Ukraine. Poland has about 50,000 citizens declaring Ukrainian nationality and at times it can be observed that negative stereotypization is applied to them. This stems mainly from troublesome post-war history as the forceful re-settlement of Ukrainian population made adaptation to new social conditions difficult and broke individual and communal ethnic ties of speakers of the Ukrainian language. Due to resettlement

---

⁴²⁴ Ibidem, s. 21.

and resulting impoverishment the Ukrainians played marginal part in the creating of local communities. The hostile attitude towards them came, to a large extent, from the official propaganda presenting the negative stereotype of the Ukrainian as a bandit and follower of Bandera. Such an image helped the authorities of the time to fill a certain gap that was formed due to forced migrations. Hence, the negative stereotype of an Ukrainian present in the official propaganda of the People's Republic of Poland was readily accepted by a considerable part of Polish population. Only the early nineties of 20th century saw the beginning of a slight improvement in this negative attitude.

Магдалена Рексьч
(Лодзь)

Коллективна амнезія? Ностальгія за комунізмом та її причини

Явище туги за комунізмом є характерним для цілої Центрально-Східної Європи, на що звертав увагу, між іншим, британський соціолог С. Уайт. Серед великої кількості статистичних даних, які він наводив, варто відзначити результати порівняльних досліджень з 1998 р., згідно з якими за комуністичною епохою найбільше сумувало українське суспільство – 81 % опитуваних, натомість найменше (30 %) – поляки⁴²⁵. Безперечно, у Польщі відсоток осіб, які сумують за комунізмом, є досить низький, що підтверджують наступні державні опитування, з яких деякі дослідники роблять висновки, що цей феномен втрачає своє значення. Автор цієї статті, переглядаючи результати великої кількості подібних опитувань, знайшла набагато менші числа, що доходили навіть до 9 %. Американська дослідниця регіонів С. П. Рамет стверджує, що низький масштаб явища є наслідком доброї економічної ситуації та раніше розпочатих економічних реформ⁴²⁶. Однак, все залежить від способу постановки питання, оскільки під час опитування, яке було проведене Центром дослідження громадської думки Польщі у 2009 р., 44 % респондентів позитивно оцінило Полську Народну Республіку⁴²⁷. Тому можна сказати, що пам'ять про *старі добрі часи* триває і сьогодні серед великої частини нашого суспільства. У 2004 р. „газета Виборча” („Gazeta Wyborcza”), телеканал ТВТ („TVN”) та радіо ЗЕТ („Radio

---

⁴²⁵ С. Уайт, *Прошлое и будущее: тоска по коммунизму и ее последствия в России, Белоруссии и Украине*, „Мир России” 2007, nr 2, s. 29.

⁴²⁶ S. P. Ramet, *Eastern Europe: Politics, Culture, and Society Since 1939*, Indiana University Press 1998, s. 380

⁴²⁷ http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_093_09.PDF, Інформація з 20 VIII 2012 р.

ZET”) провели спільне опитування на тему ставлення до колишньої системи, запитуючи про лідера, який найбільше зробив для Польщі після другої світової війни, 46 % опитуваних відповіло, що це був Едвард Герек, а 39 %, що Лех Валенса⁴²⁸. Натомість, з анкетування проведеного у 2011 р. Київським міжнародним інститутом соціології бачимо, що для 36 % опитуваних Йосиф Сталін був великим героєм⁴²⁹.

Говорячи про ностальгію за життям у давній системі найчастіше мається на увазі політичний аспект, який найбільше цікавить політологів. Ностальгія проявляється також у культурі, мистецтві, у сфері цінностей та ідей. С. Бойм стверджує, що у першій декаді XXI ст. маємо справу із проліферацією ностальгії, яка сьогодні є просто модна та панує, свого роду, світовий тренд на буття ностальгічним⁴³⁰. С. Лахс додає, що меланхолія сучасної епохи виникає з невиконання сучасністю **обіцанок** прогресу⁴³¹. Дослідники підкреслюють характер ностальгії, який позбавлений ідеології, кажуть інтерпретувати її через призму жарту⁴³², трактувати як специфічний різновид стилю ретро, vintage⁴³³ та вказують на потребу пошуку альтернативного змісту у епосі глобалізації і уніформізації культури. Відповіддю на таку потребу стає комерціалізація ностальгії, яка проявляється у продажі сувенірів, гаджетів, що нагадують про минулу епоху чи музики, фільмів з давніх років. Цим феноменом, який словенський дослідник М. Веліконя пропонує назвати неостальгією⁴³⁴, є також щораз більш поширені бари, ресторани, готелі, клуби, назва і ди-

⁴²⁸ Polacy tęsknią za PRL, „Gazeta Wyborcza”, 25 V 2004.

⁴²⁹ Ukraińcy: Stalin wielkim wodzem był, <http://wiadomosci.radiozet.pl/Swiat/Wiadomosci/Ukrajnicy-Stalin-wielkim-wodzem-był>, Інформація з 21 VIII 2012 р.

⁴³⁰ S. Boym, *From “Nostalgia and its Discontents”* [w:] *The Collective Memory Reader*, red. J. K. Olick, V. Vinitzky-Seroussi, D. Levy, New York 2011, s. 456.

⁴³¹ L. Simpson, *Technology, Time, and the Conversations of Modernity*, Routledge 1994, s. 145.

⁴³² Burnett, *Ghost Strasse: Germany's East Trapped Between Past And Present*, Montreal – New York – London 2007, s. 30.

⁴³³ W. Bryl-Roman, *Polski „vintage” – odkrywanie peerelowskiego design* [w:] *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, red. M. Bogusławska, Z. Grębecka, Kraków 2010, s. 52–53.

⁴³⁴ M. Velikonja, *Titostalgija*, Beograd 2010, s. 39.

зайн яких пов'язані соціалістичною реальністю, або також тематичні парки чи музеї. Є і більш оригінальні зразки як, наприклад, перукарня у Белграді.

Ностальгію можна розглядати у індивідуальній та колективній площині⁴³⁵. З одного боку ми маємо справу з приватними відчуттями на тему досвіду з минулого, яких однозначно не можна позбутися. Це спонтанні спогади про часи молодості, тодішню дружбу без ідеологічного забарвлення. Але ностальгія існує також у колективній площині і як колективне уявлення вона підлягає процесам формування суспільних рамок пам'яті. Як бачимо, проблема є настільки складною, що вирішити її повністю майже не можливо, тому автор статті хотіла б обмежитися аналізом найважливіших причин туги за комунізмом.

Термін ностальгія вперше був введений у 1688 р. Йоганом Хофером, який свою кандидатську дисертацію, захищену в університеті у Базелі, присвятив явищу туги за домом серед швейцарських найманців. Для визначення цієї „дивної” хвороби, яка спочатку опановує розум, а потім переноситься на ціле тіло, дослідник ужив поняття *Heimweh*⁴³⁶. Інформація про нову хворобу, зумовлену відокремленням від рідного зовнішнього середовища, почала поширюватися серед тодішніх лікарів, у Англії її називали *homesickness*, у Франції *mal du pays*. Були спроби пошуку відповідних ліків, які могли бвилікувати нову хворобу. Наприклад, швейцарські лікарі рекомендували п'явки, опіум, гіпнотичні емульсії, а також альпійське повітря⁴³⁷.

Після промислової революції, одним з наслідків якої була міграція у величезному масштабі, ностальгія припинила бути клінічним випадком, який був відомий тільки адептам медицини. Згадане явище все частіше привертало увагу вже не тільки ліка-

---

⁴³⁵ Y.-S. Tseng, M.-C. Ho, *Designing the Personalized Nostalgic Emotion Value of Product [w:] Design, User Experience, and Usability. Theory, Methods, Tools and Practice*, t.2, red. A. Marcus, Berlin 2011, s. 666.

⁴³⁶ D. Walder, *Writing, Representation and Postcolonial Nostalgias*, New York 2009, s. 8.

⁴³⁷ S. Boym, *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia*, Harvard University Press 1994, s. 291.

рів, більше того, почали формуватися наукові теорії⁴³⁸. З часом зацікавленість поступово виходила поза академічні кола. Цьому сприяла романтична ідеологія, яка була заснована на елементі меланхолії. Нині панує переконання, що туга за минулим не є звироднілістю, але залишається природною властивістю кожного з нас, а, крім того, стає одним з найчастіших мотивів у дискурсах розвинених суспільств⁴³⁹, і саме з цього випливає, що замість того, щоб її лікувати, робляться спроби її дослідження, пояснення причин, визначення можливого впливу на суспільно-політичне життя.

Феномен ностальгії давно перестав цікавити виключно лікарів, бо разом з відібранням у нього ознак хвороби, ним почали цікавитися психіатри, а також представники гуманістичних наук: соціології, психології, політології, антропології, літературознавства, культурології. Усі вони, хоч кожен з іншої точки зору, виходять з того, що їх предметом досліджень є специфічний емоційний стан, що тільки частково стосується минулого. Вважається, що те, до чого ми повертаємося у мріях, виникає з сьогоdnішніх побоювань, страхів, а також відсутності гарантій на майбутнє⁴⁴⁰. У таких ситуаціях втеча до давнього світу виявляється єдиним шансом пошуку для себе надійного і стабільного місця. Панує переконання, що ставлення індивіда до минулого і майбутнього визначається через призму сьогоdnення⁴⁴¹. Іншими словами, уявлення на тему минулого потрібно інтерпретувати як барометр сприйняття дійсності. Тому ностальгію за комунізмом потрібно трактувати не як фантазії життєвих невдач, які не змогли віднайти себе у демократичній системі, а як співставлення вад і недоліків постсоціалістичних держав. Недарма, туга за старою системою, яка проявляється від Берліна до Москви, найсильнішою є на найбільш вразливих територіях, які дуже сильно відчують негативні наслідки трансформації устрою.

---

⁴³⁸ Н. М. Schlipphacke, *Nostalgia After Nazism: History, Home, and Affect in German and Austrian Literature and Film*, Bucknell University Press 2010, s. 16.

⁴³⁹ М. Velikonja, *Titostalgija...*, s. 30.

⁴⁴⁰ D. Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge University Press 1985, s. 11.

⁴⁴¹ P. K. McInerney, *Time and Experience*, Temple University Press 1991, s. 14.

Ностальгію, як уже було згадано, можна визначити як емоційний стану, який полягає у теплому, афектному, а при цьому некритичному ставленні до минулого, що відразу вказує на те, що ми маємо справу з нереальним, життєвим сприйняттям реальності. Тому головною ознакою кожної ностальгії є аісторичність, базування на уявній площині, а не на реаліях. Це не дивно, якщо згадати, що людська пам'ять є дуже недосконала, вибіркова, а з віком стає розмитію. Зрештою, ми мусимо мати на увазі факт, що те, що ми пам'ятаємо не є вірогідною реплікою реального досвіду, а тільки його значною переробкою, бо інформаційний матеріал підлягає процесу постійної профілізації згідно з пізнішими переживаннями, рефлексіями, поглядом на життя⁴⁴².

Психологи зауважують, що у кризових ситуаціях індивід проявляє більшу тенденцію до вибіркового сприйняття минулого⁴⁴³. Аналогічний механізм можна застосувати до суспільно-політичної сфери, де всіляка напруга і проблеми діятимуть негайною апологією давнього світу. Тривіалізмом є твердження, що бідність призводить до ірраціональної поведінки, імунізує перед причинно-наслідковим аналізом, але проблема бідності стосується, різною мірою, цілої посткомуністичної Європи. Мабуть, це може бути поясненням думки, що пусті полиці впливали на розвиток уяви, а завдяки чергам люди мали час на розмову⁴⁴⁴.

Дослідники явища погоджуються з тим, що ностальгія є продуктом сентиментальної людської природи, яка перманентно повертається до минулих часів, навіть якщо не може конкретно визначити об'єкту туги⁴⁴⁵. Любить часто і довго пригадувати найкращі хвилини, водночас витісняючи небажані. Науковці також підкреслюють, що втечі до минулого виникають з жалю, що не прожилося його так як належить⁴⁴⁶. З іншого боку, якщо ми

---

⁴⁴² M. Todorova, *Dizanje prošlosti u vazduh. Ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*, Beograd 2010, s.168.

⁴⁴³ T. Kuljić, *Sećanje na Titoizam. Između diktata i otpora*, Beograd 2011, s. 121.

⁴⁴⁴ P. Haratyk, *Cioty tęsknią za PRL-em. Nostalgia za minioną epoką jako podstawa świata fantazmatycznego bohaterów „Lubiewa” Michała Witkowskiego [w:] Popkomunizm..., s. 245.*

⁴⁴⁵ J. Dlamini, *Native Nostalgia*, Jacana Media 2010, s. 17.

⁴⁴⁶ M. Jergović, *Zagrebačke kronike*, Beograd 2010, s. 288.

не можемо звинуватити себе у тому, що ми „змарнували” той період, тим більш охоче ми будемо до нього повертатися, оживляючи, та прикрашаючи часи юнацької енергії, жвавості та безтурботності, коли не було зобов’язань і ціле життя, а принаймні його більша частина, було перед нами⁴⁴⁷. Тут дає про себе знати тривога щодо прищепленої модернізмом лінійної конструкції часу, який безповоротно тече до неминучого кінця⁴⁴⁸. Тому ностальгія не є прерогативою тільки посткомуністичних суспільств, а з’являється у кожній географічній широті. Звичайно, можна зауважити, що напруга явища зростає у певних умовах, наприклад, коли реальність не виправдовує очікувань і не дає надії на краще майбутнє⁴⁴⁹. Один дослідник вірно зауважив, що втеча до минулого дозволяє обманути час і сьогодення⁴⁵⁰.

Феномен вибіркової пам’яті, можливість забути про жорстокість тоталітарної системи, репресій і цензуру заворожує багатьох інтелектуалів. На нього звернув увагу, пов’язаний з Івано-Франківськом, український письменник Юрій Андрухович, міркуючи про те, що ж мало статися, що люди „з такою легкістю забули про злидні, бруд [...] забули про сірість і взагалі про запрограмовану нудьгу існування, про поневолення свідомості, про контроль душ”⁴⁵¹. Подібні питання задає багато людей, які пробують пояснити генезис туги за системою, що принижувала людину, обдирала її з гідності. Тут ми зачіпаємо ще одну важливу ознаку ностальгії – фрагментарність, бо люди, по суті, не прагнуть повернути цілу систему, а тільки окремі її аспекти, такі як: опікунська держава, стабілізація, передбачуваність майбутнього, спокійний темп життя. Адже люди завжди мріяли про введення

---

⁴⁴⁷ R. E. Ray, *Beyond Nostalgia: Aging and Life-Story Whiting*, University of Virginia Press 2000, s. 236; B. Furnish, *Nostalgia in Jewish-American Theatre and Film*, 1979–2004, New York 2005, s. 19.

⁴⁴⁸ M. Todorova, *op. cit.*, s.14.

⁴⁴⁹ E. Özyürek, *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*, Duke University Press 2006, s. 9.

⁴⁵⁰ Z. Terzić, *Erinnern als Vergessen. Zur Ästhetik des ideologischen Wandels [w:] Zwischen Amnesie und Nostalgie: die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa*, red. U. Brunnbauer, S. Troebst, Köln-Weimar-Wien 2007, s. 248.

⁴⁵¹ J. Andruchowycz, *Środkowoschodnie rewizje [w:] Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, red. J. Andruchowycz, A. Stasiuk, Wołowiec 2007, s. 34.

справедливого суспільного порядку, приклади чого ми бачимо уже у стародавні часи⁴⁵².

Ностальґія також є епізодична – об'єктом туги є тільки малий відрізок комуністичної епохи, коли у сірій реальності наступало певне оживлення. У Польщі це був період урядів Едварда Ґерка, у Радянському Союзі „золота епоха”, яка припала на рубіж 60-х і 70-х рр. і саме за нею, а не за злиднями і голодом скучають українці. Вони, здається, забули про трагедію Голодомору, кошмар II світової війни, драму Чорнобиля, але плекають образи короткотривалого періоду успіхів, коли наступила, як пише Ю. Андрухович, „оксамитна революція у товарах галузі парфумерії”, у магазинах з'явилися такі предмети розкоші як мило „Carmen”, чи огіркова рідина, а зубна паста витіснила остаточно застарілий зубний порошок. Ставали доступними товари загального вжитку, одяг, а навіть телевізори⁴⁵³. Але все це можна сьогодні без проблем дістати на кожному кроці, тому туга за тими часами на перший погляд може видаватися абсурдною. Однак, як ми намагаємося підкреслити, ностальґія не є раціональна і тому варто трактувати її як мрії, уявлення, утопічне мислення. „У цьому полягає, незалежний від устрою, дефект людської пам'яті – пише П. Смоленський – бо те, що було колись, майже завжди здається кращим від того, що є сьогодні”⁴⁵⁴.

Тривіалізмом є заява, що серед ностальґістів у кожній епосі і у кожному місці переважають старші особи, про що писав хоч би М. Хальбвакс⁴⁵⁵. Саме вони найбільше скучають за молодістю, з найменшою відстанню озираються назад. Але не можна також забувати, що саме цій частині суспільства найважче впоратися з новою системою. Будучи професійно неактивною, ця група приречена на низькі пенсії, які не дозволяють віддатися, поширеній за допомогою ЗМІ, ідеології споживацтва. Особливо це стосується-

---

⁴⁵² J. Holzer, *Komunizm w Europie. Dzieje ruchu i systemu władzy*, Warszawa 2000, s. 7.

⁴⁵³ J. Andruchowycz, *Romans z uniwersum [w:] Nostalgia. Eseje o tęsknocie za komunizmem*, Wołowiec 2002, s. 63–65.

⁴⁵⁴ P. Smoleński, *Za komuny było lepiej czyli o kłopotach wspólnej podróży nad morze [w:] там само*, s. 118.

⁴⁵⁵ M. Halbwachs, *On Collective Memory*, University of Chicago Press 1992, s. 48–49.

ся людей, які в минулому належали до привілейованих груп, які зараз можуть відчувати себе соціально обділеними. Для них комуністична епоха це, перш за все, спогади про буття елітою, про відігравання важливої ролі, і врешті – про володіння більше, ніж інші⁴⁵⁶. Прикладом може бути Емілія Апостое героїня роману „Я комуністична баба”, який написав румунський письменник Дан Лунгу. У романі підкреслювалося, що за часів Чаушеско жилося краще, тому що Емілія як працівниця підприємства, яке виробляє на експорт, значила більше ніж сусіди: „тоді я мала що дати іншим, а тепер я не маю навіть для себе”⁴⁵⁷.

Але ностальгія охоплює всі вікові групи, у тому числі також молодих людей, які сумують за чимось, чого ніколи не зазнали, що закінчилося, часом навіть давним-давно, перед їх приходом на світ, за середньовіччям – епохою дам і лицарів, за романтичним ХІХ ст., за стильним міжвоєнним двадцятиліттям, чи врешті за комунізмом, коли не існували майнові відмінності і кожен мав стабільну роботу. Така специфічна форма ностальгії є ще більш аісторична, фрагментарна, епізодична, бо предметом уяви не є власний досвід, а світ, який відомий тільки з переказів інших. Варто підкреслити, що згідно з початковою теорією Хофера, ностальгія повинна була охоплювати саме молодих людей⁴⁵⁸, це показує як сильно еволюціонував погляд на цей феномен.

Дослідники підкреслюють, що серед осіб, які декларують бажання повернутися до минулої епохи, переважають жінки⁴⁵⁹, що на перший погляд може здаватися дивним. Однак, глибший аналіз проблеми підтверджує результати емпіричних досліджень. Саме комуністична вітчизна зробила їх повноправними громадянами,

---

⁴⁵⁶ C. Esche, K. Timm, S. Topalska, *Lost and Found: Communism Nostalgia and Communist Chic Among Poland's Old and Young Generations*, <http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/62-lost-and-found-communism-nostalgia-and-communist-chic-among-poland-s-old-and-young-generations>: Інф. з 22 VIII 2012 р.

⁴⁵⁷ D. Lungu, *Jestem komunistyczna babą*, Wolowiec 2009, s. 64.

⁴⁵⁸ S. Snyder, *Pastoral Process: Spenser, Marvell, Milton*, Stanford University Press 1998, s. 17.

⁴⁵⁹ C. Lavrence, *Making Up for Lost Time. Yugo-Nostalgia and Limits of Serbian Memory* [w:] *Global Memoryscapes: Contesting Remembrance in a Transnational Age*, red. K. R. Phillips, G. Mitchell Reyes, University of Alabama Press 2011, s. 89.

забезпечила суспільне підвищення⁴⁶⁰, у багатьох державах регіону жінки отримали виборчі права тільки після 1945 р. Швидка індустріалізація і модернізація дозволяла мігрувати з села до міста, де жилося набагато зручніше⁴⁶¹, панували кращі санітарно-гігієнічні умови, легше було здобути освіту, особливо якщо людина належала до партії. Крім того, демократія, яка розумілася на свій спосіб, передбачала присутність жінок у органах влади, на керівних посадах. Це були скоріше дії, які ніби поліпшували їх статус, тому що за юридичними регулюваннями не наступали ментальні зміни. Можна навіть сказати, що комуністичні реалії покладали на жіночу частину суспільства більше зобов'язань, тому що крім традиційних занять, які були пов'язані із сімейним життям і утриманням дому, вони також мусили брати участь у будівництві соціалізму. Іншими словами, жінки працювали на двох посадах у повному вимірі робочих годин⁴⁶². Однак, як постійно нагадуємо, ностальгію характеризують аісторичність і редукціонізм, тому жінки охоче зберігають пам'ять про 8 березня і створені для них програми, які широко висвітлювалися пропагандою, і тому міцно укорінилися в колективних уявленнях. Такі свята мали свою привабливість також тому, що були нагодою відвідати перукаря, або пошити нову сукню, у результаті чого закарбувалися у пам'яті як хвилини щастя.

Потрібно також зауважити, що негативні наслідки трансформації більше стосуються жінок, ніж чоловіків. Саме їх набагато частіше звільняли з фабрик і підприємств, які занепадали, їм також важче працевлаштуватися у новій реальності⁴⁶³. Крім того, обмеження доступу до, колись загальнодоступних, дитячих садків, дошкільних закладів, світлиць для багатьох матерів означало, що

---

⁴⁶⁰ A. Bitušíková, K. Košťalová, *Gender and Governance in Rural Communities of Postsocialist Slovakia* [w:] *Postsocialist Europe: Anthropological Perspectives from Homes*, red. L. Kürti, P. Skalník, Berghahn Books 2009, s. 33.

⁴⁶¹ M. E. Fischer, *Romania. From Tradition and Ideology to Elections and Competition. The Changing Status of Women in Romanian Politics* [w:] *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*, red. M. Rueschmeyer, New York 1998, s. 171.

⁴⁶² I. Kowalczyk, *Matka Polka kontra Supermatka* [w:] *Kulturofilia jest legalna*, red. M. Wasilewski, Poznań 2010, s. 36.

⁴⁶³ S. Ashwin, E. Bowers, *Do Russian Woman Want to Work?* [w:] *Post-Soviet Women: From the Baltic to Central Asia*, red. M. Burckley, Cambridge University Press 1997, s. 21–22.

необхідно повернутися до традиційної ролі домогосподарки⁴⁶⁴. У старій системі соціального забезпечення за задоволення значної частини потреб дитини відповідала держава, сьогодні цей обов'язок покладено на батьків, тобто на практиці найчастіше на жінок.

С. Бойм звертає увагу на факт, що ностальгія завжди народжується після революції, тому що індивіди, які не можуть пристосуватися до нових часів, природно повертаються у спогадах до давньої, перевіреної хоча, безперечно, ідеалізованої реальності⁴⁶⁵. Прославляють її та прикрашають настільки, наскільки важким і непередбаченим виявляється сьогодення. Не можна не зауважити, що порядок посткомуністичного світу може бути для багатьох незрозумілий, що не всі можуть віднайти себе у світі, який опанував дикий капіталізм, споживацтво і швидкий темп життя. Особливо це стосується старших осіб, які звикли до цілком іншої системи цінностей: суспільних, міжлюдських, але також і звичаєвих. Потрібно пам'ятати, що хвиля лібералізму не тільки економічного, але також і звичаєвого, увірвалася також до сімейного життя, підриваючи такі цінності, як, наприклад, подружня вірність або піклування про дітей⁴⁶⁶. Дехто пробує звинувачувати у цьому падіння марксистської ідеології. Одна киргизька дослідниця доводить, що посткомуністична порожнеча призводить до депресії, алкоголізму, наркоманії, насилля, лавинного зростання платних сексуальних послуг⁴⁶⁷. Потрібно, однак, підкреслити, що атрофія суспільних норм є спадщиною системи, яка навчала індивіда, що про нього піклується виключно держава, а інша людина може бути потенційним донощиком,

---

⁴⁶⁴ K. Ghodsee, *Red Nostalgia? Communism, Women's Emancipation, and Economic Transformation in Bulgaria* [w:] *Women's Movements: Networks and Debates in Post-Communist Countries in the 19th and 20th Centuries*, red. E. Sauer, M. Lanzinger, E. Fryszak, Köln-Weimar 2006, s. 32.

⁴⁶⁵ S. Boym, *The Future of Nostalgia*, New York 2001, s. XVI.

⁴⁶⁶ J. Andruchowycz, *Romans z uniwersum...*, s. 72.

⁴⁶⁷ P. Załęski, *Radzieckość w tożsamości kulturowo-społecznej we współczesnym Kirgistanie* [w:] *Tożsamości narodowe na obszarze postradzieckim. Między dziedzictwem a tradycją wynalezioną*, red. P. Załęski, E. Breslavskaia, M. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 45-46.

ефектом чого є, з одного боку відсутність довіри до інших, а з другого – відсутність альтруїстичної поведінки⁴⁶⁸.

Розмірковуючи про причини ностальгії за комуністичною системою потрібно пам'ятати, що її основою була соціальна опіка, яка привчила людей до користування широкою системою соціального забезпечення⁴⁶⁹. Можна навіть говорити про глибоку залежність від охоронної парасольки влади, яка, при нагоді, виконувала функцію додаткового контролю над суспільством⁴⁷⁰ так, що певний філософ описав його як „схрещення в'язниці з дошкільним закладом”⁴⁷¹. У результаті, людина у зміненій реальності очікує подібних послуг, тим більше, що часто не може собі дозволити фінансування з приватних ресурсів освіти чи візитів у лікарів. Їй залишаються тільки спогади про зарплати, які вчасно виплачувалися, безкоштовні школи, дошкільні заклади, безкоштовну медицину, щорічний відпочинок тощо.

Звичайно, якість послуг була сумнівна, але, як постійно підкреслюємо, людська пам'ять є дуже вибіркова, неточна і фрагментарна. М. Веліконя виділяє чотири чинники, які сприяють тому, що те, що ми можемо і хочемо пригадати виявляється діаметрально протилежне від фактичних подій. Це такі чинники як: селекція, ієрархізація, конструкція, амнезія⁴⁷². Не маючи можливості більш широко проаналізувати це питання, ми хочемо тільки зауважити, що минуле є категорією дуже широкою, тому людина не здатна повністю її опанувати і, у міру потреб, бездоганно його відтворити. Таким чином, людина є приречена на вічний ре-

---

⁴⁶⁸ W. Osiatynski, *Altruism in the Socialism World [w:] Embracing the Other: Philosophical, Psychological, and Historical Perspectives on Altruism*, red. P. M. Oliner, S. P. Oliner, L. Baron, L. A. Blum, D. L. Krebs, M. Z. Smolenska, New York University Press 1992, s. 433.

⁴⁶⁹ S. M. Miller, *Anglo-American Exceptionalism or Is the Welfare State in Danger? [w:] The Welfare State and its Aftermath*, red. S. N. Eisenstadt, O. Ahimeir, London 1985, s. 226.

⁴⁷⁰ G. Walhofska Lapidus, *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change*, University of California Press 1978, s. 129.

⁴⁷¹ S. Aleksijewicz, *Czarnobylska modlitwa. Kronika przyszłości*, Wołowiec 2012, s. 151.

⁴⁷² M. Velikonja, *Titostalgija...*, s. 29.

дукціонізм. Крім того, з плином часу події робляться розмитими та деформуються.

Маючи це на увазі, легше зрозуміти чому дехто хоче бачити сьогодишню реальність як пряму і передбачувану, чому люди хочуть плекати ілюзію, що колись, навіть без великих матеріальних ресурсів, можна було функціонувати на гідному рівні⁴⁷³. Крім того, усі пам'ятають тихий „винос” майна із закладів праці, який трактувався не як крадіжка, а як спосіб „допомоги собі” у скрутній ситуації⁴⁷⁴. Пригадуються подарунки, які дарували на ювілеї, які були дефіцитом і чимось недосяжним, а сьогодні їх можна купити на кожному кроці. Але факт здобуття дефіцитних товарів, як, наприклад, колгот чи апельсинів, був таким великим щастям, що міцно закарбувався у пам'яті. Такі проекції ритуалізують тему „малої стабільності”, спокійної екзистенції на, що-правда, низькому, але вищому ніж сьогодні стандарті.

Зрештою, у ті часи майнові відмінності не були надто помітні, і ЗМІ не пропагували споживацтво, тому людина особливо не відчувала своєї бідності. Не думала про це також тому, що ще живою була пам'ять про Другу світову війну і роки голоду. Сьогодні суспільне розшарування у поєднанні з розрекламованим у телебаченні західним стилем життя звільняє і підсилює відчуття бідності, а у постійних порівняннях з багатими країнами ЄС східноєвропейські показники зазвичай є не вигідними. Тим часом комуністична пропаганда говорила про постійні (хоч, зазвичай, уявні) успіхи, прогрес, перспективу будівництва щораз кращого світу, перевагу соціалістичного табору, неминучий обгін США. Адже людина не терпить почуття приниження, тому підсвідомо повертається у ремінісценціях до вигідних для неї ситуацій, хоч, очевидно, це все ілюзії. Як стверджує дослідниця, крах міфу про світле майбутнє перетворився у міф про щасливе минуле⁴⁷⁵. Саме такою є ностальгія – аісторична, хаотична, емоційна.

---

⁴⁷³ S. Schwandner-Sievers, *Invisible-Inaudible: Albanian Memories of Socialism after the War in Kosovo* [w:] *Post-Communist Nostalgia*, red. M. Todorova, Z. Gille, Berghahn Books 2010, s.104.

⁴⁷⁴ M. Biro, *Homo postcommuniticus*, Beograd 2006, s. 16–17.

⁴⁷⁵ R. Marsh, *Literature, History and Identity in Post-Soviet Russia, 1991-2006*, Bern 2007, s. 168.

У важкий період згадується спокійніший темп екзистенції, більше вільного часу, який можна було призначити на зустрічі з сусідами⁴⁷⁶. Тому не варто дивуватися, що у 2009 р. аж 72 % українців вважало, що у старій системі їм жилося краще, а у випадку дуже ностальгічних угорців і болгар цей відсоток становив 62 %⁴⁷⁷.

М. Біро – сербський психіатр, що досліджував душевні розлади людей, які жили у епоху трансформації, створив поняття *homo postcommuniticus*, маючи на увазі людину, яка пристосована до функціонування у цілком іншій реальності, та звикла, що держава дбає про всі її потреби, але, водночас, вона не поважає держави, а праця є тільки для того, щоб щомісяця одержувати гроші, залагоджувати свої справи, підкрадати державну власність, а не для того, щоб гідно виконувати обов'язки, бо фундаментом комуністичної системи не була робота, а тільки здобування⁴⁷⁸. Не тільки соціологи зауважують, що раз інтерналізована система поведінки і відносин дуже важко піддається модифікаціям, тому, не дивно, що значна частина посткомуністичних суспільств залишилася поза новою системою.

Багато аналітиків задає собі питання чому люди спочатку масово бунтували проти колишнього устрою, а тепер мріють про його повернення. Потрібно зауважити, що однією з основних причин незадоволення мас були соціальні питання, але політичні перетворення, на які люди покладали такі великі надії, не всюди призвели до значного зростання якості життя. Утопічні уявлення про капіталістичний світ дуже швидко були зруйновані, коли виявилось, що прибутки з трансформації, насправді, отримує стара еліта, яка тепер виголошувала діаметрально іншу ідеологію і нав'язувала суспільству нові правила гри⁴⁷⁹. Можна сказати, що комунізм був замінений моделлю нової якості, яка

---

⁴⁷⁶ P. Heady, L. L. Gambold Miller, *Nostalgia and the Emotional Economy: A Comparative Look at Rural Russia* [w:] *Postsocialism: Politics and Emotion in Central and Eastern Europe*, red. M. Svašek, Berghahn Books 2008, s. 39.

⁴⁷⁷ N. Genov, *Global Trends in Eastern Europe*, Ashgate 2010, s. 17.

⁴⁷⁸ M. Biro, *op. cit.*, s. 16.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, s. 20–21.

має небагато спільного із західним капіталізмом⁴⁸⁰. Розчарування поглиблює факт того, що відбулася політична конверсія і старі партійні діячі перетворилися у демократів, лібералів, націоналістів⁴⁸¹. Великі ідеї, які постійно прищеплювалися за допомогою пропаганди, не співпадали з реальністю⁴⁸². У такій ситуації цілком зрозумілими є втечі до колишнього, упорядкованого світу, переповненого прекрасними лозунгами, які давали людині сенс її екзистенції.

Туга за комунізмом стосується також порядку, який був сильно ідеалізований у порівнянні з великою кількістю сьогоднішніх медійних повідомлень на тему злочинності. Парадоксом є те, що саме у цьому випадку люди тепло згадують brutальні правила тоталітарної системи, що тільки підтверджує хаотичний характер ностальгії. Зрештою, не можна не зауважити, що люди легко потрапляють у пастку давньої пропаганди, якій колись недовіряли, а сьогодні, безумовно, вірять у її постулати. Адже ми знаємо, що також у комуністичній епосі існували злочинці, що були акти хуліганства, але інформація про них доходила до громадської думки тільки тоді, коли це було вигідно для влади. У цьому місці ми маємо справу з широкою проблемою впливу ідеології на систему цінностей. Не маючи часу на глибші роздуми, ми хочемо нагадати популярну у психології тезу, що політична система навчає індивіда конкретних положень, у нашому випадку це будуть тоталітарні звички, яких до сьогоднішнього дня не змогли викоринити нові реалії. Саме цим можна пояснити суспільну підтримку сурових покарань, силових рішень, чи кари смерті⁴⁸³. Варто також пам'ятати, що на нестабільних територіях люди, живучи у атмосфері постійної загрози, із зрозумілим смутком згадують часи, коли держава гарантувала публічну безпеку, міліціонери не брали хабарів, а дрібні торговці не

---

⁴⁸⁰ V. Polokhalo, *The Political Analysis of Postcommunism: Understanding Postcommunist Ukraine*, Texas A&M University Press 1997, s. 44–45.

⁴⁸¹ M. Velikonja, *Povratak otpisanih. Emancipatorski potencijali jugonostalgije* [w:] *Zid je mrtav, živeli zidovi!* red. I. Čolović, Beograd 2009, s. 368.

⁴⁸² E. Narvselius, *Ukrainian Intelligentsia in Post-Soviet L'viv: Narratives, Identity and Power*, Lanham 2012, s. 171.

⁴⁸³ M. Biro, *op. cit.*, s. 73–74.

мусили платити мафії данини⁴⁸⁴. Дивлячись з такої перспективи, ностальгія за комунізмом це туга за відчуттям безпеки, стабільності та прогнозованого майбутнього.

Афектні спогади про минулу епоху стосуються також спортивних успіхів, значно більших і більш значущих ніж сьогодні, бо хто з поляків не хотів би повторення досягнень команди Казімежа Гурського, скільки угорців мріє про феномен *золотої одиннадцятки*, як багато українців згадує часи, коли стержнем збірної команди СРСР були представники Динамо Київ⁴⁸⁵. Подвиги спортсменів зі східного блоку не були випадковими, бо за ними стояли величезні зусилля влади, яка прагнула використати успіхи своїх громадян у пропаганді. Потрібно пам'ятати, що розвиток фізкультури був одним з фундаментів важкого будівництва комуністичного суспільства, чому багато уваги у своїх працях присвятив В. Ленін⁴⁸⁶. Філософія марксизму-ленінізму говорить, що людина може побороти свої біологічні обмеження, якщо повністю заангажується у реалізацію задуманої мети⁴⁸⁷. Така філософія вимагала чималих капіталовкладень, спортсмени отримували статус національних героїв, їх представляли як доказ вищості соціалістичного світу над капіталістичним.

У підсумку варто зауважити, що подані вище загальні причини ностальгії за комунізмом можна доповнити місцевими обумовленостями. У випадку України найважливішим чинником буде проблема входження до складу СРСР. Серед російськомовних українців може з'являтися жаль, що вони вже не належать до тієї самої країни, що росіяни, це підтверджують кількісні дані, бо ностальгія є сильніша у східній частині країни⁴⁸⁸. Така форма ностальгії буде

---

⁴⁸⁴ C. Humphrey, *The Unmaking of Soviet Life: Everyday Economies after Socialism*, Cornell University Press 2002, s. 121–122.

⁴⁸⁵ J. Andruchowycz, *Gra z liczbami losowymi [w:] Dryblując przez granicę. Polsko-ukraińskie Euro 2012*, red. M. Sznajderman, S. Żadan, Wołowiec 2012, s. 149.

⁴⁸⁶ J. Riordan, *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR*, Cambridge University Press 1980, s. 63.

⁴⁸⁷ J. Hoberman, *Sport and Ideology in the Post-Communist Age [w:] The Changing Politics of Sport*, red. L. Allison, Manchester University Press 1993, s. 28.

⁴⁸⁸ A. Wilson, *The Communist Party of Ukraine: From Soviet Man to East Slavic Brotherhood [w:] The Left Transformed in Post-Communist Societies: The Cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine*, red. J. L. Curry, J. B. Urban, Lanham 2003, s. 225.

стосуватися не тільки суспільно-економічної сфери, але також і культурної. Радянську спадщину видно майже на кожному кроці. Це добре ілюструють слова харківського письменника Сергія Жадана: „Присутність країни, яка двадцять років тому зникла з карти світу, видно всюди: у радіо і у телебаченні (російські серіали, що не закінчуються, невичерпний резервуар музики, безсмертні диктори і зірки естради радянських часів), в *designie*, у інтер'єрі (постійні спроби використання радянської стилістики, хоч би навіть справа стосувалася нової лінії безалкогольних напоїв чи якихось фаст-фудів)”⁴⁸⁹.

Крім того, Радянський Союз був світовою державою, з якою мусив рахуватися кожен і яка підкорювала космос, а фундаментальною потребою людини є приналежність до спільноти, що досягає успіху. Врешті не можна забувати про особи, що визначають свою тотожність, як радянську, які з дня на день були позбавлені своєї вітчизни. Відсоток таких людей, згідно з опитуванням з 2000 р., становить 12,5 % у масштабі цілої України, при цьому він коливається від 2,2 % у західних областях до 15,2 % у східних. Цікаво, що серед тієї групи не бракує також молодих людей, які були виховані вже у незалежній Україні⁴⁹⁰. Однак не всі „радянські люди” прагнуть реституції комунізму, багато з них хотіло б просто жити у великій імперії, обманюючи себе, що це забезпечить їх матеріальні потреби. Схоже явище зауважив серед чехів і словаків М. Щигель⁴⁹¹. Це ще раз підтверджує подану у тексті специфіку ностальгії, як афектного, безрефлексійного, ірраціонального ставлення до минулого.

Даний текст є спробою аналізу явища ностальгії за комунізмом. Намагаючись пояснити її причини, ми старалися показати, що така ситуація є відповіддю на болячки реальності. Здається, що масштаб туги за колишньою системою може бути показни-

---

⁴⁸⁹ S. Żadan, *Czułość, łzy, propaganda*, „Nowa Europa Wschodnia” 2011, nr 6, s. 17, wersja elektroniczna: http://www.new.org.pl/files/docs/20_2011-11_6.pdf, Інформація з 20 VIII 2012 р.

⁴⁹⁰ R. Molski, *Treść tożsamości narodowej Ukraińców a stereotypy wewnątrz-narodowe [w:] Tożsamości narodowe na obszarze postradzieckim...*, s. 236–237.

⁴⁹¹ M. Szczygieł, *Láska nebeská*, Warszawa 2012, s. 59.

ком успіхів посткомуністичних держав⁴⁹², тому що втеча до минулого є найлегшою і найбільш звичайною реакцією на нерозв'язані проблеми.

Summary

Nostalgia for communism is a widespread phenomenon, that one can find all over the region of Central and Eastern Europe. It can be manifested in political, social, cultural sphere. Nostalgia is an act of selective remembering – people miss only particular aspects of the former system. In fact, nostalgia tells us more about the present than the past reality, because people tend to idealize those aspects of communism, that are most defective in present system. That is why nostalgia is deeply affective longing for the past, which is not based on rational premises, but on emotional dimensions, personal reminiscences of the youth.

---

⁴⁹² T. Richardson, *Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine*, Toronto University Press 2008, s. 137.

Збігнєв Антошевський
(Пйотркув Трибунальський)

Вплив історичної політики на стан політичної свідомості поляків і українців

Разом з українцями ми відкриваємо (для себе і для них) ще один важливий фрагмент нашої та їх історії, з великою кількістю не завжди усвідомлених фактів, у новому історичному і політичному контексті. Ми відкриваємо болючу правду, щоб краще зрозуміти історію, а також щоб віддати належне жертвам і відновити пам'ять про них. Це створює нагоду, щоб порозмовляти з українцями про нашу спільну історію і перспективи добросусідської взаємодії. Легше нам, полякам, розмовляти про „операцію Вісла”, тому що тут провина лежить, у основному, по нашому боці, важче – про Волинь, тому що вбивства польського населення на цій території не приносять славу, перш за все, українцям. Це один з найтрагічніших епізодів у нашій та їхній історії. Не всі, на жаль, до цих пір по обидва боки кордону хочуть і можуть зрозуміти, що виголошення історичної правди не означає поширення відповідальності, ані на цілий народ, ані на державу. Серед поляків і українців були, врешті-решт, і ті, хто вбив своїх сусідів, а також ті, хто врятував їм життя, навіть часто ризикуючи своїм власним. Неможливо говорити про це, не аналізуючи все, що відбувалося там перед Другою світовою війною, які були відносини між поляками і українцями. Не можна також виривати трагічних подій на Волині з контексту війни з її жорстокістю у цілій Європі. Багато трагічних випадків відбулося також і в наступних роках. Тим не менш, не всі вони були з'ясовані, а інколи була подана неправда, і тому непотрібно викликають серйозну напругу. Тим більше сьогодні, коли чесних досліджень не деформує цензура, не можна залишатися байдужим до цих подій. На Волині позвірячому було вбито десятки тисяч поляків і українців – найчастіше беззахисних людей. У більшості випадків ці смерті не були

нічим обґрунтовані. Не потрібно шукати пом'якшуючих обставин для винуватців, що виправдовують особливо жорстокі вбивства жінок і дітей. Тому з боку Польщі, і тим більш з боку України, повинно бути бажання пізнати правду. Але надалі більш охоче політики, а навіть історики, приписують провини не собі, а другій стороні.

Більшості поляків, здається, що більше провини є по українській стороні. У справі про вбивства під час Другої світової війни такі оцінки є обґрунтованими, але у попередніх роках, а навіть сторіччях, було, однак, навпаки. Польська амнезія, ймовірно, пов'язана з тим, що найбільш трагічні випадки мали місце в новітній історії і домінували в них українці. Полякам простіше про них говорити, тому що вони були у набагато більшій мірі жертвами. Українці пробують зменшити свої провини, і це не завжди можна зрозуміти. Після важкої дискусії, яка стосувалася Єдвабного, де ми були винуватцями злочину, що стосувався місцевих євреїв, ми маємо багато за собою, хоча надалі свої провини ми приймаємо також зі спротивом. Тому ми знаємо як важко говорити про власні провини. Ми знаємо питання, які задають у подібних ситуаціях. Ми питали – чи всі убивали? Адже потрібно вказати тих, хто часто рятував євреїв, а водночас не приховувати злочинів власних громадян. Як і раніше ми маємо проблеми з оціненням волинських подій, тому що рівень знань про них є надалі низьким. Здається, що в Україні він є вищий у західній частині, а недостатній у східній. Не може бути, скажімо це відкрито, однозначної оцінки для борця за незалежність, який в тій боротьбі видав також багато злочинних наказів або брав участь у вбивстві невинних людей. Дуже важко сказати, що можна бути героєм і водночас вбивцею. Тому українці і надалі схильні вибілювати злочини УПА, а поляки – злочини АК. Проте відомо, що обидві сторони у різному, звичайно, ступені зробили багато актів геноциду. Є багато історичних фактів, які у польській і українській свідомості мають діаметрально різні оцінки. Це призводить до сварок, а іноді навіть ворожнечі. Багато поляків, наприклад, у своїй свідомості дуже позитивно оцінює Ризький договір, укладений між Польщею і Радянською Росією у 1921 р., який фактично став поділом України і знищив її шанси на незалежність.

Підписавши його, Польща зрадила більш ранні домовленості з українцями. У кордонах Польщі тоді була сучасна Волинська обл. і так звана Східна Галичина зі Львовом. У Львові, після вигідного для Польщі закінчення братовбивчої польсько-української війни, на кладовищі Львівських Орлят було встановлено пам'ятник-монумент тріумфу польської зброї, який був скерований на національну гордість українців. „Не під Варшавою на честь битви за Варшаву – з гіркотою говорив видатний польський суспільний і політичний діяч Яцек Куронь – яка передрішила долю війни у 1920 р. і незалежності Польщі, але у Львові!”. Із сумом звертався Куронь до тих, що так безглуздо змусили кілька років тому владу Львова відновити у візантійському стилі цей пам'ятник в їх місті, яке вони вважають серцем України, щоб нагадував їм про ту поразку з 1918 р. „У Польщі не має у жодному місці і в жодному місті пантеону тріумфу німецького, російського чи жодного іншого війська. Польща на це не погодилася б”⁴⁹³. Поляки, які негативно оцінюють сьогодні поведінку українців під час Другої світової війни, не хочуть взяти до відома, що для національних меншин Другої Речі Посполитої перебування в її границях не було вершиною мрій. Українці опинилися в польській державі проти своєї волі, не змінюючи місця проживання. Польська влада була для них окупантом. Їх ставлення до поляків постійно погіршувалося у зв'язку з дискримінаційною національною політикою. Наприклад, у 1923 р. з 283 працівників воєводського уряду і повітових установ на Волині – 273 були поляками, які походили з інших територій, не знали української мови і не володіли достатніми знаннями про пануючі відносини серед населення цих областей. Аналогічна ситуація була в поліції і судочинстві. Все це призвело до зростання антипольських настроїв. Двадцять років започаткували події терористичного характеру; напади на маєтки польських поселенців, підпали, конфлікти з поліцією, нищення залізничних ліній і мостів. Органи державної влади гостро реагували на ці антипольські дії. Було проведено мілітаризацію поліції і створено Корпус охорони прикордонної зони, а навіть тимчасово введено в деяких місцевостях военний стан. У тридцятих роках було видано наступні юридичні акти і прове-

---

⁴⁹³ J. Kuroń, *Rozumiem protest Ukraińców*, „Gazeta Wyborcza”, 27 V 2002, s. 14.

дено дії, які підсилювали полонізацію і окатоличування. Інша програма, яка була затверджена Міністерством внутрішніх справ у 1939 р., повинна була прискорити полонізацію територій, на яких проживало переважало українське населення. За словами її творців, надання польській культурі і науці винятковості повинно було призвести до повної асиміляції українців. Було видано наказ вживання термінів: русин, руський, тутешній, волинський (замість термінів українець і український). Йшлося, перш за все, про не показування української національності.

У процес окатоличування українського населення ангажувалися навіть відділи Корпусу охорони прикордонної зони. Він не приніс більш серйозних результатів, а спричинив, у основному, зростання антипольських настроїв і знизив авторитет польської армії. Невмілі і занадто нахабні дії польської адміністрації, поліції і військ призвели до збільшення впливів українських національних і націоналістичних партій. Усе більш популярними ставали програми і концепції про незалежність. Стан напруги між українським населенням і польською адміністрацією наростав у тридцятих роках. Безпосередньо перед початком Другої світової війни у 1939 р. багато діячів українських партій заангажувалося навіть у діяльність військових розвідок Радянського Союзу і Німеччини. Вересневу поразку Польщі її прикордонні громадяни української національності прийняли зі змішаними почуттями: більшість, однак, особливо молодь – із задоволенням. З'явилася віра, що війна може принести їм національне і суспільне визволення. З прикрістю ми мусимо констатувати, що більшість поляків, які висловлюються у справі східного кордону Другої Речі Посполитої, характеризують малі знання і відсутність об'єктивності. Це пов'язане з поверхневим знанням історії, перекрученням фактів і необ'єктивними інтерпретаціями. Прихильники тези про право Польщі на Волинь і Східну Галичину посиляються найчастіше на звернення президента Сполучених Штатів Америки Т. В. Вільсон в січні 1918 р. і рішення Ради Послів з 1923 р. Однак, небагато з них знає зміст цього послання, а також приводи, вигідної для Польщі, поведінки цієї Ради. Тому в інтересах формування правильної інтерпретації історії потрібно постійно підкреслювати, що саме польська поведінка „на сході” має

не багато спільного, ані зі зверненням американського президента, ані з реальною оцінкою прав Польщі до так званих „східних кресів”.

Кордон на „лінії Керзона” надалі здається декому вигадкою західних союзників і Сталіна, за сприянням польських комуністів під час Другої світової війни. Не всі розуміють, що Вільсон виразно підкреслював право Польщі на незалежність, але на землях, які заселені безпосередньо польським народом. А згідно з його концепцією, майбутній вигляд території Польщі повинен був базуватися не на історичних кордонах до розподілу Польщі у 1791 р., але тільки на етнічних кордонах. Небагато поляків приймає до відома, що польські воєнні дії вже на початку незалежності, зустрілися з величезним спротивом народів, що були сусідами Польщі, а також переважної більшості учасників Конференції Антанти. Це було пов'язане зі збройною боротьбою, яку ми вели з сусідами: на заході з Німеччиною, на півдні з Чехією, на сході з литовцями, росіянами і українцями. Це призвело до негативної оцінки і звинувачень Польщі про імперіалістичні тенденції. Розпочатий 14 травня 1919 р. польський наступ у Східній Галичині і на Волині зустрівся з гострим протестом держав Антанти.

Англіїці вимагали поділу Східної Галичини або надання їй автономії. Рідко хто в Польщі і сьогодні усвідомлює собі, що тільки завдяки ускладненій революційній ситуації на українських територіях, Найвища рада Антанти, після жвавого обговорення, вирішила передати нашій державі мандат на управління Східною Галичиною на 25 років, із зобов'язанням забезпечити автономію українському населенню. Рішення про автономію, незважаючи на початкову згоду, ніколи не було Польщею реалізоване. Гірше того, на цих територіях ми реалізували військове заселення, яке зустрілося з ненавистю українського населення, справедливо переконаного, що парцельована і передана полякам земля мусить повністю належати йому. Ми не можемо також заперечувати логіку діячів за незалежність України, які шукали різних доріг, що ведуть до визволення і майбутньої незалежності. Одним із задумів, не позбавлених сенсу, було сподіватися на подолання німецькою армією двох головних „загарбників” укра-

їнських територій – Польщі та Радянського Союзу. Гітлера можна звинуватити скоріше у відсутності логіки, тому що він не зрозумів, що з Радянським Союзом найлегше було б розправитися, використовуючи поневолені ним народи, підтримуючи дремаючі в них рухи за незалежність.

Ми не зрозуміємо української проблеми, якщо не будемо прагнути усвідомити собі, що „українці так само відчують і думають по-українськи, як ми відчуваємо і думаємо по-польськи”. Без цього ми не зрозуміємо, що мусило дійти до багатьох конфліктів – вони і ми хотіли створити після I світової війни власні незалежні держави, вони хотіли мати столицю у Львові, так як литовці у Вільнюсі, а ми у Варшаві. Тільки так сталося, що саме поляки позбавили і українців і литовців цієї можливості. Це не їх вина, що вони були у той час слабші і не уміли ефективно боротися за власні інтереси на міжнародній арені. Це ми використали страх Європи перед більшовицькою революцією і робили вчинки, у основному, за допомогою зброї, яких ніхто тоді не перевіряв. На жаль, через 20 років сталося те, що було неминуче після наших завоювань – кордони і території, здобуті силою і підступністю, таким самим способом були відібрані у Польщі у 1939 р. у результаті змови СРСР з Німеччиною.

Відносини з українцями надалі не є до кінця впорядковані і вимагають пояснень у дусі добросусідства і взаємних вигод. Необхідна є, перш за все, ревізія і оцінка власної поведінки, і тільки потім оцінка поведінки сусіда. У іншому випадку нез'ясовані справи, або неправильні інтерпретації і недоречні судження, будуть мати негативні наслідки у співпраці. Вони повинні бути засновані на рівноправному діалозі. Ми, поляки, мусимо врешті усвідомити, що Друга Річ Посполита, яку сьогодні так вихваляють праві партії, у двадцятих і тридцятих роках минулого століття була репресійною державою, яка трактувала свої національні меншини у майже колоніальний спосіб і проводила нав'язливу колонізацію і окатоличування. Ця націоналістична політика по відношенню до українців призвела до зворотного наслідку від задуманого. За рік до війни на Холмщині польським військом було зруйновано 114 церков. Подібні акції разом з пацифікацією

і терором, мали місце на Волині та у Східній Галичині⁴⁹⁴. У відродженій польській державі одна третя громадян не була поляками. З приблизно 34 млн громадян країни понад 5 млн були українці. Сьогодні, коли ми часто ототожнюємо себе з месіанським зображенням замучаної Польщі, Христа Народів, то важко нам погодитися з тим, що і ми також були гнобителями. Ми з прикристю дізнаємося з іноземних джерел, що поляки також мають темну сторону – колонізаторів, і навіть жорстоких загарбників. Історичний досвід зміцнив у свідомості багатьох українців зображення Польщі, як головного, після більшовиків, ворога їх незалежності. До 1939 р. українська сторона трактувала польські уряди в Галичині як форму окупації і не мала наміру зректися мрій про незалежність. Це не віщувало нічого доброго польському пануванню на землях, які українці вважали своїми етнічними.

Східна Галичина, на думку українців, знаходилася під польською окупацією. Тому вони бойкотували проведений польською владою у 1921 р. перепис населення, а в листопаді 1922 р. вибори до Сейму і призив у польську армію. Від 1923 р. в еміграції у Відні існував уряд ЗУНР. Вхід Волині і Східної Галичини до складу відродженої польської держави (проти волі більшості українців, які там проживали) не поліпшив їх суспільно-політичної ситуації, а у багатьох відношеннях навіть її погіршив у порівнянні з австрійською і російською окупацією, яка тривала понад сто років. Особливо це стосується території, яка була під австрійською окупацією, де ситуація національних меншин була відносно прозора і недискримінаційна. Цього також більшість поляків не хоче визнати. Польський уряд від самого початку, на що є маса доказів, рішуче загальмував розвиток української освіти і можливість працевлаштування українців в державній адміністрації і органах місцевого самоврядування. З 3 тис українських загальноосвітніх шкіл, які існували на початку двадцятих

---

⁴⁹⁴ Акція полонізаційно-ревіндикаційна, направлена проти православного українського населення, провілася польською владою від середини травня до половини липня 1938 р. Її наслідком стало зруйнування 127 церков та репресії православного духовенства. Принаймні у кільканадцяти випадках було також осквернення храмів. Віруючі були змушені змінити віросповідання на римсько-католицьке.

років до 1939 р. залишилося тільки близько 400. З боку українців постійно відчувалося прагнення до реалізації мрій про незалежність, а тим самим зруйнування введеного Польщею суспільного і політичного порядку.

Цілком відмінним, як відомо, було становище українців в Чехословаччині, до складу якої у 1919 р. увійшла Підкарпатська Русь. Чехословаччина, на відміну від Польщі, була демократичною державою, далекою від дискримінації національних меншин. Тому під час II світової війни, ані по її закінченню, не було різни, відплат, вбивств, як у відносинах між поляками і українцями. Варто додати, що не дуже охоче в Польщі сприймається факт, що чехи, на щастя, для них, а також і українців, не робили під час II світової війни подібних дій, які робила на спірних територіях АК. Звідси висновок, що ми зазнали також серйозних втрат саме в результаті антиукраїнської діяльності, підпорядкованих еміграційному уряду в Лондоні, військово-партизанських частин АК на Волині і в Східній Галичині. На приклад, можна відзначити, що в Польщі кількість українських шкіл у міжвоєнний період знизилася на 70 %, то у Чехословаччині число українських загальноосвітніх шкіл виросло з 525 у 1914 р. до 851 у 1938 р., а гімназій – з 3 до 11. Польська влада, незважаючи на проживання на „східному пограниччі” близько 5 мільйонів українців, не допустили до виникнення у Львові українського університету, до чого зобов'язували не лише рішення Антанти, але і власний сеймовий закон з 1922 р.

Ще у кін. 1939 р. існувала можливість запобігти майбутнім трагічним подіям на Волині та у Східній Галичині. Так, 28 листопада 1939 р. Комітет у справах країни⁴⁹⁵ опрацював таємний документ, який передбачав встановлення співпраці з українцями. У ньому констатовано: „Уряд не тільки допускає можливість домовленості з українським рухом за незалежність, але визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту [...]

---

⁴⁹⁵ На початку листопада 1939 р. еміграційний уряд створив Комітет міністрів у справах країни, який повинен був наглядати за всіма справами, пов'язаними з окупованою Польщею.

скерованого проти окупантів”⁴⁹⁶. Однак, уряд Владислава Сікорського віднісся негативно до цієї пропозиції. На другому з’їзді ОУН в квітні 1944 р. було прийнято програмний документ, у якому йдеться про потребу знищення акції тих польських угруповань, які спрямовані до відновлення польської окупації на українських землях. На жаль, форми цієї боротьби перейшли всілякі кордони, замінюючись часто в геноцид. У рамках самозахисту і акцій помсти АК також учиняла акти геноциду тільки у меншому масштабі.

Отже, ще раз повторимо, що роблячи історичні оцінки: можна, як виявляється, бути героєм і водночас вбивцею. Тому українці також повинні припинити вибілювати злочини УПА, а поляки – злочини АК. Сьогодні уже, у світлі фактів, немає ніяких сумнівів, що обидві сторони повинні прагнути до спокійного, заснованого на ретельних дослідженнях, пояснення цих клопітливих для наших взаємовідносин, але надалі серйозних проблем.

Summary

The political awareness of polish and ukrainian people is created, notably, by historical policy. This policy is subordinated to requirements of the politician, not to requirement of objective analysis of historical truth. This situation creates not only a misrepresentations in scientific literature but also develops an unnecessary conflicts between societies.

---

⁴⁹⁶ R. Torzecki, *Kontakty polsko-ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939–1945)*, „Dzieje Najnowsze” 1981, nr.1–2, s. 323.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Адамчик Аркадіуш – доктор історичних наук, професор Інституту міжнародних відносин університету імені Яна Кохановського у Кельцах (філія у Пйотркові Трибунальському). Завідувач кафедри теорії і політичної думки. Директор Інституту імені Юзефа Пілсудського у Варшаві, а також головний редактор „Незалежності” („Nierpodległości”). До сфери його наукових зацікавлень належать історія польських політичних еліт та європейська політична і геополітична думка.

Антошевський Збігнєв – доктор філологічних наук, професор Інституту міжнародних відносин університету імені Яна Кохановського у Кельцах (філія у Пйотркові Трибунальському). Професор кафедри дипломатії і європейської політики згаданого вище університету. Колишній сенатор Союзу демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej). Член правління Товариства співпраці „Польща – Схід”. Наукові зацікавлення З. Антошевського торкаються проблем білоруської меншини в Польщі, польсько-білоруських відносин і трансформації політичних систем у Східній Європі.

Борковський Казімеж - кандидат політичних наук, викладач Інституту міжнародних відносин Університету Яна Кохановського в Кельцах, філія у Пйотркові Трибунальському. Спеціалізується на польській зовнішній політиці, з акцентом на польсько-українські відносини.

Валак Марта – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії і політичної думки Інституту міжнародних відносин Університету імені Яна Кохановського у Кельцах (філія у Пйотркові Трибунальському). У сфері наукових інтересів М. Валак лежать питання еволюції польських ідейна незалежності, функціону-

ванням політичних еліт Другої Речі Посполитої і проблематика відносин ЄС – Україна.

Вуйчік Станіслав – аспірант факультету управління і адміністрації університету імені Яна Кохановського у Кельцах. Займається вивченням системних змін у країнах Центрально-Східної Європи. Особливу увагу С. Вуйчік приділяє дослідженню політичної трансформації у Словаччині і словацько-українським відносинам.

Гурак Ігор – кандидат історичних наук, заступник завідувача кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Центру досліджень Центрально-Східною Європою згаданого вище університету. Наукові зацікавлення І. Гурака зосереджується довкола питань значення України в системі міжнародних відносинах, міжнародної безпеки та європейської інтеграції.

Ейсмонт Марек – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Гданського університету. У сфері наукових інтересів М. Ейсмонта знаходяться сучасні виміри соціальної роботи, як простору рефлексії, та соціальні практики, а також проблематика мови культури.

Залевський Єжи – доктор політичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Університету імені Яна Кохановського у Кельцах (філія у Пйотркові Трибунальському). Директор Інституту міжнародних відносин цього ж університету. Досліджує політико-правові проблеми міжнародних відносин, значення збройних сил та військових формувань для підтримки глобальної і регіональної безпеки.

Космальська Беата – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Гданського університету. Б. Космальська займається дослідженням сучасного виміру соціальної роботи як простору рефлексії, та соціальних практики, а

також питаннями, пов'язаними з антропологією зображення в освітніх дослідженнях.

Кроковська Ольга – кандидат політичних наук. Випускниця факультету політології, а також факультету філософії і соціології університету Марії Кюрі-Склодовської. Наукові інтереси О. Кроковської зосереджуються в сфері досліджень країн Східної Європи, а зокрема України. Вона є автором багатьох публікацій присвячених дисфункції політичної та економічної системи в Україні, обумовленостям „Помаранчевої революції”, політики України щодо ЄС і діяльності неурядових організацій в Україні, транскордонної співпраці України з регіонами ЄС і трансформації політичної системи України.

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Університету імені Яна Кохановського у Кельцах (філія у Пйотркові Трибунальському), професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин цього ж університету, а також кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Спеціалізується у вивченні міжетнічних та міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі.

Мончнік Катажина – аспірантка кафедри теорії політики і методології політології факультету політології університету Марії Кюрі-Склодовської. До сфери її наукових інтересів належать проблеми польської східної політики, теорія політики, а також трансформаційні процеси політичних систем в країнах Східної Європи.

Рексьчь Магдалена – кандидат політичних наук, доцент кафедри методології політологічних досліджень і політичного прогнозування факультету міжнародних і політичних досліджень Лодзинського університету, вчений секретар Науково-дослідного центру Лодзинського університету „Балкани на ру-

бежі XX – XXI ст.”. Автор низки публікацій присвячених аналізу якісних чинників у політології.

Тимановський Юзеф – доктор політичних наук, професор Варшавського університету, завідувач кафедри субрегіональних європейських досліджень Інституту європеїстики Варшавського університету. Спеціалізується у галузі досліджень питань міжнародної безпеки з особливим урахуванням європейської безпеки, а також питань системних перетворень держав Східної Європи і східної політики ЄС.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Ахімеїр Абба
Абернон Едгард
Вінцент
Адамкус Валдас
Адамчик Аркадіуш
Андрухович Юрій
Андрусечко Петро
Антонович Володи-
мир
Антошевський Збіг-
нев
Антошевський
Анджей
Апостоае Емілія

Б

Бадзяк Казімеж
Байда Піотр
Балюк Валентин
Бердиховська Богу-
міла
Бароззу Жозе Ману-
ел Дурау
Байден Джо
Белень Станіслав
Бжезінський Збігнев
Бердяєв Микола
Бінковскі Генрик
Богуцький Яцек
Бойм Світлана
Бончар Михайло
Бончковський Вло-
дзімеж
Бориняк Олег
Борковський Казі-
меж
Бриц Агнешка
Бруські Ян Яцек

Бузек Єжи
Булгаков Валентин
Бутейко Антон
Бучинський Юзеф
Буш Джордж Вокер

В

Важеха Лукаш
Вакар Влодзімеж
Валак Марта
Валевський Олексій
Валенса Лех
Вандич Піотр
Василенко Сергій
Вашькевич Анджей
Кшиштоф
Видрін Дмитро
Вирозумський Єжи
Вислоух Болеслав
Вільсон Ендрю
Вільсон Вудро
Влодковска-Баган
Агата
Вуйчік Станіслав
Вуйчіцький Казімеж
Воланьський Міхал

Г

Гантінгтон Самуель
Філіпс
Гегель Георг Вільге-
льм Фрідріх
Гедройць Єжи
Гелей Степан
Герек Едвард
Гіль Анджей
Гітлер Адольф
Годманіс Іварс

Головатий Мирос-
лав
Головаха Євген
Гомулка Станіслав
Гонгадзе Григорій
Гончаренко Олексій
Горбачов Михайло
Горбулін Віктор
Грабський Станіслав
Грачов Павло
Грібаускайде Далія
Грицак Ярослав
Грищенко Костян-
тин
Грушевський Ми-
хайло
Гудь Богдан
Гурак Ігор
Гурскі Казімеж

Г

Голль Шарль де
Горлах Кшиштоф
Грембецька Сюзанна
Гродський Ришард

Д

Делор Жак
Дембський Славо-
мир
Дергачов Володи-
мир
Джевіцкі Артур
Джонсон Лондон
Дзурінда Мікулаш
Дмовський Роман
Дністрянський Ста-
ніслав

Доліва-Клепацкі
Збігнев

Домагала Агата
Домбровський Юзеф
„Грабец”
Домбський Ян
Донцов Дмитро
Дугін Олександр
Дулєба Олександр

Е

Еберхардт Адам
Еберхардт Піотр
Ейсмонт Марек
Еш Тімоті Гартон

Є

Єльцин Борис
Єндращик Катажина

Ж

Жадан Сергій
Журавський вел
Граєвський Пшеми-
слав

З

Зайонц Юстина
Зайяс Станіслав
Залєвський Єжи
Зджіховський Марі-
ан
Здравомислов Анд-
рій
Земан Мілош
Земкевіч Рафал
Зіємба Ришард
Зленко Анатолій

І

Іванов Сергій
Івановіч Димитр

Ільвес Тоомас Генд-
рік

К

Кавалец Кшиштоф
Кавенцка-
Вижиковська
Ельжбета
Казимир Великий,
король
Капусьчінський
Ришард
Капушняк Томаш
Картер Джиммі
Качор Естера
Качиньський Лех
Качиньський Яро-
слав
Кеннеді Джон Ф.
Керзон Джордж
Керри Джон
Кіссінджер Генрі
Келлен Рудольф
Кларк Кенн
Клаузевіц Карл
Клочковський Яцек
Клюєв Андрій
Козирєв Андрій
Конечна Йоанна
Конечни Фелікс
Космальска Беата
Ковальський
Маріуш
Конвіцький Тадеуш
Конопчинський
Владислав
Козакевич Єжи
Кобідіус Андріус
Кононенко Петро
Копійка Валерій
Кравчук Леонід
Куманецкі Єжи
Кучма Леонід

Кулвієчь Казімеж
Якуб

Куронь Яцек
Кузьняр Роман
Краснер Стефан
Кроковська Ольга

Л

Легуцка Агнешка
Леон Х папа
Лістовський Антоні
ген.
Луценко Юрій
Лукашенко Олек-
сандр
Липа Юрій
Лисяк-Рудницький
Іван
Лобачевський Мико-
ла
Ловенталь Девід

М

Маккіндер Гелфорд
Джон
Маланюк Євген
Маляк Казимир
Маліцький Ян
Масежніков Григо-
рій
Матерські Войцех
Матушевський Ігна-
ци
Медісон Джеймс
Меллер Стефан
Меркель Ангела
Мефодій св.
Мехен Альфред
Тейер
Мечіар Владімір
Мігальські Марек
Мілевські Єжи
Мілош Чеслав

Мірошевські Юліуш
 Міхнік Адам
 Мішталъ Броніслав
 Моргентау Генрі
 Монолатій Іван
 Мончнік Катажина
 Моравчік Юзеф
 Мочульський Лешек
 Мруз Марек
 Мустафін Олексій

Н

Найдер Зджислав
 Нарвселиус Елеонара
 Науменко Лев
 Ніксон Річард
 Новак Анджей

О

Огризко Володимир
 Олеховський
 Анджей
 Ольшанський Тадеуш
 Орбан Віктор
 Осадчук Богдан
 Ошінська Луцина

П

Павляк Вальдемар
 Пажимієнс Станіслав
 Паніна Ніна
 Парух Вальдемар
 Парахонський Борис
 Петлюра Семен
 Петро І
 Пілсудський Юзеф
 Петрашъ Марек
 Плохій Сергій
 Побур-Маліновський Владислав

Покрушинський
 Вігольд
 Полохало Володимир
 Присяжнюк Юрій
 Порошенко Петро
 Поплавський Ян
 Людвік
 Путін Володимир

Р

Разумков Олександр
 Рапковський Піотр
 Рексьчъ Магдалена
 Рибачук Олег
 Рогозін Олександр
 Рокіта Ян Марія
 Романовський
 Анджей
 Ромер Еугеніуш
 Ромсфельд Дональд
 Ротфельд Адам Даниель
 Рудницький Степан

С

Свашек Марушка
 Сєверскій Олександр
 Сікорський Владислав
 Сікорський Радослав
 Сікорський Томаш
 Скубішевський
 Кшиштоф
 Скшип Юліан
 Соломонюк Роман
 Сорокін Костянтин
 Спайкмен Ніколас
 Станішевський Роберт
 Старак Теодозій
 Стасяк Владислав

Степень-Кучинська Аліція
 Степанова Анастасія
 Сулек Мірослав
 Сулея Влодзімеж
 Сухоцька Ганна

Т

Табачник Дмитро
 Тазбір Януш
 Тарасюк Борис
 Тежіч Зоран
 Тейлор Вільям
 Тимановський Юзеф
 Тимошенко Юлія
 Тодорова Марія
 Тожецький Ришард
 Тось Аркадіуш
 Трубецькой Микола
 Турчинський Павел
 Туск Дональд

У

Удовенко Геннадій
 Урбан Єжи
 Урбановіч Єжи

Ф

Федоровіч Кшиштоф
 Фіцо Роберт
 Форд Джеральд
 Фотига Анна
 Фрадковський Міхал
 Франко Іван
 Фюле Штефан

Х

Хамфрі Каролайн
 Хвильов Микола
 Хельнарський Станіслав
 Хоberman Джим

Ходубський Анджей
Хофер Йоганес
Хрошньницький Міхал
Хрушльїнська Іза

Ц

Ценкевіч Славомир
Цепенда Ігор
Цісек Януш

Ч

Чаушеску Ніколае
Чейні Річард
Чекановський Ян

Ш

Шаблій Олег
Шахов Віктор
Шванднер-Сіверс
Стефані
Шептицький
Анджей
Шевелєв Юрій
Шмаленко Юрій
Штайнберг Джеймс
Штайнмаєр Франк-
Вальтер
Шуйський Юзеф
Шумило-Тапілова
Ольга

Щ

Щегель Маріуш
Щепаняк Кшиштоф

Ю

Юценко Віктор

Я

Якеліч Славіца
Якименко Юрій
Яновський Олек-
сандр
Янукович Віктор
Ярош Андрій
Яценюк Арсеній